



*Svenska Linnésällskapets  
Årsskrift*

---

*Årgång 1975–1977*



SVENSKA  
LINNÉSÄLLSKAPETS  
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1975–1977

YEARBOOK OF THE  
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY



UPPSALA 1981

EDITOR  
GUNNAR BROBERG  
UPPSALA

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917  
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by  
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

# INNEHÅLL

|                                                                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| CARL-JOHAN CLEMEDSON, Linné och Wargentin . . . . .                                                              | 7   |
| <i>Summary: Linnaeus and Wargentin</i> . . . . .                                                                 | 12  |
| GUNNAR BRUSEWITZ, Blomster-almanackan och den nöjsamma nyttig-<br>heten . . . . .                                | 13  |
| <i>Summary: Calendar of Flora: The pleasures and utility of natural his-<br/>tory</i> . . . . .                  | 28  |
| ÅKE LUNDQVIST, Från ölandsfloristikens ungdomsår . . . . .                                                       | 29  |
| <i>Summary: Early floristic studies in Öland</i> . . . . .                                                       | 49  |
| BO RYDÉN, Carl Johan Gethe, Dagbok hållen på resan till Ostindien<br>1746–1749 . . . . .                         | 51  |
| <i>Summary: The East Indian journal of Carl Johan Gethe</i> . . . . .                                            | 115 |
| BIRGER STRANDELL, Några linneanska ex libris . . . . .                                                           | 129 |
| <i>Summary: Some Linnean ex libris</i> . . . . .                                                                 | 138 |
| CARL-JOHAN CLEMEDSON, Linnaeus, Moraeus och Sveden . . . . .                                                     | 139 |
| <i>Summary: Linnaeus, Moraeus and Sveden</i> . . . . .                                                           | 146 |
| CHRISTIANNE UNDSET SVARSTAD, Omkring Sigrid Undset og hennes ån-<br>delige livsledsager Carl von Linné . . . . . | 147 |
| <i>Summary: Sigrid Undset and her spiritual guide Carl Linnaeus</i> . . . . .                                    | 152 |
| <i>Smärre meddelanden</i>                                                                                        |     |
| GUNNAR ERIKSSON, Avhandling om Linné . . . . .                                                                   | 153 |
| <i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>                                                              |     |
| BIRGER STRANDELL, Telemak Fredbärj . . . . .                                                                     | 155 |
| BENGT JONSELL, Sällskapets verksamhet åren 1975–1977 . . . . .                                                   | 157 |



CARL-JOHAN CLEMEDSON

## Linné och Wargentin

*Anförande vid Svenska Linnésällskapets  
vårsammankomst den 23 maj 1976*

Så har Svenska Linnésällskapet åter varit samlat till högtid ute på det vårfagra Hammarby. Åter har vi för några timmar förunnats att drömma oss tillbaka till den tid, då Linné samlade sina skaror av lärjungar i Floras rike och uppe vid hans museum in altis, och då den gamle arkiatern njöt sin vila på ålderns höst ute på sitt kära Hammarby. Enligt gammal god tradition i vårt Sällskap ankommer det på ordföranden att vid detta tillfälle ägna några ord åt minnet av Carl von Linné och hans epok. Med reverens för vår föredragshållare idag, Gunnar Brusewitz, som på sitt så välkänt sakkunniga och charmfulla sätt tagit oss med på en förtjusande blomstervandring med utgångspunkt från Linnés Blomsteralmanach, kunde det kanske vara befogat att bringa i erinran något av Linnés verksamhet på zoologiens fält och då speciellt något om hans insatser på ornitologins område, ett gebit, som ju även tilldragit sig Gunnar Brusewitz' stora intresse.

Jag skall emellertid här endast erinra om att Linnés allra första zoologiska arbete behandlade svenska och även några utländska fåglar. Detta arbete är hans på förebilder främst från Gesner, Johnstone, Willoughby, Ray och Olof Rudbeck byggande, den 1 januari 1731 daterade manuskript »Methodus Avium Sueticarum auctore Carolo Linnaeo» eller Carl Linnaeus' Metod över svenska fåglar. Detta manuskript, som på 1850-talet påträffades hos professor Scheringssons sterbhus i Västerås, beskriver inte mindre än 197 olika arter främst svenska fåglar. Som jämförelse kan nämnas, att Linnés år 1746 utgivna Fauna Suecica upptar 205 arter fåglar. Av de många, synbarligen brådslande marginalanteckningarna i manuskriptet kan slutas, att Linné medfört det på flera av sina inhemska resor.

Det kunde vara frestande att ytterligare fördjupa sig i detta Linnés

intressanta zoologiska förstlingsarbete, men jag avstår från detta och skall i stället med några ord beröra ett annat tema, som också har en viss anknytning till dagens föredragshållare, nämligen de vänskapliga relationerna mellan Linné och Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin. Anknytningen till Gunnar Brusewitz är, att han räknar släktskap med Wargentin. Han härstammar sålunda i sjätte led från Wargentins dotter Johanna Charlotta född 1766.

Wargentin, som var prästson från Sunne församling i Jämtland, kom att genom faderns inflytande främst intressera sig för astronomi och matematik. »Du skall lägga dig på astronomin emedan det är en vacker Vetenskap», förmanade honom fadern, då de den 2 februari (gamla stilen) år 1729 genom ett av prostgårdens fönster observerade en total månförmörkelse. Tio år yngre än Linné kom Wargentin i början av år 1735 till Uppsala för universitetsstudier, alltså samma år som Linné gav sig ut på sin långvariga utlandsresa. Wargentin avsåg att inrikta sina studier mot den prästerliga banan, men intresset för astronomin, som så kraftigt understöts av hans samma år avlidne fader, underblåstes ytterligare av t. f. professorn i ämnet Olof Hiorter, även han jämtlänning, och ännu mera av den ordinarie professorn Anders Celsius, som hösten 1737 återkommit till Uppsala. Wargentin kom under Celsius främst att ägna sig åt studiet av Jupiters då kända av Galilei upptäckta fyra månar, och han nådde stor berömmelse för sina ytterst noggranna beräkningar över dessas rörelser och förmörkelseperioder. Hans avhandling om Jupitermånarna »De satellitibus Jovis» försvarades i december 1741, samma år som Linné tillträdde professuren i praktisk medicin efter Lars Roberg. Åtta år senare, 1749, utsågs Wargentin enhälligt till astronomen Pehr Elvius' efterträdare som Kungliga Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom och lämnade därmed Uppsala.

De närmare relationerna mellan Linné och Wargentin under de år de var samtida i Uppsala synes vara föga utredda, men desto bättre besked vet vi om förhållandena efter Wargentins avflyttning till Stockholm främst genom den rika brevväxlingen dem emellan men även genom andra källor. Visserligen finns inga brev från Wargentin till Linné bevarade, men man vet, att han förde en synnerligen omfattande korrespondens med in- och utländska vetenskapsmän. Mer än 4 000 brev till honom från korrespondenter i hela den lärda världen är kända, och författaren Sten Söderberg förmodar i en essä över Wargentin, att man på goda grunder kan antaga, att Wargentin själv skrev ännu flera. Av Linnés brev till Wargentin är däremot mer än 120 bevarade – Norden-





*Pehr Wilhelm Wargentin (1717–1783). Adjunkt i filosofi vid Uppsala universitet. Astronom. Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare 1749–1783. Oljemålning av Fredrik Brander 1775 i Vetenskapsakademien.*

mark nämner i sin Wargentinbiografi siffran 124 –, det första daterat den 30 oktober 1749, det sannolikt sista den 10 januari 1776.

Det förstnämnda brevet av den 30 oktober 1749 innehåller lyckönskningar vid Wargentins tillträdande av sekreteraresysslan. »Nu hoppas jag», skriver Linné, »at Hr Secreteren lyckeligen kommit i stånd i Stockholm och blifwit warm i kläderne. Jag önskar beständig lycka, till des ödet en gång drager åter M.H. (Min Herre) hit till Upsala igen.» Det hjärtliga förhållande som speglas i detta och andra av Linnés tidiga brev till Wargentin kom att utvecklas till en genom alla åren ogrumlad varm vänskap. Linné använde om Wargentin omväxlande de skämtsamma benämningarna »Wargen» och »morbror», det sistnämnda, emedan Wargentin var gift med överintendenten Carl Hårlemans systerdotter

Kristina Magdalena Raab och Linné skämtsamt brukade kalla vännen Hårleman och dennes maka för »far» och »mor».

När emellertid en schism höll på att segla upp mellan Hårleman och Linné, då den senare i sin berättelse över den skånska resan hade medtagit en passus om det för Hårleman så förhatliga svedjebrännandet, fick Wargentins agera mellanhand vid försoningen. I brev av den 21 december 1750 ber Linné, att Wargentins skall meddela Hårleman, att avsnittet om svedjandet skulle komma att tas bort vid tryckningen av reseberättelsen. Linné skriver, »att det som är tryckt om swedjande skall omtryckas, och att i återresan aldrig ett ord skall inryckas derom, så widt som jag will hafwa min Guds nåd». »Jag kan heligt försäkra», skriver han vidare, »att det mig så litet angår, om bonden swedjar eller icke, som det angår mig, om han röker eller icke röker en pipa tobak.» Avsnittet blev omtryckt och kom att handla om gödsel i stället för om det omstridda svedjebruket, och Hårleman var tillfreds, men att Linné var djupt bedrövad över denna lilla kontrovers framgår av en annan passus i brevet. »Detta har warit mig en fatal tid», skriver han. »Wi arma menniskor, wi arbeta och sträfwä; wi giörom oss till slafwar, wi unne vår kropp ej ro om natten; och det att meritera, att winna gunst och nåd att göra oss skickelige; och vår winst på slutet blifwer hat, onåd och grämlse. Derpå har jag ändteligen sett öfwertygande prof ... Nog har jag skaffat mig hat med min flit; jag will önska, att jag kunde göra det till intet.»

Även i flera andra brev till Wargentins vädrar Linné sina bekymmer. Då han 1762 hade blivit adlad, och landshövdingen Daniel Tilas såsom riksheraldiker hade rest invändningar mot och senare helt underkänt Linnés utkast till adelsvapen bestående av en sköld med tre fält krönt med en linnea och med ett stort ägg i mitten, skriver han till vännen Wargentin: »Nu är jag rätt illa utställd. Alla mine gamble gynnare äro borta; jag har nu ingen att wända mig till. Jag saknar sal. Hårleman som alltid halp mig i nödens tid. Jag har endast en gammal wän uti Hr Secreteren ...» osv., och i brev till Wargentin efter friherre Tilas' avslag: »... tycker Bror det jag är nogräknad, så krusar han ej länge, för än han slår sönder ägg och gula och gör äggröra af altsammans; *id est*, gör mig ovärdig til altsammans. Så att jag har ingen utwäg, om ej min enda gynnare kan hielpa mig».

Linné klagar också av och till över lärjungarnas bittra öden i främmande land, Hasselqvist, Löfling, Ternström och andra. »Gud beware mig», skriver han vid slutet av år 1752 till Wargentin, »för sådana resor; aldrig skall jag mer råda nogon swänsk at resa uth, om jag än blefwo

gammal som Methusalem.» Möjligen hade hans svåra bröstsjukdom detta år gjort honom särskilt pessimistisk och nedslagen, och i mitten av juli hade han meddelat Wargentin, att »mina dödstankar hafwa afskurit mig allt annat bekymmer och mina afspunna krafter gifwa mig hwila från all omsorg ännu någon tid; jag törs ej tänka på något arbete på lång tid».

En mängd brev från Linné till Wargentin rör olika ärenden inom Vetenskapsakademien. Wargentin önskade höra vännens synpunkter om insända »rön», och Linné kommunikerade gärna egna och andras observationer till Akademien. Wargentin satte stort värde på Linnés omdöme, men ibland är han med sin eleganta men ofta lätt ironiserande ton ganska kritisk mot honom i brev till andra. När Vetenskapsakademien år 1761 hade utlyst en pristävlan om bästa sättet att skydda fruktträd mot maskar, vann kemisten Torbern Bergman första pris, och en annan, okänd tävlande med den genomskinliga pseudonymen C. P. Nelin erbjöds tryckning i Akademiens Handlingar och en silverjetong som tröstpris för sitt bidrag, skrev Wargentin sålunda: »Arch. Linnaeus skall wara auctor till det swaret, som hade ett fingerat namn, hwilken ingen af oss då subconnerade, men har röjt sig själv dermed, att han blifwit ond på Bergman för det han fick premium. Det war nog swagt.» Och samma år skriver Wargentin till bergmästaren Axel Fredrik Cronstedt, som till Akademien insänt ett »rön» om en metod att av stjälkar av sötväppling (*Melilotus*) framställa ett slags lim, att »Linnaeus tackar för god lärdom. Man kan ej skylla honom, at han ju lärar och anförer vid sina örter, om han vet dem hafva någon nytta. Han går snarare för långt däruti, i det han tror och tager för contant alt hvad Han hörer. Bättre vore, at han sielf gjorde försök; men så måste man tilstå, at en man kan näpeligen hafva tid och tillfälle at giöra så många försök ...» och vidare »Finge Linnaeus sätta till vägs, så skulle han snart hupothice och efter sitt systeme säga alla vexters nytta, i det han tror, at alla som höra til en Class uti des så kallade Ordo naturalis, hafva i det närmaste samma kraft och nytta. Men jag frukta, at han då ofta skulle slå bom; derföre är bäst at ei ägga honom därtill, utan låta alt ankomma på Rön, som äro endas säk- re domare uti alt hvad til Naturkunnigheten hörer.»

Även i brev till den berömde Albrecht von Haller i Göttingen är Wargentin ibland ironisk om Linné. Denne, annars ofta snar till missnöje eller vrede mot dem, som på ett eller annat sätt förfördelade honom, tog dock aldrig illa vid sig av Wargentins eleganta men stundom lätt ironiserande stil. Den djupa vänskapen grumlades heller aldrig, och så ofta Linné var i Stockholm sökte han Wargentins sällskap och råd. Mot sin

levnads slut kunde därför Linné i ett brev dagtecknat den 26 december 1775 försäkra, att »Ingen menniska har wist mig mera bistånd här i werden. Herren gud wälsigne Min Herre för alt beswär, som warit mig mer än någon fader.» Och i ett av sina sista brev till Wargentin, kanske det allra sista, skriver Linné den 19 januari 1776: »Min Herre inunderar mig elogier, så att, om jag ej kiände mig sielf, kunne jag blifwa högfärdig. Men när min Herre en gång quitterar wettenskaperna och werlden, då ramlar wist stenen i grönan dahl. Kungen kan få en armé på benen, och en flotta i hafwet, men aldrig en lika successor med min Herre under hela sin regering.»

Carl von Linné, Princeps Botanicorum, och Pehr Wargentin, den framstående astronomen och store pionjären på befolkningsstatistikens område, var under denna epok utan tvivel de två i utlandet bäst kända representanterna för svensk naturvetenskap, och vi har anledning att med uppskattning och tacksamhet minnas vad de uträttat i vetenskapens tjänst. Svenska Linnésällskapet, som ser som sin främsta uppgift att »sprida kunskap om Carl von Linné och hans verk samt att väcka och underhålla intresset och vördnaden för vårt lands största naturvetenskapliga minne», vill i dag bringa Linné sin hyllning och innesluter i denna även hans gode vän Pehr Wargentin.

### *Summary*

## LINNAEUS AND WARGENTIN

By

CARL-JOHAN CLEMEDSON

This essay deals with the friendship between Linnaeus and the astronomer Pehr Wilhelm Wargentin, Secretary of the Royal Swedish Academy of Sciences. No less than 124 letters from Linnaeus are preserved, none, however, from Wargentin. Linnaeus had great confidence in his friend while Wargentin sometimes took a more critical view of the famous Uppsala professor.

*Författarens adress:* Professor Carl-Johan Clemedson  
Vintervägen 17, 18474 Stocksund

GUNNAR BRUSEWITZ

## Blomster-almanackan och den nöjsamma nyttigheten

*Anförande vid Svenska Linnésällskapets  
vårsammankomst den 23 maj 1977*

Häggen blommar, slånens vita bränning skummar kring enbackarna, tornsvalan har anlänt, ekens lövsprickning har inletts.

Just denna dag 1732 startade Linné till häst från Uppsala mot sin lapplandsresa och hörde hur lärkan »sjungde hela vägen darrande i luften» och hur göken klämtade in sommaren ur avlägsna skogsbryn.

Mycket har förändrats både i naturen och i människornas värld sedan dess men årshjulet rullar sin fast utstakade bana och vår glädje inför vårens och sommarens tecken är lika stor idag som i begynnelsen.

Människan älskar upprepningen, säger Kirkegaard. I snart fyrtio år har jag varje år antecknat fåglarnas ankomst och växternas blomning och jag kan för säkra att det är en upprepning som i varje fall jag älskar. Som en stins står jag med tidtabellen i handen och väntar på tåget med flyttfåglar från söder om våren och vinkar sedan av dem från perrongen när de drar sig mot vinterkvarteret om hösten.

Och jag är förvisso inte ensam om det. Runt om i världen antecknas det flitigt i journalerna, man ringer till varandra och jämför sina observationer, det är en harmlös förströelse som delas av många. Och om det fanns en möjlighet att bearbeta det ofantliga materialet med datateknik så skulle det säkert också visa sig äga ett vetenskapligt värde.

Allt är viktigt, som bekant.

Hos de förinneanska naturvetarna finner man ibland uppgifter om olika växters blomningstider och Linné menade på ett tidigt stadium – i *Fundamenta botanica* 1736 – att rapporter av detta slag var värdefulla inte minst för vår kunskap om klimatets växlingar år från år. Men någon sammanställning av tidpunkterna för blomningen gjorde han inte förrän i slutet av 1740-talet.



Han insåg att de periodiska företeelserna inom växtvärlden, rätt tolkade, skulle kunna ge anvisningar för de olika momenten inom jordbruket.

Detta var en gammal uppfattning. Redan under antiken hade ju lantmännen noga rättat sig efter fåglarnas och växternas tecken, kanske främst efter fåglarnas.

Aristofanes anmärkte ju skämtsamt att »gladan härskade över grekerna», och med detta menade han att gladans ankomst var den vanliga signalen att starta vårbruket. Han utvecklade tanken vidare i lustspelet »Fåglarna», där det heter i Ivar Harries och Hjalmar Gullbergs något respektlösa tolkning:<sup>1</sup>

*För lantmannen är våra flyttfågelstreck en  
flygande årsalmanacka  
Han skyndar att få sin höstsådd i mull när vildgässen  
sträcka mot söder,  
Och skepparen drar av sig sin oljekiton för att lägga upp  
över vintern –  
Och i garderoben förväxlas så lätt en tunnare rock  
med en pälsprydd.  
Men lärkan kvittrar i himmelens sky, att tjälen snart går  
ur jorden  
Och när ladusvalan på nytt ser som sitt bo under  
Partenons takås,  
då hänger man vinterkläderna in och  
vänder sommarkostymen.*

Vergilius var förstås också välbekant med naturkalenderns betydelse för lantbrukaren.<sup>2</sup> Han är, som någon påpekat, inte den förste som

<sup>1</sup> Ivar Harrie – Hjalmar Gullberg: »Aristofanes Fåglarna.» Sthlm 1928.

<sup>2</sup> Se Knut Hagberg: »Linneansk linje», där Vergilius' Georgica behandlas utförligt.

försökt sätta jordbruksläran på vers – men han är nog den ende som lyckats göra stor poesi av sitt ämne.

Så här rådde han vingårdsmannen:

*Vinet planterar man helst när våren i blomstring  
den vita fågeln tillbaka för, som de långa ormarna frukta.*

I klartext betyder detta: När storken, den vita fågeln, återvänder till Italien efter färden från Afrika är tiden inne att sätta vinstockarna.

Något som folken kring Medelhavet alltid tog noga märke efter var »*Ornithias*», »Fågelvinden», som fått sitt namn av att den ansågs förebåda fåglarnas ankomst om våren. Ibland kallades den också »*Chelidonias*» – »Svalvinden» – sedan den drivit fram de första svalorna över havet.

Redan under antiken rådde oenighet om varifrån den löftesrika Fågelvinden blåste. Columella, den store lantbruksfilosofen som levde i första århundradet efter Kristus, menade att det var den starka nordostliga vinden i februari som var den rätta *Ornithias* – att flyttfåglarna m. a. o. skulle flytta i motvind (något som i många fall visat sig vara riktigt!). Hans samtida, Plinius, försäkrar dock att det är västanvinden som omväxlande brukade kallas Svalvinden eller Fågelvinden.<sup>3</sup> Den börjar i regel blåsa omkring 22 februari och varar i nio dagar. Den var tecknet på vårens slutgiltiga seger över vintern.

Denna brist på samstämmighet i de kalendariska uppgifterna är ej ovanliga i lantbrukspraktikor och bottnar väl i allmänhet i det enkla faktum att författarna befann sig i olika landsändar och därför hade att rätta sig efter lokala vindar och naturförhållanden.

De poetiska råd och upplysningar i lantbruksfrågor som den antika litteraturen är så rik på ersattes så småningom med Bondepraktikan under senare medeltid. Mellan dess pärmar trängdes en sällsam röra av vädertecken, huskurer, recept, skrock, astrologi och allmänt formulerade visdomsord. Den översattes på 1600-talet till svenska men något rättesnöre för den villrådige lantushållaren kan den knappast ha varit.<sup>4</sup> Att behovet av en enkel och lättläst rådgivare förelåg visas i alla fall av de många upplagor som Bondepraktikan fått uppleva genom åren.

Det var mot Bondepraktikan som Linné vände sig när han motiverade upprättandet av en »*Calendarium Florae*» eller »Blomsterkalender». »Bondepraktikan vilar på slipprig grund», ansåg han och menade att den »till den grad råkat i vanrykte att den nu för tiden räknas till löjligt

<sup>3</sup> Plinius: »*Historia Naturalis*», Andra Boken § 47.      <sup>4</sup> Linné: »*Calendarium Florae*» 1756, s. 7.



skrock.»<sup>5</sup> Om man upprättade en praktika efter Linnés riktlinjer för *Calendarium Florae* så kan den däremot till den grad »fullkomnas att en god lantbrukare ej lätteligen skall kunna undvara densamma. Genom den skall lantmannen äntligen kunna få veta rätta och bästa tiden då han med framgång skall kunna förrätta sin sysslor – annat att förtiga.»

Detta att åstadkomma en användbar rådgivare för lantbruket, byggd på vetenskapligt prövade observationer, var naturligtvis ett projekt som gick helt i linje med upplysningstidens målsättning. Här kunde glädjen åt att studera naturen på ett tilltalande sätt förenas med tidens krav på ekonomisk lönsamhet för riket, här kunde man otvivelaktigt tala om den *nöjsamma nyttigheten*.

Detta understryks av Linné i ett par rader i hans »Egenhändiga anteckningar om sig själv»: »*Calendarium Florae* och *Vernatio arborum* äro av Linné utarbetade på ett helt nytt sätt, att göra vetenskapen både angenäm och nyttig! Och dessa ämnen bliva ofelbart för framtiden av största vikt för lantkulturen.»<sup>6</sup>

Enligt T. M. Fries<sup>7</sup> var det sannolikt 1741 som Linné, om också i ringare utsträckning, började föra journaler över växters och träds blomning och lövsprickning, främst i Uppsala trädgård. Men enligt »*Philosophia botanica*» tycks det ha varit först 1748 som han kom att ägna saken en grundligare uppmärksamhet.

När han påföljande år rapporterade från den skånska resan passade han på att propagera för blomsterkalendern. Det skedde i en anteckning vid besöket på Maltesholm den 25 maj – den dag då man just börjat så kornet.<sup>8</sup> Linné resonerar kring den rätta tidpunkten för detta och avfärdar misstanken att det skulle ske efter gammal sedvänja. Att det inte fungerar hade skåningarna dyrköpt fått erfara. Det är nämligen naturen själv som anger rätta såningstiden för de olika växterna och naturen låter

<sup>5</sup> »Een liten Book som kallas Bonde-Practica» etc. Sthlm 1901. Efterskrift av Holger Rosman.

<sup>6</sup> »Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf» s. 209. Sthlm 1823.

<sup>7</sup> (Th. M. Fries) »Skrifter af Carl von Linné» Uppsala 1908. Del IV, s. 201.

<sup>8</sup> Linné: »Skånska Resa» Sthlm 1751, s. 101 f.



minsann inte rätta sig efter almanackan eller stjärnhimmelen! »Den som tager såningstiden ur Almanackan eller av stjärnevalvet han bedrar sig så säkert som den *visligen* uträknar samma tid efter trån som de slår ut sina löv – alltså bör var och en döma om såningstiden efter växterna.»

Men för att kunna åstadkomma en tillförlitlig Blomsterkalender bör man förstås sammanställa iakttagelser från olika håll i landet, och följande år – 1750 – skriver Linné runt till sina vänner och korrespondenter ute i landet och ber dem föra anteckningar om lövsprickningen och tiden för sådd och skörd m. m.<sup>9</sup>

I Lars Salvius' »Lärda tidningar» lät han till yttermera visso införa en vädjan även till andra naturvänner att deltaga i rapporteringen »till fäderneslandets nytta.» Uppropet infördes på samma plats även på följande år.

En hel del uppgifter tycks ha inkommit som svar på uppmaningen och redan 1752 finner vi smålänningen och teologie studeranden Harald Barck flitigt sysselsatt med att sammanställa materialet – som han även själv med stort nit lämnat bidrag till.<sup>10</sup>

5 maj 1753 ventilerades sedan avhandlingen som fick titeln *Vernatio arborum* – dvs. om trädens och buskarnas lövsprickning. Det blev en disputation som till skillnad från flertalet av avhandlingarna under Linnés presidium inte författats av preses själv utan åtminstone till en del skrivits av respondens själv.

Till att börja med intresserade sig alltså Linné huvudsakligen för trädens och buskarnas lövsprickning och därmed sammanhängande sådd, men det dröjde inte så länge förrän han var på det klara med att även en mängd andra periodiska företeelser i naturen var av värde för resultatet. Det framgick också med önskvärd tydlighet i »Calendarium Florae» där både träd, blommor, hästgödsel, fåglar och smöret i byttan får vara med.

Vernatio arborum och Calendarium Florae kan med fog sägas bilda grundval för en dittills obeaktad vetenskap – fenologin – och Linné blev dess förste idkare. »Fenologi» kommer av två grekiska ord varav det ena betyder »bli synlig» och det andra »lära», och det var till att börja med huvudsakligen vårtecken som man intresserade sig för. Våren ansågs ju förr vara den ur lantushållarens synpunkt känsligaste och för hela skörderesultatet mest avgörande årstiden. Kunde man på något sätt

<sup>9</sup> Th. M. Fries 1908, s. 201.

<sup>10</sup> Ibid.

förutsäga vårvädret och rätta sig efter det så kanske många bittra besvikelser kunde undvikas, menade man.

*Calendarium Florae* ventilerades i Större Carolinska auditoriet i Uppsala 31 mars 1756. Respondens var den då 19-årige värmlänningen Alexander Malacias Berger, född 1737, så småningom läkare i Dalsland, död 1804. Någon tvekan om att det var Linné som ensam författade skriften finns inte. Den är till alla delar karaktäristisk för sin upphovsman.

Berger ombesörjde däremot översättningen till svenska av kalendariet under titeln »*Calendarium Florae* eller *Blomster-Almanack*».<sup>11</sup> Det var ingen särskilt lyckad översättning. Citaten från de klassiska författarna utelämnades och det förekommer åtskilliga feltolkningar av originaltexten – enligt Fries är det inte troligt att Linné haft tillfälle att godkänna översättningen och Fries gjorde därför en helt ny översättning som gör originalet bättre rättvisa.<sup>12</sup>

Knut Hagberg anser, inte utan skäl, att *Blomster-Almanackan* på sitt sätt är en av höjdpunkterna i svensk naturskildring och att det är något av det skönaste och mest inspirerade som Linné över huvud taget har skrivit.<sup>13</sup>

Med sparsamma men raffinerade medel fångar Linné in hela årsgången. På sitt märkliga sätt förenar han barnets klarögda iakttagelseförmåga med forskarens kunskap och erfarenhet. Den lilla skriften utstrålar en sinnesglädje som inte kan undgå att fångsla varje läsare som själv vart år upplever det mirakel som årstidsväxlingarna utgör. Och, som Linné ser det, ger oss en bild av människolivet från vaggan till graven:

Vintertiden: Ägget, färglöst, begynner.

Lövsprickningen: Gossåren, grönt, skjuter stjälk.

Slåttertiden: Mannaåren, rödgult, sätter frukt.

Lövfällningen: Gubbåren, grått, vissnar.

Ismånaden: Liket, svart, förstöres.

Rapporten om *Glaciatio* – Vintertiden, december–januari, – är en kärv hymn till Upplandsvintern, som jag gärna skriver under – nåja, i tillämpliga delar.

<sup>11</sup> »*Blomster-Almanack*» etc. Sthlm 1757.

<sup>12</sup> Th. M. Fries 1908, not s. 240.

<sup>13</sup> Knut Hagberg: *Carl Linneus*. Sthlm 1939, s. 165.

|        |                                     |
|--------|-------------------------------------|
| 13 dec | Smöret lossnar från byttan          |
| 23 dec | Aspens hängknoppar brista           |
| 1 jan  | Råknar slås på sjöarnas is          |
| 2 jan  | Nattetid smäller det i trädväggarne |
| 4 jan  | Hästegödseln hoppar                 |
| 8 jan  | Trettondagstö                       |
| 26 jan | Pålmässoslask                       |

Och som kongenial avslutning ett citat ur *Columella*:

*Vinterns kyla, så isande som de Rhiphaesiske fjällen  
Jagas bort av den milda sefyr med dess molnfria himmel.*

Detta är väl, om något, ett vackert exempel på vad C. J. L. Almqvist en gång kallade »poesi i sak». Denna ordknappa, raka rapportprosa skulle ha blivit torr som fnöske utan en diktares språkliga fantasi och formuleringskonst – och att Linné behärskade stilen till fulländning vet vi ju alla. Denna stil har också, som finländaren Henrik Hildén övertygande påvisat i sitt arbete om Linnésekets svenska diktning, haft stor betydelse för den litterära naturskildringen i kretsar långt utanför de speciellt naturvetenskapliga.<sup>14</sup>

Henning Wijkmark anser att denna »linneanska» prosastil kan ledas tillbaka till dansken Holberg, som ju hade stor betydelse för landskapsresorna.<sup>15</sup> Men det kan vara på sin plats att erinra om att just denna starkt koncentrerade stil också hade traditioner som vetenskapligt språk i England, där ledamöterna av Royal Society redan på 1600-talet kommit överens om att förkasta alla vidlyftigheter i språket och i stället använda ett enkelt och naturligt uttryckssätt utan platta krusiduller. »Att föredraga hantverkares, jordbrukares och köpmäns språk, framför kvickhuvudens och lärdes.»

Att med sådana förutsättningar skapa stor poesi var naturligtvis inte alla förunnat. Inte minst därför framstår *Blomster-Almanackan* som något så storartat. Skönast skildras våren, det är Linnés favoritårstid, då är han som mest inspirerad.

Så här kan man läsa vårens kalendarium, om man utlämnar dateringarna:

<sup>14</sup> Henrik Hildén: »Studier av naturen i Linnésekets svenska diktning». Sthlm 1925.

<sup>15</sup> Henning Wijkmark: »Samuel Ödmann». Sthlm 1923, s. 324.



Det droppar från taken i middagssol. Dagsmeja.  
 Sälgens hängeknoppar spricka.  
 Snön smälter vid väggarna.  
 Hästegödseln fräter isen. Vindvakar.  
 Stenarna lossnar från isen. »Heta stenen».  
 Kullarna bliva bara genom halvsmält snö.  
 Ormarna framkrypa.  
 Myggsvärmar dansa, flugor framkomma.  
 Orren spelar.  
 Vipan anländer.  
 Nässelfjärilar flyga ymnigare fram.  
 Ankan värper, gräsanden anländer.  
 Snövattnet svämmas över ...  
 Och som avslutning en rad ur Horatius:

*»Stelnade vinterns tvång nu löses av vårens milda fläktar.»*

Kan vårbrytningen egentligen beskrivas mer övertygande? Känner vi inte igen oss själva och vår glädje i denna ivriga uppräknings av vårens alla tecken och attributer?

Men Linné glömde naturligtvis inte de praktiska råden i detta vårliga kalejdoskop. När blåsippan slår ut 16 april vid Uppsala är det dags att så och lägga kalkonerna på ägg, när aspen blommar den 19 april skall drivbänkarna besås och när vitsipporna står i sitt flor omkring den 3 maj brukar stenskvättan ankomma och då blir det ingen sträng kyla mer – då kan man lugnt ägna sig åt vårbruket.

Ty det är förvisso som upplandsbonden säger: Sädesärlan och fåresköllan och stenskvättan och sädeskäppan följas åt.

Naturligtvis var dessa välmenande anvisningar utmärkta på många sätt, med undantag för att de knappast nådde fram till den rätta adressaten – den enkle bonden på sin åker. Men det var å andra sidan inget ovanligt under upplysningstiden. Voltaire uttryckte det rakt på sak:

»Man skrev nyttiga byöcker om lantbruket, alla läste dem – utom bönderna» ...

Men kanske detta ändå är en orättvis bild av förhållandet? *Vernatio arborum* och *Calendarium Florae* var väl inte i första hand avsedda att läsas av bönderna utan av lantpräster och herremän, som i sin tur – förhoppningsvis – skulle föra råden vidare muntligen eller genom praktiska tillämpningar föregå med gott exempel. Ser man det så ter det sig inte längre fullt lika cyniskt med dessa kloka råd som meddelades över folkets huvud.

Linné skriver i förordet till *Calendarium Florae* att det är synnerligen värdefullt om kalendarier kunde upprättas samma år på skilda platser och helst i olika länder, så att man av det skulle kunna döma hur klimatet skiftar och vilka förutsättningar vi har för sydländska fruktträd och växters inplantering i vårt land. Som exempel nämner han att lövsprickningen i Montpellier sker en hel månad tidigare än i Uppsala som är en vecka senare än Falköping – och av detta kan säkert åtskilliga slutsatser dragas av värde för odlaren.

Nu visade det sig, märkligt nog, att just 1755 när Linné arbetade med sin kalender så satt det en engelsman i Stratton, Norfolk, och plitade flitigt i sin anteckningsbok om vad som hände dagligen i naturens rike. Han hette Benjamin Stillingfleet, född 1702 och död 1771. Han var en flitig skribent i naturvetenskapliga stycken och översatte flera av Linnés verk till engelska.

När nu Stillingfleet fann *Calendarium Florae* införd i *Amoenitates* för 1759 så slog det honom att han själv och den store Linné tydligen samtidigt suttit och gjort anteckningar över årsgången i var sitt land och alldeles ovetande om varandra. Stillingfleet hade lagt undan sina anteckningar som varande alltför privata och obetydliga och när han nu åter tog fram dem så undrade han till att börja med om han inte hade haft rätt i denna förmodan.

I företalet till den sammanställning han 1761 gjorde av sina egna och Linnés kalendarier<sup>16</sup> diskuterar han värdet av sina tabeller och kommer slutligen fram till att även om man inte kan vara absolut säker på att en blomsterkalender kan vara till någon direkt praktisk nytta så bör man i alla fall ge den en chans. Enda anständiga behandlingen av materialet är att överlämna det till framtidens bedömning.

Hans egen kalender är med förlov sagt lite torr i sin monotona upp-

<sup>16</sup> Benjamin Stillingfleet: »Micellaneous Tracts added the Calendar of Flora». 2:nd ed. London relating to Natural History .. etc ... to which is 1762.



räkning av blomster och fågelarter, men den är vackert sirad med passande litterära citat för var månad – kanske de tillkommit i efterhand för att bättre ansluta sig till Linnés *Calendarium*?

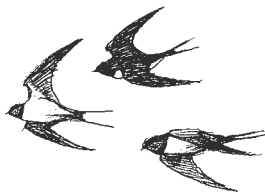
Stillingfleets översättning av *Calendarium Florae* är så korrekt man kan begära – fast man anar svårigheten med vissa nordiska specialiteter. När Linné i skildringen av Vintertiden nämner att »Häste-Gödseln hoppar» – vid stark kyla – så kan man förstå att engelsmannen blev en smula konfunderad; så bär sig verkligen aldrig den brittiska hästgödseln åt.

Lyckligtvis befann sig Linnés lärjunge, Daniel Solander, i London vid tillfället och kunde lämna närmare uppgifter om fenomenet. I en fotnot meddelar Stillingfleet att svensken förklarat att hästedyngan vid stark köld sprätter ifrån sig små partiklar till en höjd av nära en fot, och att ingen annan känd dynga gör den saken efter.

Det där låter ju äventyrligt och det är troligt att Stillingfleet missförstått Solander på någon punkt. Men att hästgödsel verkligen under extrema väderleksförhållanden tycks kunna spritta till en smula är omvittnat. När jag, med viss skepsis, nämnde om detta i ett kåseri i vintras så fick jag flera ögonvittnes-rapporter från läsare som bestyrkte det ...

Efter *Calendarium Florae* trycktes en rad journaler och kalendrar, det var som ett uppdämt behov plötsligt fått fritt fram. Här hade många naturintresserad lantbo i årtal antecknat olika periodiska naturbegivenheter utan en tanke på att det kunde ha något allmänt intresse. Och så upphöjs plötsligt den nöjsamma verksamheten till en slags nyttighet med exempel från högsta ort!

En av de första att redovisa sina anteckningar var skåningen Johan Leche, född 1704, död 1764. 1748 blev han utnämnd till professor i medicin vid Åbo universitet sedan han två år tidigare invalts som ledamot av Vetenskapsakademien.



Han var en ytterst mångsidigt begåvad man, som redan som student i Lund börjat göra observationer framförallt av väderleken. 1762–63 publicerade han väderanmärkningar under tolv års tid i Åbo i *Handlingarna* och som avslutning infördes hans anteckningar om islossning, flyttfåglars ankomst och bortgång, blomningstider, åskdunder och norrsken m. m.

Hans kommentärer till flyttfåglarna är både målande och skarpsynta. Han berättar att när tornsvalan anländer omkring 20 maj så börjar den rätta sommaren »och förkunnar för oss att Portulaks-frö kan sås, samt att Gurk-kärnor kunna sättas på kalljord – ävenså Turkiska bönor, och det utan risk för nattfrost». Och om ladusvalan säger han att tron på att hon skulle övervintra på sjöbottnen är ren inbillning – faktiskt ett ganska djärvt påstående i en tid då även tongivande naturforskare (Linné!) inte vågade betvivla den allmänt vedertagna sjöbottenteorin.

Johan Leches nit var stort och det berättas att han bara ett par dagar före sin död, svårt slagrörd raglade ut på gårdsplanen för att mäta lufttryck och temperatur.

Hans efterträdare i tjänsten, Johan Haartman, sammanställde 1779 sina observationer under elva år i ett par uppsatser för Vetenskapsakademins *Handlingar*. Helt övertygad om dessa naturkalendrarers praktiska värde – t. ex. för sådd och skörd – blev han dock inte. Han medger att han ofta misstog sig grundligt, trots omsorgsfulla teoretiska förberedelser, och ansåg nog att det mest var slumpen som avgjorde hur det skulle gå med grödan.

Sten Lindroth har i *K. Vetenskapsakademins Historia* visat hur bokstavligt talat livsviktigt det var att försöka komma fram till rätta tiden för sådd och skörd i vårt avlånga land med dess stora klimatskillnader mellan norr och söder.<sup>17</sup> Kunde man vetenskapligt pröva sig fram till idealtiden så kanske ofärdsåren åtminstone till en del kunde undvikas eller mildras.

<sup>17</sup> Sten Lindroth: »Kungl. Vetenskapsakademins Historia» Uppsala 1967. Del I s. 279.

Detta var av största betydelse för vår självhushållning i stort och dess beroende av vår geografiska belägenhet. Ytterst hängde det också samman med vår nationella självkänsla och vårt behov av optimism.

Klimatet var en hård motståndare men med ett trotsigt grin vände man nackdelen till välsignelse i samma anda som Olaus Magnus en gång gjorde när han prisade Nordens alla behag. Och Akademiens tog upp ämnet i en prisfråga med rubriken: »Vilka äro svenska klimatets förmåner och olägenheter i anseende till hushållningen?»

Prissvaret bar det betecknande mottot: »Den sanna fosterlandskärleken skingrar all frost.»<sup>18</sup>

En entusiastisk patriot och nyttighetsapostel var Johan Fischerström. I slutet av 1760-talet utgav han en liten tidskrift<sup>19</sup> med titeln »Den enfaldige naturforskaren» och nr 5 ägnade han delvis åt att utveckla tanken på ett *Calendarium Faunae* – en »Djur-Almanacka» – som ett komplement till Linnés *Calendarium Florae*. Fischerström var en hänförd lantbruksfilosof men hans uppräknings av årstidernas tecken kan nog knappast ha haft något större värde för jordbrukaren:

»Den ljuva Våren är förhanden  
När torndyvlarna tidigt låter höra sig  
När mullvadssyrsan begynner underminera jordskårpan  
När jordlöparna skynda med sina utresor  
När Myrorna hasta ur sina stackar»  
Osv.

Fischerströms lilla uppsats hade tydligen förbigått Samuel Ödmann när denne 1781 sände in sina väderleksanmärkingar för Värmdö till Akademien, jämte ett förklarande brev till Per Wargentin.<sup>20</sup> I brevet beklagar han nämligen den brist som rått på rön till upplysning av *Calendarium Faunae*. Ödmann hade erfarit att blommorna ofta var bedrägliga profeter i jämförelse med fåglarna, som tycks vara försedda med en pålitligare barometer. Och han föreslår att man ändrar det osanna ordspråket »en svala gör ingen sommar» till »en blomma gör ingen vår».

Blåsippan i april kan inte så säkert försäkra oss om isens bortgång som sädesärlan i februari (men det sista är nog en ornitologisk orimlighet i alla fall, om jag får göra det tillägget). *Stenskvättan* och *enkelbeckasinen* tryggar oss säkrare för frostnätter än vipan osv.

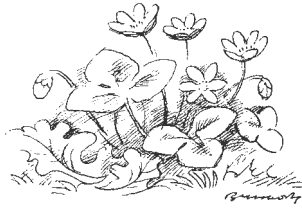
<sup>18</sup> Johan Fredrik Kryger, 1765. (Se S. Lindroth 1967 s. 280).

Forskaren», Sthlm och Uppsala 1768–1772.

<sup>19</sup> Johan Fischerström: »Den enfaldige Natur-

<sup>20</sup> Henning Wijkmark: »Samuel Ödmanns skrifter och brev» Uppsala 1925. Del II s. 74.





Ödman strävade efter att göra sin kalender lättläst och framförallt praktiskt användbar och höll sig inte för god att fiska upp bondesägner om vädterskiften »ty», som han säger, »de äro stundom såsom röken, hvilken vitnar om en dold gnista, och jag anser dem som en Oekonomisk Kabbala den der per traditionem oralem fortplantats . . .»

Skärgårdsprästen Ödmanns strävan att göra observationerna praktiska var en verklig lidelse hos honom och eftersom han som jägare, fiskare och lantbrukare delade sina församlingsbors villkor och problem så kunde han också på ett alldeles unikt sätt kombinera sina teoretiska kunskaper med sina praktiska erfarenheter och därigenom hjälpa till att undanröja många av de gamla fördomar som skärgårdsborna hängde fast vid.

Till allt detta var Ödmann också en utomordentlig stilist som framgångsrikt och på ett högst personligt sätt använde sig av Linnés språkstil. Han uttryckte sig i enkla och färgstarka bilder som kunde begripas av alla och han stod med båda fötterna stadigt placerade i verkligheten – han var, som Hans Ruin en gång påpekat, saktänkare och inte begreppstänkare. I Ödmanns fängslade Djur-Almanacka kommer dessa egenskaper fram särskilt väl, de uttrycker en sinnesglädje som är smittande. Inte för inte talade han om sig själv under tiden på Värmdö som »en naturens vällusting».

Listan över utmärkta naturkalenderförfattare skulle kunna göras lång. Man fortsatte oförtrutet att anteckna och observera långt in på 1800-talet i nyttighetens tecken. Hit hör sådana framstående fältbiologer som C. U. Ekström och Elias Fries. Men hejdar vi oss vid Linné-seklets slut så återstår egentligen bara en herre av verklig betydelse i sammanhanget – Clas Bjerkander. Han föddes 1735 i Bjerka socken vid Skara och till Västergötland återvände han efter studier i Uppsala – först som komminister i Götene och slutligen som kyrkoherde och prost i Grevbäck vid Vättern. Han blev ledamot av Vetenskapsakademien 1778 och dog 1795.<sup>21</sup>

<sup>21</sup> Om Clas Bjerkander se vidare Henrik Sandblad: »Linneansk pastoral» i »Vetenskapens

träd», Festskrift för Sten Lindroth, Sthlm 1974.



Efter sedvanligt mönster för fattiga begåvningar valde han prästbanan, trots att han redan som gymnasist i Skara visat uppseendeväckande egenskaper som naturforskare. Hans intressen omspände det mesta inom naturvetenskapen – meteorologi, botanik, zoologi och i synnerhet lantbruksentomologi.

Under gymnasieåren började Bjerkander föra systematiska anteckningar över naturens gång och väderleken och han gjorde det med så stor noggrannhet och insikt att han ännu fyrtio år senare kunde använda dem som material för sina forskningar. En del av kalenderanteckningarna från skoltiden infördes också under en rad år i Göteborgs almanackor, vilket kanske ger en antydning om deras värde.

Bjerkander hörde till Vetenskapsakademiens allra flitigaste korrespondenter under 1700-talet. Han insände inte mindre än 49 större och mindre avhandlingar i de mest skilda ämnen. Enligt Samuel Ödmann skulle Bjerkander ha lämnat omkring 100 000 anteckningar till Akademien och det är nog ett svårslagbart rekord.

Under uppsalaåren hade han under en kortare tid haft Linné som lärare och han kom själv att, som Sten Lindroth framhåller, bli urtypen för den idealiske, linneanske lantprästen, ständigt observerande och antecknande under den fritid han fick från sitt ämbete. »Det hade blivit hans natur att icke spilla ett ögnablick», sades det om honom.

Samuel Ödmann skrev ett vackert åminnestal över honom<sup>22</sup> och nämnde bl. a.:

»Bjerkander var oupphörligt sysselsatt med att rikta Naturkunnigheten med nya upptäckter och befria sin samtid från gamla fördomar; att bringa det okända i ljuset, det kända till visshet, det vissa till brukbarhet. Han var outröttlig i rön men sparsam i slutsatser. Van att följa naturen hastade han aldrig med försprång... Det synes otroligt, men är dock en ostridig sanning att Bjerkander under alla dessa arbeten icke försummade sin huvudplikt, sitt ämbete, sina åhörarens vård.»

<sup>22</sup> 24 nov. 1796.



Detta är den yttre bilden av den idealiske lantprästen – njutande av forskningens glädje och spänning, outtröttligt iakttagande och noterande, lyckligt verksam i sin örtagård och fromt vårdande sin fårahjord.

Men de personliga breven till vänner och kolleger i Akademien ger en mörkare bild – den triviala verkligheten bakom så många naturforskande präster. Han bearbetar ideligen Wargentin om rekommendation till ett fetare pastorat och han beklagar att han hamnat »vid världenes ända», och i brev till Johan Wilcke suckar han över att tråna bort »i mörker och bland enebuskar». Man kan också ibland ana en viss irritation över den fruktansvärt flitige ledamoten hos Akademiens sekreterare.

Bjerkanders gladaste stunder var när posten anlände med Akademiens kvartalshandlingar eller med brev från forskarkollegorna vid universiteten. Det var korta stunder av kontakt med yttervärlden, ljus i mörkret.

Bjerkander offrade som sagt mycken tid åt den nöjsamma nyttighet som består i att föra journaler över naturens begivenheter och försöka göra rönen praktiskt användbara. Ett flertal väderleksanmärkningar, blomsterkalendrar, flyttfågelalmanackor och insektskalendrar av hans hand infördes under årens lopp i Handlingarna. T. ex. 1776 då han, som en fortsättning på Leches rapporter från Åbo, redovisar flyttfåglarnas ankomst och bortflyttning. Han berättar om en bonde som alltid rättade sådden efter hussvalan och alltid fick vacker säd – till skillnad från grannarna som sådde efter fädrens bruk. Bjerkander menar sammanfattningsvis att den uppmärksamme lanthushållaren i alla fall kan ha någon nytta av att rätta sig efter flyttfåglarna i lantbruket.

Bjerkander skattade sig lycklig att ha fått uppleva frihetstiden »då allt var levande och lustigt. Linnaeus skrev, Salvius tryckte och Tessin köpte».

Under den gustavianska tiden började klimatet bli kärvare för naturvetenskapen till förmån för humaniora och vitterhet, den började förlora i anseende och var inte längre en angelägenhet som förenade nationen, från hovet till den enkle lantmannen i sin åker.

Den nöjsamma nyttighetens århundrade började lida mot sitt slut. Strängare krav skulle ställas på bidragen till Akademiens handlingar, den alltför ivriga entusiasmen skulle hållas i hårdare tyglar, amatörerna skulle få allt svårare att göra sig hörda.

I den atmosfären förmådde inte naturkalendern göra sig gällande som förr, den behövde sinnesglädjen, framförallt den bergfasta tron på sitt praktiska och ekonomiska värde för att kunna överleva.

### *Summary*

## CALENDAR OF FLORA: THE PLEASURES AND UTILITY OF NATURAL HISTORY

By

GUNNAR BRUSEWITZ

The habit of building a calendar out of observations in nature is exemplified from classical antiquity up to Linnaeus and his disciples. Linnaeus started taking notes on the subject from the 1740:s and published his dissertation *Calendarium Florae* in 1756. The latter was translated into English by Benjamin Stillingfleet, who was a keen observer of nature in the same tradition. In Sweden (and Finland) Johan Leche, Johan Haartman, Samuel Ödmann and Clas Bjerkander carried on studies of this kind, convinced of the general utility of the genre to fellow-man.

*Författarens adress:* Gunnar Brusewitz  
Lisinge, 762 00 Rimbo.

ÅKE LUNDQVIST

## Från ölandsfloristikens ungdomsår

När *Abraham Ahlqvist* våren 1815 pro exercitio, d. v. s. som seminarieuppsats, framlade sin berömda *Flora Runsteniensis*, var han i mer än ett hänseende tidigt ute.

I det huvudsakliga var han väl självlärd. Ännu 1812 var han uppfylld av lycka över att få ledsaga en så pass skröplig auktoritet som *Gabriel Marklin*, storsamlare av allt möjligt, födgeni och sedermera betraktad som Uppsalas näst största original. På sina upprepade vädjanden till den äldre vännens botaniska vetande får han dock i stort sett ej annat svar än påminnelser om almbräder, som Marklin aldrig tycks få nog av till naturalieskåp; och ett dylikt tankeutbyte måste ju snart nog ebba ut.

Mer bör då ha funnits att hämta hos Gårdby-komministern *Isaac Hulteen*, som 1810 ställt samman den första egentliga ölandsfloran, ett betydligt bättre arbete än den omåttligt långa titeln vill låta förmoda; men honom, klagar unge Abraham, »får jag aldeles ingen hjälp utaf, ty den olyckan har hänt Gubben att hans egen dotter blifvit fängslad för barnamord». Dock blev han sommaren 1813 i tillfälle att kopiera Hulteens Compendium, »och nu är jag den ende som har det utom auctorn».

Ej mycket senare öppnades brevförbindelse med *Elias Fries*, med den påföljd att denne i 1814 års Novitier kunde meddela tre från Ahlqvist erhållna nyförvärv för svenska floran. Abraham Ahlqvist var därmed ett känt namn; och efter blott tre terminers akademiska studier blev han av *Samuel Liljeblad* ombedd att åtaga sig korrekturet till 3. upplagan av hans sverigeflora. Ett och annat ur egen fatatur tycks han därvid ha tillagt, bl. a. uppgifter om *Thalictrum angustifolium* och *Trimorpha canadensis*; men nomenklatoriskt har detta arbete tydligen lämnat honom oberörd.

Sin nomenklatoriska skolning hade Ahlqvist fastmera från *Olof Swartz*. Denne hade redan tidigare lämnat bestämningshjälp; och det låg därför nära till hands att i Runstens-florans uppställning följa Swartz' nytutgivna *Summa Vegetabilium Scandinaviae*. Mönstret bibehölls, indirekt tillkän-

nagivet redan i rubriken, när Ahlqvist i sinom tid lade upp sitt huvudregister, *Summa Vegetabilium Oelandiae* 1819.

Hans akademiska studier, som efter tidens normer omfattade en mängd delvis skäligen disparata ämnen, med en smula teologi som försörjningsgaranti och anbud om docentur i praktisk filosofi som personlig honnör, kröntes betecknande nog av en proformadisputation under Homeros-översättaren Johan Tranér. Med botaniken, både i teorien och i praktiken, hade det de sista åren blivit smått; men nygraduerad kunde Ahlqvist 1818 äntligen unna sig en *retour à ses premiers amours*. Förmodligen var det med en sidoblick på fader Linnaeus, 77 år tidigare jagad som spion i grannsocknen Ås, som han den 19/6 i sin dagbok noterar, att »vid Össby by i Gräsgårds Socken kommo 13 man för att gripa oss som lösdrifvare». Som kulmen på denna sin sista skolpojksommar hade han i juli ett veckolångt besök av *Elias Fries* och *Johan Forsander*.

Mycket tyder på att Ahlqvist vid denna tid helst ville definitivt och mera fördjupat återvända till botaniken. Hans daterade koncept vittnar om specialstudier i *Carices* och flera andra släkten; och från åren 1818–19 är sannolikt också det mesta av hans odaterade excerpter. De senare företer i stor utsträckning *Johan Emanuel Wikströms* rustika piktur. Här möter, i en kärvt saklig form, en hart när obegränsad tjänstvillighet, även när det gällde att hålla den deplacerade vännen allmänt underrättad om nyheterna i facklitteraturen och den lärda världen. Han påtog sig också mycket bestyr med publiceringen av Ahlqvists arbeten 1821 och 1822–27. Svarsbreven, som torde ha varit många och ägnade att väsentligt bidra till kännedomen om Ahlqvists person och förehavanden, har tyvärr ej kunnat återfinnas; måhända har Wikström, i äldre dagar av disharmoni, själv förstört dem.

Emellertid kom andra intressen emellan: topografi, provinshistoria och personalia, vid sidan av civila engagemang som lärare, kontraktsprost och riksdagsman. Ännu 1821 hade Ahlqvist kunnat på jämställd fot umgås med den kritiske *Göran Wahlenberg*; men när *Elias Fries* 1824 återkom till Öland, var det ganska tydligt att Ahlqvist definitivt stannat i växten. Även så skulle han dock förbli en person att räkna med: 1831 tagen till råds av *Carl Johan Hartman* för Handbokens Ed. 2 hade han vägande synpunkter på bl.a. släktet *Thalictrum*; och när *Peter Fredrik Wahlberg* 1836 besökte Öland, var man ute tillsammans efter *Carices*. Längre än till behagliga distraktioner kom det väl så till vida ej; men vad som från annat håll kunde vara ägnat att hålla Ahlqvists register aktuellt,



*Ab. Ahlqvist*

1. Abraham Ahlqvist (1794–1844), f. i Mörbylånga, fil. dr i Uppsala 1818, gymnasie-lärare i Kalmar 1820, kyrkoherde i Runsten på Öland 1825, kontraktsprost där 1831. Polyhistor. Ölandsfloristikens banbrytare.

tillvaratogs alltfört sorgfälligt. Enstaka egna observationer tillkom ännu 1840; och 1844 på vägen till sin dödsbädd hejdade han sig mer än en gång för att öppna växtpressen.

Sin *Summa Vegetabilium Oelandiae* 1819 kan väl Ahlqvist från början närmast ha avsett som ett underlag för hans översikt av öns fysiska beskaffenhet och vegetation: när ölandsfanerogamerna här anges till 751, är detta exakt detsamma som antalet nummer i den två år tidigare upplagda artförteckningen. Efter hand tillades ytterligare arter och former till ej obetydligt antal, dock utan ängslig anslutning till den dagsaktuella taxonomien. Att Ahlqvist verkligen behärskade sin flora, framstår otvetydigt; den osäkerhet som vidlåder behandlingen av sådana släkten som *Calamagrostis*, *Thalictrum*, *Radicula*, *Myriophyllum* och *Verbascum*, delade han i stort sett med sina samtida; och enstaka arter kan han väl som alla andra ha missuppfattat, så *Allium carinatum* och *Trifolium alpestre*. En särskild dragning hade han redan från början känt till släktet *Carex*; och ett par anomalier framställde han utförligt under namnen *C.*

*hydrophila* och *C. fuscata*, vilket hos Elias Fries visserligen väckte löje men dock kvarlämnade en osäkerhet, som snart nog utvecklade sig till det i decennier stående samtalsämnet *C. nutans* Host.

Rätt läst är Ahlqvists S.V.O. ägnad att bekräfta åtskilliga uppgifter, som i senare tradition kommit att förlora sin trovärdighet. *Rikard Sterners* källkritiska betänkligheter mot *M. G. Sjöstrands* mellanöländska uppgifter om *Allium ursinum* får sålunda anses restlöst undanröjda av Ahlqvists anteckningar om fynd vid Borgholm 1813 och norr om Ryd 1837, i senare fallet uppenbarligen återfynd efter Fries 1818. Vissa observationer har överhuvud först en senare tids växtgeografiska erfarenhet haft förutsättningar att värdera; när Ahlqvist sålunda en gång i förbifarten noterat den förment triviala *Sedum sexangulare*, kunde det ej gärna falla honom in, att det skulle dröja bortåt sjuttio år till härnäst.

Ett och annat hade han väl inte själv sett, utan fått ifrån andra, men hur mycket? På den tiden var man inte så noga i åtskillnaden mellan egna och andras observationer. Som en tumregel kan gälla, att daterade, eller åtminstone årtalsfästa, uppgifter grundats på skribentens självsyn; men sagesman, ort och år brydde man sig i allmänhet inte om att ange annat än för de allra intressantaste fynden. Från sådana synpunkter ter sig Abraham Ahlqvist knappast som någon av de större syndarna, fastän gång efter annan framställd som sådan av *Elias Fries* i brev till hans förtrogne Johan Forsander. Utan tillgång till Fries' egna primäranteckningar från ölandsresorna 1818 och 1824 är det knappast möjligt att ta ställning till hans misslynta utbrott mot Ahlqvist för oredovisade lån. När Fries, med en sidoblick på hans *Flora Runsteniensis*, därtill förklarar honom »på några upsaliensiska anecdoter när, eller som jag ville kalla Botanisk-conversations-Litteratur rätt klen i sin Botaniska Christendom», är det dock tydligt att det kommit ut på ett mera personligt plan. Den i Fries' första Novitier apostroferade »amicissimus Ahlquist», i allt han själv skrev oföränderligt saklig och urban, kan i det omedelbara umgänget måhända ha tett sig mindre spak. Att Abraham Ahlqvist ej saknade självkänsla, omvittnas av hans namnteckning, allt emellanåt ändrad och med ymniga utstofferings försedd.

I Abraham Ahlqvists *Summa Vegetabilium Oelandiae* möter man också inströdda en mängd tillägg av annan hand, osignerade men i lätt igenkänd bokhållarkalligrafi. Bakom dem stod hans förutvarande gymnasieelev *Magnus Gustaf Sjöstrand*. Efter en i manuskript, troligen 1831, framlagd Kalmar-flora och sin bekanta resa till Härjedalen (och Jämtland)



1832 stod Sjöstrand, föga framgångsrika universitetsstudier till trots, i anseende som en högst kapabel fältbotanist; och 1839 heter det i brev från *Elias Fries* till J. Forsander: »Herbarium Normale IV har jag lemnat till Sjöstrand, som egentl. besörjer det och jag anslagit inkomsten till emedan han saml. alldeles orimligt, men hans växter äro och utmärkt sköna.» Det mesta härav blev väl samlat 1837, då Sjöstrand fått en liten reskassa av Fries med en formlig Flora Oelandica i samtidig åtanke. Det skulle dock dra länge om, med många påstötningar från Fries, innan han 1850 kom fram till sin Enumeratio plantarum in Ölandia sponte nascentium.

Blott 13 års åldersskillnad till trots får *Abr. Ahlqvist* och *M. G. Sjöstrand* ses som företrädare för skilda generationer. I den taxonomiskt och floristiskt betydelsefulla övergångstid, då den yngre hade sina läroår, deltar senlinnaeanen Ahlqvist ej stort mer än som åskådare. När han 1837 har Sjöstrands årsberättelse till påseende, gör han dock utdrag som både är omfattande och röjer en för sin tid mycket god uppfattning om det provinsfloristiskt väsentliga.

Å andra sidan får ej heller Sjöstrands rent fältbotaniska insatser övervärderas. Hans omvittnade tillförlitlighet har man helt naturligt velat se alldeles övervägande grundad på självsyn; men i själva verket är det ej svårt att påvisa Ahlqvists S.V.O. som en flitigt anlita och stundom ordagrant följd källskrift till Sjöstrands Enumeratio, särskilt ifråga om mera exklusiva lokaluppgifter. Även *Elias Fries* torde emellanåt ha känt igen sig själv som tillfälligt anonym bidragsgivare men lät det denna gång passera opåttalt. Det kan ju ha varit lättare för den gamle professorn än för den unge akademiadjunkten att vara generös; ganska avväpnande var väl också Sjöstrands attityd att framställa sin ölandsflora som » – ett nytt arbete af Professor Fries!»; men väsentligare var nog den personliga kännedom han genom många år fått om sin klient.

Vid studiet av Sjöstrands ölandsfloristik får man lätt det intrycket, att anförda lokaler mer är avsedda att styrka författarens vederhäftighet än att förtydliga dragen i provinsens växtgeografi. När man därtill finner hans herbariekollekter m. e. m. summariskt lokaliserade och i regel odateerade, ser man en skymt av hans mästare, som kunde visa ett skäligen förstrött intresse för vad han själv såg som petitesseer. Men detta är bara den ena sidan av Sjöstrands passivitet. Han ville så gärna ut i markerna, men kunde inte. Han var låst av sin tjänst, han var sjuk, och han hade inte råd! När Fries 1849 äntligen fått fötter under honom, leder detta till följande bokslut: »Jag har uppoffrat mera än min årslön på botaniska



*M. G. Sjöstrand*

2. *Magnus Gustaf Sjöstrand (1807–1880), f. i Kalmar, prästvigd i Uppsala 1841, komminister i Torshunda på Öland 1856. Förf. till två högt skattade ölandsfloristiska arbeten. Tidigt knäckt av levernets bekymmer.*

resor under sommaren ... Hela min årsinkomst kan ej uppskattas till mera än 100 Rd B.co.»

Om nu åtskilligt fattades i Sjöstrands omedelbara lokalkännedom, så kompenserades detta av mogen överblick och omutlig vederhäftighet. Allt som befanns på något sätt tvivelaktigt mönstrades ut, eget så väl som andras, vore det så av Fries själv taget till protokollet 1818. Ej blott en välberäknad vänlighet, utan rätt mycket av ett i ämbetet avgivet vitsord tör ha legat i Fries' uttalande, att »alla Ölandsväxter som Tit. ej samlat anser jag dubieusa».

Att på Sjöstrands invit i eget namn utge hans Enumeratio kan väl icke ett ögonblick ha fallit Fries in. Enstaka tillägg lär han visserligen ha gjort vid tryckningen; men att han i alla sina engagemang skulle ha nämnvärt befattat sig med arbetets uppläggning och utförande, är obestyrkt och föga troligt. Behövligt kan det i varje fall knappast ha varit. Helt objektiv var väl Sjöstrand icke, när han en gång om professor *J. E. Wikström* säger,

att »den mannen stod icke långt framför mig i special växtkännedom»; men han var dock fullt kapabel att gentemot själve Elias Fries i all vördsamhet hävda en egen uppfattning och understundom också få rätt. När sålunda den *Epipactis »microphylla»*, som sedermera skulle visa sig så svårsmält, infördes i 1850 års ölandsflora, var det på Fries' auktoritet och trots Sjöstrands betänkligheter.

Med sin Enumeratio ute i den lärda världen och i oförminskad ynnest hos Elias Fries borde nu Magnus Gustaf Sjöstrand osökt ha funnit nya uppgifter för sin botaniska kapacitet, kunde det synas. Men nej, han var fortfarande den han var, som hjälppräst i en på allt sätt gudsförgäten avkrok, år ut och år in i aldrig avstannande oxvandring för en sniken principal. Och sjuk var han än i dag! Han hade varit det, när han 1839 fått besök av *Carl Johan Hartman*, som i kraft av sin läkarlegitimation strax fick honom ur sängen och ut i markerna. Nu var det 1853, och stadsläkaren i Kalmar *D. G. Pettersson* anförtror sin släkting Elias Fries, att vännen Sjöstrand »lider af Hypertrophia cordis, och känner sig tillfölje deraf sällan frisk, men ängslas och oroas dock öfver höfvan af de dermed förenade Symptomerne af blodcongestion åt bröst och hufvud. Sista gången trodde han sig ha Lungsot och i dag befarade han blindhet, oaktat både Lungor och ögon äro helt förträffliga.» Härtill sällade sig gikt och allt möjligt annat; men med omsider förbättrade arbetsförhållanden blev väl krämporna efter hand något mildrade; och hans levnadsår skulle till sist bli icke så få.

Om det någonsin gick till det bättre med Sjöstrands ekonomi, är mera ovisst. Ännu 1850 hade han ingen lupp; hade kanske aldrig haft någon men fick småningom en från *K. F. Thedenius*. *Elias Fries* befinns alltfört ha sökt hålla honom i gång med smärre kommissioner och kunde då också få något på köpet; sålunda 1854 en skarpsynt framställning över *Bassias* miljö och livsbetingelser (sedermera som omedvetet lån ganska troget återgiven av Sterner 1938). I gengäld försummade Fries knappast något tillfälle att sticka åt honom en slant; men åren gick i monoton misär; och just ingenting hände, förrän Sjöstrand 1863 kom ut med en »Calmar läns och Ölands flora». Det var ett modernt arbete och omsorgsfullt utfört; det visade emellertid också att författaren inte varit mycket ute sedan förra gången. Det var helt enkelt ett desperat försök av Sjöstrand att få sina finanser på rätt bog. Honoraret skulle dock stanna vid 300 Rd Rmt, utan ett friexemplar ens för hans personliga räkning; och nästa år gick han i konkurs. En tillfällig lättnad synes ha inträtt 1866: han ber då att genom tre års efterskottsbetalning få kvarstå som medlem i Sv. Träd-

gårdsföreningen; men blott några månader senare överväger han att annonsvägen tillkännage sin villighet att »i år insamla och i välpressade exemplar tillhandahålla, så vidt ske kan, hvad som åstundas af Ölands vilda växter, mot en afgift af 12 öre för hvarje art».

Där gick han således hemma och pysslade med sin blomstertäppa, som verkligen tycks ha berett honom glädje; förfogade sig snällt ut efter vad man kunde vilja rekvirera; annoterade i förbifarten det tilltagande rofferiet till poängrika ark; och återgick till att med en cynisk blick på förbipasserande bönder och ämbetsbröder begrunda gudars råd och människors lott. Det fägnade honom att efter bortåt trettio års bekantskap omsider få säga farbror till den ej mycket äldre *Elias Fries*; och när han någon gång fann sig ihågkommen av de yngre fackmännen, kunde han visa sig högst älskvärd. För *Nils Johan Andersson*, som 1866 bereste Öland, påtog han sig sålunda ej litet besvär, i all synnerhet med att ordna skjutslägenhet till absolut lägsta pris. Och när han 1872 kommer in på sina minnen av *Johan Emanuel Wikström*, *Göran Wahlenberg* och framför allt *Carl Peter Thunberg*, utvecklar han en frodighet, som tör ha fyllt interlokutören, *Carl Hartman*, med en lätt förfäran.

Men även inom en yngre generation kunde man ådraga sig Magnus Gustaf Sjöstrands misshag. Alldeles särskilt gällde detta *Carl Agardh Westerlund*.

Hösten 1852 blev *Elias Fries* av en recentior uppvaktad med en ansenlig bunt *Anthericum liliago* från Gösslunda. Motvilligt övertygad om bestämningens riktighet utbrast han då: »På Öland har *aldrig* liliago funnits, *jag har sjelf*, just på *det* stället funnit *ramosum* i mängd, *icke spår af liliago*, och dessa exemplaren har 'harren' fått af Areschoug från Skåne och kommer nu och uppger för mig att 'harren' tagit den på Öland, der jag nog sjelf och Sjöstrand och alla andra skulle funnit den, om den växte der.» Episodens autenticitet är otvivelaktig. Och *M. G. Sjöstrand*, som redan tidigare funnit anledning att oförblommerat delge Fries sin uppfattning av den unge mannen, tillägger nu, att om denne »lemnat någon förteckning på sina Öländska fynd, så skulle jag högeligen önska att få se den, för att sedan en gång, i hans fotspår, söka åtkomma dem».

Sin förhandsinställning hade Fries således klar, men icke enbart under intryck av Sjöstrands sarkasmer. Från stadsmedicus *Daniel Georg Pettersson*, som även bestred den naturalhistoriska undervisningen vid kalmargymnasiet, förelåg redan ett mera nyanserat utlåtande i samma riktning: »Stud. *Westerlund* borde jag recommendera såsom en stadgad yngling

med stor håg och äfven anlag för naturkunskaperna; men jag anser mig dock ej böra dölja, att 2:ne stora charactersfel, neml. egenkärlek och synnerhet en hög grad af fåfänga, göra honom i det hela opålitlig. För att kunna lysa med kunskaper, som han icke eger och med nya upptäckter, afviker han allt för ofta, som jag trott mig finna ifrån sanningen. Han har nu utgifvit en förteckning på växterna omkring Calmar, hvilken han troligen praesenterar dig, och uti denna framlysa de nämnde felen allt för tydligt. I denna förteckning upptagas ej mindre än 150 växter, som jag och mina disciplar aldrig kunnat finna häromkring; att han möjligen tagit en och annan af dessa, will jag väl ej disputeras, men att större delen af dem verkligen icke finnas här och i anseende till lokalen omöjligen kunna växa här, kan jag bestämdt påstå. Den mängd varieteter han upptagit, har han säkert hämtat ur böcker i stället för att söka dem i naturen.» Och härtill Sjöstrand: »O hvad han har ljugit ihop en mängd växter kring Calmar!»

Hur tvivelaktig *Carl Agardh Westerlund* än kunde te sig, var det dock icke möjligt att helt förbigå honom. Tidigt naturhistorisk allätare kom han till en början att gravitera mot botaniken, därtill uppenbart stimulerad av de efterlämnade handlingar han som informator kommit över i *Abraham Ahlqvists* Runsten. Han visar flit, när han från början till slut skriver av *Flora Runsteniensis*; men också – vad som mest av allt torde varit ägnat att reta de äldre herrarna – ett drag av klent underbyggd besserwisser, när han på *J. E. Wikströms* handskrivna sammandrag av *Wahlenbergs Flora Lapponica* överkorsar den korrekta attributionen och sätter dit: »Manuscriptet till *Wahlenbergs Flora Lapp.*, uppsatt, som det tyckes, af honom år 1810, efter hemkomsten från sin sista Lappländska resa. Tilläggen äro sannorligen från 1811./C. A. Wnd.»

Samma år 1849, rimligtvis som elev i sjätte övre, är *Westerlund* redan klar med en »Dissertatio exhibens Genera et Species Orchidearum Oelandiae, pp. VII+35». Manuskriptet, som ej kunnat återfinnas, lär ha varit till påseende hos *Sjöstrand*; honom har *Westerlund*, tydligen flyktigt, träffat flera gånger, ännu 1851 utan märkbar misstämning. Även med dr *Pettersson*, enligt *Sjöstrand* en synnerligen framstående lärare men av honom själv tidigt associerad med »Kreti och Pleti», står han än så länge officiellt på god fot. Han kan också anföra en imponerande förteckning över »Botanici med hvilka jag brefväxlar», toppad av »1. J. E. Wikström. Professor. Sthm.» och »2. N. J. Andersson. Bot. Doc. Mag. Sthm.»

Emellertid blev det småningom dags för *Westerlund* att draga till



*C. A. Westerlund.*

3. Carl Agardh Westerlund (1831–1908), f. i Berga (Kalmar län), fil. dr i Lund 1862, läroverksadj. i Ronneby s. å. I yngre dagar omtvistad botanist, sedermera som malakolog tagen på allvar.

akademien, och han skyndade sig nu att som förelöpare få ut två tryckta arbeten; det ena, som »Anteckningar till ölands Flora», i Botaniska Notiser; det andra, hans »Bidrag till kännedomen om Kalmar läns vegetation», på eget förlag. Det var nu som Pettersson och Sjöstrand skulle finna måttet rågat och från början göra honom omöjlig hos Fries.

Han gav sig dock ej, utan flyttade över från Uppsala till Lund. Hans övriga intressen, däribland ornitologi, ej minst i form av äggsamlande, borde ha gjort det lätt för honom att växla över till ett nytt spår, kunde man tycka; men detta hade ju varit att erkänna sig besegrad. Redan 1853 lyckades han ånyo få några sidor i Bot. Not.; och med återvunnet fotfäste tog han sig sedan i normal ordning fram till att 1861 disputerar på »Bidrag till kännedomen af Sveriges Atriplices». Vid sidan härav hade han en oformlig samling av taxonomiska studier i varjehanda, särskilt

släktet *Batrachium*, den han strax efteråt underställde *P. F. Wahlberg*, med sikte på Vetenskapsakademiens Förhandlingar; men det skulle stanna vid en hårt sovrad version i Bot. Not. 1863. Längre sträcker sig egentligen ej Carl Agardh Westerlunds botaniska curriculum vitae: den vidlyftiga brevväxling han i fortsättningen hade med *Carl Hartman* befinns sålunda praktiskt taget helt malakologisk. Också var det främst på malakologiska meriter han sedermera skulle komma att söka såväl akademiadjunktur som professur i zoologi.

Vad det nu här närmast gäller, är om överhuvud något avseende kan fästas vid de ölandsuppgifter i ganska valhänt redigering som *scholaris Westerlund* 1852 fick in i Botaniska Notiser. Hans bekantskap med öns flora var nämligen inte uteslutande hämtad från Abraham Ahlqvists bibliotek och vad han eljest kunnat snappa upp från fackhåll: den hade också ett personligt underlag, som ej ter sig helt försumbart. Detta framgår av hans *dagböcker* från åren 1849–52, som väl berett honom själv mycken fägnad men eljest ej röjer något egentligt sneglande åt publiken. De visar oss sin upphovsman som en seriös botanist med stadigt förbättrade floristiska insikter, något formglad men ej utan eftertanke, och i sin framställning ej sällan påfallande nyanserad. Hans av *Sjöstrand* underkända »*Galium trifidum*» befinns vara från 1849 redan och därmed kunna avskrivas som en banal ungdomsförsyndelse; tvivelaktiga bestämningar är eljest ej många, någon gång omisskännligt skrivfel (så *Pulsatilla »vernalis*» vid Repplinge kyrka). Lokalerna, t. ex. den återfunna förekomsten av *Viola elatior* i Runstens gärde, är ofta angivna på ett sätt, som helt bär autenticitetens prägel; det kan också hända att misslyckanden bokförs, såsom då *Galium rotundifolium* förgäves söktes i trakten av Borga träsk.

Dessa dagböcker är, om också ej kronologiskt heltäckande, ordentligt förda, och de ger det intrycket att skribenten lagt sig vinn om att verkligen få med allt minnesvärt. Önsketänkande kan väl här och där lysa igenom, men ej fritt fabulerande. Så långt de sträcker sig, bör de följaktligen vara användbara, när man i Westerlunds BN-uppsats 1852 vill söka sortera i sär å ena sidan hänt och handgripligt, å andra sidan hörsägnar och hugskott. Till den senare kategorin får då obönhörligen hänföras BN-uppsatsens tal om *Thesium alpinum*; redan sammankopplingen med *Polygonum viviparum* låter ana notisens upphov: ett av en klentrogen *M. G. Sjöstrand* vidarebefordrat tips från *Elias Fries*; och mycket riktigt har Westerlunds dagbok, trots flera omnämnanden från fastlandet, icke ett ord om arten från Öland. Ur säck i påse har tydligen också *Viola epipsila*



*N. J. Andersson.*

4. Nils Johan Andersson (1821–1880), f. i Gårdserum (Kalmar län), fil. dr i Uppsala 1845, professor vid Naturhistoriska riksmuseet 1856. Världsomseglare. Tidvis red. för Bot. Notiser. Ölandsresa 1866.



*E. Fries.*

5. Elias Magnus Fries (1794–1878), f. i Femsjö i Småland, fil. dr och docent i botanik i Lund 1814, professor där 1824, i Uppsala 1834. Centralgestalt i samtida svensk floristik. Ölandsresor 1818 och 1824.

kommit: *Sjöstrand* tror sig möjligen ha sett arten vid Rälla (men sätter det inte på tryck!), och strax finner *Westerlund*, att han nog också själv en gång råkat få syn på den. Mera självständig kan han så till vida te sig, när han från *Runsten* anför *Cephalanthera ensifolia* »med röda blommor»; men vad som här går igen, är ganska visst ett gammalt missförstånd från *Södermanland* som han tagit upp från *Hartmans* handbok; varför, vet ingen; och någon tackning för uppgiften kan naturligtvis inte uppletas i dagboken.

Men dagböckernas vittnesbörd kan också utfalla positivt. Som bakgrund till den ominösa uppvaktningen hos *Elias Fries* befinns sålunda den 11.8.1852 noterat: »På quällen gingo vi, åtföljde af G. Brunnér till Gösslunda der vi togo: ... *Anthericum Liliago* (!! ny för Öl!) ...»; i »vi» inkluderas här den av Fries utpekade *F. W. Areschoug* – rimligt nog, eftersom *Westerlund* ej gärna själv kan ha haft förutsättning att identifiera stora sandliljan i fruktstadiet. Och allt som allt blir det till sist inte så litet kvar på *Westerlunds* öländska creditsida.





*D. G. Pettersson.*

6. Daniel Georg Pettersson (1806–1881), stadsläkare och läroverkslärare i Kalmar. Allmänt känd som sin tids ledande kalmarbotanist.



*P. Wahlberg*

7. Peter Fredrik Wahlberg (1800–1877), f. i Göteborg, fil. dr i Uppsala 1824, med. dr där 1827, professor vid Karolinska inst. 1836. Vetenskapsakademiens sekr. 1848–66. Ölandsresa 1836.

En viss roll för bedömningen av den unge botanisten Westerlunds allmänna trovärdighet spelar ju också hans väl så hårt åtgångna kalmarflora. Formellt var denna, till skillnad från ölandsuppsatsen, ett gott arbete; men även utan en detaljgranskning vill man finna, att författaren interpolerat ganska friskt i sitt vetande. Hans dagboksanteckningar, som ej blott berör ölandsförhållanden, utan i betydande utsträckning gäller länets fastlandsdel, ger ej mycket till stöd för hans ingående taxering av antagliga trivialarter – hur han nu vid den åldern redan kunnat hinna med erforderlig inventering ... Mera tillförlitligt verkar då, i stort sett, vad han anför om olika rariteter, gärna efter sin i dagboken lika ofta åberopade lärare *D. G. Pettersson*; men även här fanns inslag som ej förfelade att sätta meddelaren i misskredit, så framför allt »*Anacamptis pyramidalis* nära Svaneberg» och »*Orobanche major* omkring Ljungby».

Det skulle gå så långt, att *N. J. Scheutz* i sin 1857 utgivna *Conspectus Florae Smolandicae* ansåg sig böra förklara Westerlunds kalmarflora i sin blandning av fakta och fiktioner oanvändbar som källskrift. Att



*Göran Wahlenberg*

8. Göran (Georg) Wahlenberg (1780–1851), f. i Kroppa i Värmland, med. dr i Uppsala 1806, professor där 1829. Ledande växtgeograf och florist. Ölandsresa 1821.



*Joh. Em. Wikström.*

9. Johan Emanuel Wikström (1789–1856), f. i Vänersborg, med. dr i Uppsala 1817, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet 1818, professor där 1823. Vetenskaplig kontaktman och krönikör. Betydde mycket för Abr. Ahlqvist.

*Pettersson* ej fann sig trakterad av att figurera i dylikt sammanhang, är högst antagligt; men att skilja ut sanning, halvsanning och missförstånd är tyvärr inte fullt så enkelt som *Westerlund* vill göra gällande. Själv hade han, heter det i hans memoarer, sommaren 1859 sammanträffat med *Scheutz*, »som sade, att dr. P. både skriftligen och muntligen försäkrat honom att han *aldrig* lemnat mig några växtuppgifter. *Scheutz*' häpnad gränsande till förskräckelse då jag (d. 22.VII) lade framför honom *Petterssons* vidlyftiga katalog, ur hvilken alla ofvannämnda och flera andra anförda (men af mig uteslutna!) stodo att läsa och derigenom ådagalade att denne min lärare *beljugit* mig för att dölja sina stora misstag ...»

Från en sida sett är saken fullkomligt klar: *Petterssons* katalog finns än i dag tillgänglig för jämförelse med *Westerlunds* avhandling. Mera dubiösa uppgifter, som mycket riktigt befinns återgå på *Pettersson*, har ej alltid fått åtföljas av källskriftens frågetecken. I övrigt har eleven, så långt det passat honom, troget följt sin lärare men ändrat och lagt till så mycket, att

han måste anses ha pålagt sig själv fulla ansvaret för skriften i dess helhet.

Högst oklart är däremot, för vilket uppgivet syfte Pettersson kan ha satt sin katalog, som dock är ett faktum, i händerna på Westerlund. Man får naturligtvis inte hårdra hans utsaga därhän, att inget som helst utbyte av uppgifter skulle ha förekommit mellan läraren och hans elev. Men man har svårt att tänka sig, att Pettersson avsett att få sina erfarenheter framställda av en så omogen och i hans egna ögon på flera sätt tvivelaktig vetenskapsman.

Det föregående reportaget kan mycket väl ses som en illustration till Elias Fries' centrala ställning i den på olika håll framväxande provinsfloristiken; det kan också vara ägnat att framställa det tidigare 1800-talets ölandsbotanister i deras inbördes relationer lika väl som i deras förbindelser med sin tids koryfée; men det egentliga syftet har varit att teckna bakgrunden för manuskript och brev, som hittills legat i huvudsak obeaktade. Detta arkivmaterial har givit besked om provinsfloristiska primärfynd och eljest viktiga lokaler, som lämpligen återges i annat sammanhang;<sup>1</sup> det har dessutom ansetts i sig självt värt en sammanhållande katalogisering, här anförd under nästa rubrik.

Det meddelade arkivmaterialet har dock sin begränsning: det är ej stort mer än vad som flutit upp i direkt samband med botanisk utvärdering av papper, som efter C. A. Westerlund hamnat i *Norrköpings stadsbibliotek* och som av fil. kand. *Tommy Tyrberg* generöst ställts till förf:s förfogande. Även utan någon formlig inventering har det varit oundvikligt att besvara många, ej minst lektor *E. Ewert Lundgren* i *Kalmar*. Som representant för *Vetenskapsakademiens* gränslöst hjälpsamma bibliotek må nämnas förste bibliotekarien *Christer Wijkström*. För vänligt intresse vill jag ej heller försumma att tacka fru *Blanche Hagstedt*, fil. mag. *Gertrud Holmén* och professor *Magnus Fries*.

För porträttmaterialet står jag i särskild förbindelse till *Bergianums* ikonotek; kompletteringar har erhållits från *Sterners* ölandsflora och *Vetenskapsakademien*.

<sup>1</sup> Ett urval har redan lämnats i *Svensk Bot. Tidsskr.* 73, varvid emellertid det totala fynduppgifter, som där ursprungsbetecknats NSB 8a, felaktigt tillskrivits Abr. Ahlqvist i stället för

M. G. Sjöstrand, ett förhållande som klarlagts av Sjöstrands sedermera helt opåräknat framkomna dagbok för året 1837.

## *Källor och referenser i manuskript*

### *Anlitade arkiv*

- BH = fru Blanche Hagstedt, Grytgöl  
 GH = fil. mag. Gertrud Holmén, Karlstad  
 KSG = Kalmar Stifts- och Gymnasiebibliotek  
 KVA = Kungl. Vetenskapsakademien  
 LUB = Lunds Universitetsbibliotek  
 NSB = Norrköpings Stadsbibliotek  
 RM = Riksmuseum  
 UUB = Uppsala Universitetsbibliotek  
 VSG = Växjö Stifts- och Gymnasiebibliotek

### *Arkivalieförteckning i sammandrag*

#### *Afzelius, Adam*

Coloniae Plantarum. Odat. [omkr. 1800]; 104 sid. 4°. (UUB)

#### *Ahlqvist, Abraham*

– Koncept o. dyl.

»Systematisk Catalog Upprättad af Abr. Ahlqvist 18<sup>14</sup>/<sub>12</sub> 11.» Omkr. 80 sid.+register 9 sid., liten 8°. (KSG)

»Den Naturliga Familien Orchider. – Enl. Rafns Flore 368 p.» 1813? Ofullbordad; 10 sid. liten 4°. (NSB)

(Flora Runsteniensis. Ötvettydigt en av C. A. Westerlund efter trycket gjord avskrift.) (NSB)

»Ur Sal. Prosten Ahlqvist Dagbok för år 1815.» Avskrift av C. A. Westerlund 1849; 11 sid. liten 4°. (NSB)

»Lectio Praecursoria sistens Cogitata quaedam de corporarum naturalium affinitate, imprimis vita de vegetativa in animalibus. Auctore A. Ahlqvist Calm.» 1818. 8 sid. liten 8°. (NSB)

»Botanisk dagbok. 1818.», huvudsakligen för tiden 11.5–27.7. 12 sid. liten 8°. (NSB)

»Descriptiones herbarum ad Floram Oelandicam spectantes, aestate 1818.» 44 sid. varierande format (p. 9–10 saknas). (NSB)

»Caricographia Oelandica. 1818. Abr. Ahlqvist.» 34 sid., en per art, ofullbordad; liten 8°. (KSG)

»Summa Vegetabilium Oelandiae 1819.» Tillägg ännu 1840, dessutom åtskilligt ditskrivet av M. G. Sjöstrand. 37 sid. liten 4°. (NSB)

»Frågor i Botaniken utgifna till examen med Calmar Gymnasii ungdomen d. 13 Jun. 1825 af Doc. i Nat:Hist. Mag. Abr. Ahlqvist.» 11 sid. liten 8°; annan hand. [Sederm. tryckt i Ped. Tidskr. 1888, jfr. Bibl. Bot. Suec.] (KSG)

Självbiografi, åren 1813–44. Originalmscr.; i stencilerad utskrift 48 sid. A4. (BH)

- Excerpter o. dyl.
  - Hulteens Compendium Botanicum (jfr nedan). Avskrift, 84 sid. liten 4°, utförd av Abr. Ahlqvist och avslutad »Runsten d. 26 Aug. 1813». (KSG)
  - »Manuscriptum Illust. Prof. Holm. Wickström, continens Floram Lapponicam Ill. Professoris Wahlenberg.» 35 tätskrivna foliosid. Trots C. A. Westerlunds påstående ej Wahlenbergs originalmscr.: texten blott utdrag och handstilen J. E. Wikströms. (NSB)
  - »Ur Rafns Flora». Artlista med enstaka systemat. exkurser. 16 sid. liten 8°. (NSB)
  - »Ur Hortus Kewensis»: översikt av släktena *Erodium*, *Pelargonium*, *Geranium*, *Epilobium*. Dessutom »Observationer mellan Pr. Fl. Scandin. och Liljebl. Sv. Flora»: några Carices. 15+2 sid. liten 8°. (KSG)
  - »Plantarum Umbelliferarum ... Prodomus auctore Curtio Sprengel ... Halae 1813 – avskrift, växelvis utförd av Abr. Ahlqvist och ngn annan; 32 sid. liten 8°. (KSG)
  - Släktet *Inula* m. m.; 11 lappar, varav 8 med J. E. Wikströms piktur. (KSG)
  - C. P. Thunbergs (t. o. m. 1816), Linnaei och L. Filii disputationer: förteckn., 16 sid. liten 4°. (KSG)
  - »Wäxtställen af Fries 1818», 1 blad (NSB)
  - »Sjöstrands Resanteckningar 1837», 1 blad. (NSB)
  - »Sjöstrand 1837», av Ahlqvist gjort utdrag ur dennes dagbok. 2 1/2 sid. liten 4°. (NSB)
- Korrespondens
  - till Fries, Elias, 12 brev 20.12.1814–21.9.1824. (UUB)
  - till Hartman, Carl Johan, 1 brev 11.11.1831. (UUB)
  - till Marklin, Gabriel, 28 brev 20.10.1812–3.10.1826. (UUB)
  - till Swartz, Olof, 7 brev 2.11.1813–28.1.1817. (KVA)
  - till Wahlenberg, Göran, 1 brev 5.10.1823. (UUB)
  - från Fries, Elias, 25 brev 19.12.1813–5.7.1830. (KSG)
  - från Hartman, Carl Johan, 8 brev 21.7.1815–12.7.1837. (KSG, KVA)
  - från Marklin, Gabriel, 4 brev 23.7.1814–22.11.1821. (KSG)
  - från Nilsson, Sven, 25 brev 8.12.1812–10.8.1835. (KSG)
  - från Sjöstrand, Magnus Gustaf, 1 brev 20.6.1837. (KSG)
  - från Swartz, Olof, 18 brev 29.10.1813–3.11.1817. (KSG)
  - från Thunberg, Carl Peter, 3 brev 7.4.1818–4.6.1822. (KSG)
  - från Wahlenberg, Göran, 2 brev 23.7.1821–12.9.1823. (KSG)
  - från Wikström, Johan Emanuel, 39 brev 14.10.1815–24.5.1836. (KSG)

*Fries, Elias*

- till Forsander, Johan, ca 150 brev 1.1.1810–18.6.1865. (VSG)
- till Swartz, Olof, 84 brev 13.2.1814–29.9.1818. (KVA)
- till Wahlberg, Peter Fredrik, ca 200 brev 16.10.1821–20.11.1865. (KVA)
- från Forsander, Johan, 19 brev 3.8.1814–14.5.1847. (UUB)
- från Wahlberg, Peter Fredrik, 110 brev 11.11.1822–13.10.1865. (UUB)
- Korrespondens med Ahlqvist, Abr., Pettersson, D. G., och Sjöstrand, M. G. – se dessa!

*Hulteen, Isaac*

- »Compendium Botanicum, eller Kort Anvisning til Ört- och Växt-Kännedom af Svenske vilde, Trädgårds- eller Orangerie-Växter til den Studerande Ungdomens tjenst uti Calmar Gymnasio.» Pastoralspecimen 1810. (Mscr. i LUB, avskr. i KSG)

*Pettersson, Daniel Georg*

- Växtförteckning för Kalmar-trakten. Omkr. 1850; orubricerat, odaterat och ofullbordat mscr.; 18 sid. halverad stor 4°. (NSB, i C. A. Westerlunds kvarlåtenskap)

till Fries, Elias, 8 brev 15.6.1849–7.9.1855. (UUB)

*Sjöstrand, Magnus Gustaf*

- »Calmare Flora». Trol. 1831; 35 sid. liten 8°. (UUB) – Härtill 2 blad i LUB, jfr nedan.

- »Initium Florae Froesoensis.» Alfabetisk artförteckning, trol. 1832. 4 sid. liten 8°. (KSG, i Abr. Ahlqvists kvarlåtenskap)

- En stympad artförteckning, h. o. d. med lokaler (från skilda delar av landet). 8 sid. liten 4°. (KSG, som föreg.)

- Anteckningsbok i liten 4°, inneh. bl.a. spridda lat. diagnoser, »Prof. Fries' anteckningar under Dess Öländska Resa år ...» /1818/, »Utdrag ur mina Botaniska anteckningar under ölandsresor 1828, 1830, 1831» samt (jfr ovan) inledning till en flora över Kalmar inom 1 mils radie. (LUB)

- »Dagbok under Botaniska resor på Öland, åren 1837 och 1838 och sedermera, dum vivitur, MGS-d» /sporadiskt t. o. m. 1866/. (GH)

- Delkoncept till 1850 års Enumeratio plantarum; mkt likt den tryckta versionen. (LUB)

- »Ölands Flora.» Förarbete till 1863 års flora? Artlista med lokaler; även kransalger, mossor och lavar; egna observationer, i mån av datering, 1830–1849. 92 sid. (LUB)

- Interfolierade almanackor 1876 och 1877, bl.a. med anteckningar från hans trädgård. (GH)

till Ahlqvist, Abraham, 1 brev 20.6.1837. (KSG)

till Andersson, Nils Johan, 8 brev 25.3.1866–1.1.1867. (KVA)

till Fries, Elias, 65 brev 19.7.1830–17.12.1871. (UUB)

till Hartman, Carl, 2 brev 20.12.1871–23.1.1872. (UUB)

till Hartman, Carl Johan, 2 brev 27.9.1835–4.6.1839. (UUB)

till Wahlberg, Peter Fredrik, 16 brev 9.1.1831–13.1.1833. (KVA)

från Fries, Elias, 18 brev 5.8.1830–3.3.1850. (LUB)

från Fries, Elias, 1 brev 7.2.1850. (GH)

*Sterners, Rikard*

- /»Sterners liggare»:/ floristiskt ölandskartotek, framfört t. o. m. 1955. (RM)

*Wahlenberg, Göran*

- »Dagbok under en Resa genom Vestmanland, Nerike, Vestergöthland, Småland och på Öland 1821.» Därav Öland ca 30 sid. Halverad 4°. (UUB)

*Walde, Otto*

/»Waldes index«:/ välkänd, mkt stor saml. bibliografiska anteckningar; originalet i UUB, kopior i åtsk. offentl. bibliotek, bl. a. KB.

*Westerlund, Carl Agardh*

»Naturhistoriskt Diarium«, 1849–52. Exkursionsanteckningar m. m. från Öland, Kalmartrakten och norra Kalmar län. Ca 360 sid. liten 8°. (NSB)

»Anteckningar till Ölands lafwar«, 1852. 4 sid.+3 lappar. (NSB)

Dagboksanteckningar 1853. 2 häften 12°, 13+20 sid. (NSB)

»Anteckningar till Blekinges Flora, med bidrag af J. Ankarcrona, gjorda af C. Ag. Westerlund.« Ca 45 sid. liten 8°; 1854–56; endast till 1/3 svarande mot rubriken: resten är *Mentha*- och *Atriplex*-taxonomi samt skånskt. (NSB)

»Strödda Anteckningar till Sveriges Flora. – Carl Agardh Westerlund. – 1.«, påtecknad »Imprimatur, Joh. Gust. Ek, Fac:s Philos. Dec.«. 22 sid. (tvärt avbrutna) diverse taxonomi, mest *Mentha* och *Batrachium*. – Därtill »Botaniska anteckningar af C. A. W. II.«: ytterligare *Batrachium*, i anslutn. t. föreg. paginerat 23–52. (NSB)

»Botaniska Studier 18  $\frac{17}{4}$  61./C. A. Wnd.« Taxonomiskt varjehanda: *Batrachium*, *Atriplex* och mkt annat (delvis förarbeten t. egen flora?), jämte div. fältanteckningar. Paginerat t. o. m. 270, effektivt ca 220 sid. (NSB)

Sporadiska dagboksanteckningar 1859–60, 1862–68, bl. a. »Naturhistorisk Journal under år 1862/ C. A. Wnd.« Inalles 82 sid. (NSB)

»Om växternas förmåga af rörelse och känsel.« Odat. mscr; 6 sid. 2° med diverse ändr. och tillägg. (NSB)

In- och utgående diariier 1864–80. (NSB)

Självbiografi. 3 delar, 1891, 1897, 1907. Inalles 292 sid. 4° jämte 4 lösa sid. (NSB)

till Dusén, Karl Fredrik, 3 brev 25.5.1895–13.9.1896. (KVA)

till Hartman, Carl, 26 brev 30.8.1863–5.12.1871. (UUB)

till Wahlberg, Peter Fredrik, 1 brev 12.7.1861. (KVA)

## *Tryckt litteratur*

*Afzelius, A. A.*, 1809: *Coloniae Plantarum in Svecia*. Pars 1–2. – Diss., pars 1 praeside S. Liljeblad. Uppsala [Titeln till trots ingen anknytn. t. Adam A:s mscr.]

*Ahlquist, A.*, 1815–17: *Flora Runsteniensis*. – 5 dissertationer praeside C. P. Thunberg. Uppsala.

— 1821: *Anmärkningar om Ölands Fysiska beskaffenhet och Vegetation*. – Kongl. Sv. Vet. acad. Handl. Stockholm 1822.

— 1822–27: *Ölands historia och Beskrifning*. – Calmar.

*Aiton, W.*, 1789, 1810–13: *Hortus Kewensis*. – London.

*Andersson, N. J.*, 1866: *Crepis virens* Vill. funnen på Öland. – Bot. Not. 1866, p. 98–99.

- Björck, S.*, 1939: Ölandsforskaren Abraham Ahlqvist. – Kalmar Nat:s skriftserie XVI. Uppsala 1940.
- Floderus, M. M.*, 1854: Botaniska anteckningar under en resa på Öland och Öro-skären, sommaren 1853. – Bot. Not. 1854, p. 161–169.
- Fries, E.*, 1814–23, 1828, 1832–45: Novitiae florae Suecicae, Ed. 1 och 2 samt Mant. I–III. – Lund resp. Lund & Uppsala.
- Goldkuhl, A. E.*, & *Westerlund, C. A.*, 1851: Vandring i Smålands Högtrakter, sommaren 1851. – Bot. Not. 1851, pp. 211–221, 250–254.
- Hartman, C. J.*, 1820, 1832, 1838, 1843, 1849: Handbok i Skandinaviens flora, Ed. 1–5. – Stockholm.
- Hylander, N.*, 1971 (postum): Prima loca plantarum vascularium Sueciae ... Förvildade eller i senare tid inkomna växter. – Suppl. t. Svensk Bot. Tidskr. 64.
- Krok, Th. O. B. N.*, 1925 (postum): Bibliotheca Botanica Suecana. – Uppsala & Stockholm.
- Liljeblad, S.*, 1792, 1798, 1816 (postum): Utkast til en Svensk Flora, Ed. 1–3. – Uppsala.
- Linnaeus, C.*, 1745: Carl Linnaei ... Öländska och Gothländska Resa ... Åhr 1741. – Faksimilereproduktion, Malmö 1957.
- Lundqvist, Å.*, 1970: Supplement zu Sterners Flora der Insel Öland. – Svensk Bot. Tidskr. 64, p. 65–131.
- 1979: Weitere Nachträge zur Flora der Insel Öland. – Svensk Bot. Tidskr. 73, p. 281–325.
- Nordstedt, O.*, 1920: Prima loca plantarum Suecicarum. – Bilaga t. Bot. Not. 1920.
- Olsson, B.*, 1951: Kalmar stifts herdaminne, 4. – Kalmar & Lund.
- Rafn, C. G.*, 1796–1800: Danmarks og Holsteens Flora. – Kiöbenhavn.
- Retzius, A. J.*, 1779, 1795: Florae Scandinaviae Prodromus, Ed. 1 och 2. – Holmiae resp. Lipsiae.
- Scheutz, N. J.*, 1857: Conspectus Florae Smolandicae. – Upsaliae.
- Sjöstrand, M. G.*, 1833: Om Herjedalens Naturbeskaffenhet och Vegetation. – Kongl. Sv. Vet. acad. Handl., p. 93–125. Stockholm 1834.
- 1835: Ueber Herjedalens Naturbeschaffenheit und Vegetation. – Övers. C. F. Hornschuch. Flora, 18, pp. 673–683, 689–703, 705–710. Regensburg.
- 1850 a: Enumeratio plantarum in Ölandia sponte nascentium. – Nov. Acta reg. Soc. scient. Upsal. XIV, p. 455–516+tab. IV. Uppsala.
- 1850 b: Om Ölands vegetation. – Bot. Not. 1850, p. 234–244 [Huvudsakligen utdrag i översätn. från Enumeratio.]
- 1863: Calmar läns och Ölands flora. – Kalmar.
- Sprengel, C.*, 1813: Plantarum Umbelliferarum ... Prodromus. – Halle.
- Sternér, R.*, 1926: Ölands växtvärld. – Södra Kalmar län. III. Kalmar.
- 1938: Flora der Insel Öland. – Acta Phytogeogr. Suec. IX.
- /Swartz, O.*, 1814: Summa Vegetabilium Scandinaviae. – Holmiae.
- Wahlberg, P. F.*, 1836: Berättelse rörande Landtbruket på Öland med särskildt afseende på dervarande Rågsädes förorening af Lök. – Kongl. Landbruks-Akad:s Handl., p. 113–152. Stockholm 1837.



- Wahlbom, C. A.*, 1786: *Dissertatio de Oelandia. Pars I.* — Praeside J. A. Lindblom. Uppsala.
- Wahlenberg, G.*, 1812: *Flora lapponica.* — Berlin.
- 1821: *Ytterligare Anmärkningar om Ölands natur.* — Kongl. Sv. Vet. acad. Handl. Stockholm 1822.
- 1824–26, 1831–33: *Flora svecica*, Ed. 1 och 2. — Uppsala.
- Westerlund, C. A.*, 1852 *a*: *Anteckningar till Ölands Flora.* — Bot. Not. 1852, pp. 81–86, 100–115.
- 1852 *b*: *Anteckningar till Ölands Flora sommaren 1852.* — Bot. Not. 1852, p. 151–155.
- 1852 *c*: *Bidrag till kännedomen om Kalmar läns vegetation.* — Kalmar.
- 1853: *Botaniska anteckningar sommaren 1853.* — Bot. Not. 1853, p. 165–170.
- 1861: *Bidrag till kännedomen af Sveriges Atriplices.* — Gradualavh. Lund.
- 1863: *Spridda anteckningar till Skandinaviens Flora.* — Bot. Not. 1863, p. 138–151.
- Wikström, J. E.*, 1831, 1838: *Årsberättelse om Botaniska Arbeten och Upp-  
täckter för år 1830 /resp. 1836/ till Kongl. Vetenskaps-Academien.* — Stock-  
holm.

*Summary*

## EARLY YEARS OF FLORISTIC STUDIES IN ÖLAND

By

ÅKE LUNDQVIST

With the help of unpublished material the author gives a survey of early floristic studies in Öland, starting with Abraham Ahlqvist in the first decades of the 19th century. From this study the central position of Elias Fries in Swedish botany comes out very clearly. The listed material is claimed to be of interest to contemporary botanists working in this area.

*Författarens adress:* Byrådirektör Åke Lundqvist  
Nyby Postlåda 4054, 380 74 Löttorp.



BO RYDÉN

Carl Johan Gethe,  
Dagbok hållen på resan till  
Ostindien 1746–1749

*Förord*

Carl Johan Gethes dagbok förvaras på Kungl. biblioteket, dit den kommit via Drottningholmsbiblioteket, enligt en anteckning på pärmens insida. Den består, förutom en inledande dedikation till prins Karl (XIII), av 156 av författaren paginerade sidor i kvarto, tjugo vackra, kolorerade planscher av Gethes hand, samt en karta över inloppet till Kanton, även den ett verk av författaren. Handskriften är inbunden i ett vackert helt skinnband och bär signum M 280.

Jag har i möjligaste mån sökt förklara de för en nutida läsare främmande ord och uttryck som förekommer, normaliserat bruket av versaler, samt upplöst de få förkortningar som förekommer i texten. Dock har jag uteslutit ett omfattande avsnitt i texten, nämligen en »relation», som omfattar sidorna 111–118. Denna redogörelse skildrar vissa händelser som ägt rum på Borneo på 1740-talet, har intet samband med Gethes dagbok i övrigt och återfinns dessutom ordagrant hos Israel Reinius.<sup>1</sup>

I inledningen tecknar jag först Carl Johan Gethes biografi, därefter vidtar själva dagboken. Läsaren letar alltså förgäves efter en skildring av Ostindiska kompaniets förhistoria, grundande och verksamhet. Orsaken till denna lakun är att det nyligen publicerats två utmärkta böcker, som behandlar bl.a. detta fascinerande ämne, författade av Sven T. Kjellberg och Tore Frängsmyr.<sup>2</sup>

Ytterligare två vittnesbörd föreligger från Göta Lejons färd till Kina. Det ena är andrestyrmannen Carl Gustaf Ekebergs handskrivna »Dage bok» (som är en ren loggbok), vilken tillhör K. Vetenskapsakademiens bibliotek. Det andra är författat av Carl Fredrik von Schantz och överensstämmer till stil och innehåll med Gethes dagbok, samt förvaras i Kungl. biblioteket under signum M 292; både Ekebergs och von Schantz arbeten har konsulterats under arbetets gång.

<sup>1</sup> Israel Reinius, *Journal hållen på resan till Canton . . .*, utg. med företal, noter och reg. av Birgit Lunelund, Helsingfors 1939 (Skrifter utg. av Svenska litteratursällsk. i Finland, 273).

<sup>2</sup> Sven T. Kjellberg, *Svenska ostindiska com-*

*pagnierna 1731–1813*. Kryddor. Té. Porslin. Siden, Malmö 1974. Tore Frängsmyr, *Ostindiska kompaniet. Människorna, äventyret och den ekonomiska drömmen*, Malmö 1976; där även flera av Gethes ill. i färg.

Jag vill här gärna framföra ett varmt tack till jägmästare Hans Geete, som generöst ägnat sin fritid åt att för min räkning genomleta det geeteska släktarkivet. Likaså vill jag tacka kamraterna vid Högre seminariet vid institutionen för idé- och lärdomshistoria för uppslagsrik och konstruktiv kritik, samt sist – men på intet sätt minst – red. av denna årsskrift, vännen Gunnar Broberg för all välbehövlig uppmuntran och allt stöd.

## *Carl Johan Gethe*

Släkten Geete (Gethe, Gete)<sup>3</sup> har sin äldsta kända stamfader i en stockholmsborgare vid namn Jacob Skinnare som levde på 1500-talet. Dennes sonsons son Erik Eriksson Tranewård blev efter studier i Uppsala och utomlands sekreterare åt Johan Skytte vid dennes beskickning till Danmark 1615 och senare sekreterare och assessor vid Svea hovrätt. 1627 adlades han och fick då upptaga namnet Gete efter en utdöd medeltida släkt med vilken han var befryndad på kvinnosidan.<sup>4</sup> Tranewårds sonsons son var Carl Johans fader, överstelöjtnanten Carl Gustaf Gethe (1688–1764) till Snesslingeberg i Börstils socken i Uppland. Efter studier hemma och i Uppsala påbörjade han sin militära karriär 1706 och deltog som fänrik i slaget vid Ljesna, där han sårades, tillfångatogs, men lyckades »eschapera» och återvända till hemlandet.<sup>5</sup> Nästa år deltog han vid debaclet i Riga, som då uppgavs till ryssarna.<sup>6</sup> 1710 blev Gethe löjtnant vid Skånska ståndsdragonerna och deltog i kampanjen i Bohuslän och åtta år senare utnämndes han till kapten vid livdragönerna i Åbo.<sup>7</sup> Samma år gifte han sig med Catharina Hermelin, dotter till kanslirådet och statssekreteraren Olof Hermelin, som 1709 försvann i rysk fångenskap efter slaget vid Poltava.<sup>8</sup> Enligt vad Carl Johan Gethe uppger i ett brev till Daniel Tilas, »kom [fadern] till Fredrikshald samma natt ... kung Carl XII blef skiuten», dvs. den 30 november 1718. Därmed tycks kapten Gethe tappat intresset för krigarlivet; i vart fall drog han sig

<sup>3</sup> Namnet stavades Gethe eller Gete fram till 1860-talet, då man återupptog den ursprungliga stavningen Geete, se Erik Geete, Adolf Sebastian Geete, i *Arte et Marte*. Årsskrift för ridderskapet och adeln 1945–46, Stockholm 1946, 31.

<sup>4</sup> Bengt Hildebrand, art. Geete, *Svenskt biografiskt lexikon*, 16, Stockholm 1964–66, 771 f.

<sup>5</sup> Brev från Carl Johan Gethe till Daniel Tilas 25/2 1754, Ep. T 1–13, Kungl. biblioteket.

<sup>6</sup> *ibid.*, jfr Adam Lewenhaupt, Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar, A–K, Stockholm 1920, 295.

<sup>7</sup> *ibid.*

<sup>8</sup> Gustaf M. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 3, Stockholm 1925, tab. 1, s. 565.

tillbaka till sin återköpta fädernesgård Snesslingeberg efter att ha erhållit överstelöjtnants »caracter».<sup>9</sup>

Med sin hustru Catharina fick han tolv barn, varav nio pojkar, och som nummer fem i barnaskaran föddes så Carl Johan, den 30 april 1728 på herrgården i Roslagen.<sup>10</sup> Om hans eventuella skolgång har inte några uppgifter stått att finna, men troligen hade han informator; hur som helst har han inte varit inskriven vid universitetet i Uppsala,<sup>11</sup> men i mars 1745 inskrevs Carl Johan som volontär vid amiralitetet, där han fick grundlig utbildning i de nautiska vetenskaperna.<sup>12</sup> I likhet med flera av sina bröder valde alltså sjuttonåringen den militära banan och påföljande år fick han omsätta sina kunskaper i praktiken, ombord på brigantinen Göja där han tjänstgjorde som kadett.<sup>13</sup> Fartyget ställde kosan mot Finska viken med kaptenlöjtnanten Mårten Kullenberg som chef. Denne hade 1740 utnämnts till styrmanskapten och lotsdirektör och hade nu av Kungl. Majt fått i uppgift att kartera farvattnen utanför Degerby (nuvarande Lovisa) i Finska viken.<sup>14</sup> På hösten 1745 återvände Göja efter väl förrättat värv och med en något kunskapsrikare Gethe till hemlandet, där han hos amiralitetet anhöll om permission för att ge sig ut på sin äventyrliga resa till Kina.<sup>15</sup>

Efter hemkomsten från världshaven föreföll väl Finska viken obetydlig, men den unge arklimästaren (Gethe hade utnämnts till denna befattning under sin utlandsvistelse) undgick inte att på nytt besegla dessa farvatten, ty 1750 kommenderades han att tjänstgöra som styrman ombord på jakten Karpen.<sup>16</sup> Amiralitetskollegiet hade nämligen hos Kungl. Majt begärt att de finska skären skulle bli utpejlade och karterade och det beslutades att kaptenlöjtnanten Jonas Hahr skulle uträtta detta arbete.<sup>17</sup> Jonas Hahr var en i navigationskonsten väl förfaren man; han hade studerat instrument- och kartteknik i Holland, men tycks ha avskytt pappersgöromål och hade svårt att betala ut löner och föra böcker.<sup>18</sup> Under denne egensinnige, men skicklige och begåvade kapten, tjänstgjorde nu Gethe som styrman och bedrev ett intensivt plikt- och pejlingsarbete i de på grund och skär så rika farvattnen kring Pellingeskären och

<sup>9</sup> se not 5.

<sup>10</sup> *ibid.*, Elgenstierna, 3, tab. 16, s. 22.

<sup>11</sup> Uppsala universitets matrikel. På uppdrag af universitetets rektor utg. 2: 1700–1750, utg. af A. B. Carlsson, Uppsala 1919–23.

<sup>12</sup> Carl Johan Gethe, Meritförteckning 1754, Krigsarkivet.

<sup>13</sup> *ibid.*

<sup>14</sup> Per Dahlgren och Herman Richter, Sveriges sjökarta, Stockholm 1944 (Statens sjöhistoriska museum, handlingar 1), 66, 212.

<sup>15</sup> Gethe, Meritförteckning 1754.

<sup>16</sup> *ibid.*

<sup>17</sup> Dahlgren och Richter, 212.

<sup>18</sup> *ibid.*, 71.

Porkala. Den för Carl Johan säkert mycket lärrika seglationen fortsatte påföljande år, då kosan ställdes till Jussaröskären öster om Hangö.<sup>19</sup> Vid dessa av sjöfarare så fruktade skär och kobbar, lät Hahr sin styrman visa vad han gick för; Gethe företog sig att göra en grundlig undersökning av området i hopp om att hitta den s. k. seger- eller kraftsten som redan Johan Månsson omtalat i sin berömda Siö-book.<sup>20</sup> Kraftstenen hade nämligen en sorglig förmåga att påverka fartygens kompasser till oerhörda missvisningar, vilket fått många skepp att gå under vid Jussarö. Efter omsorgsfulla undersökningar lyckas Gethe finna roten till det onda och sammanskriver en relation över sina forskningar, som han rentav fick äran att uppläsa för ledamöterna i Vetenskapsakademien hösten 1751; Gethes rön upptogs nådigt av de lärda herrarna och trycktes i akademiens Handlingar samma år.<sup>21</sup> Vid sin undersökning var Gethe smått banbrytande på ett område: det var nämligen första gången som talg användes vid lodning (därigenom fick man reda på bottenens beskaffenhet), i vart fall nämns det inte i tidigare handlingar.<sup>22</sup>

Att Gethes rön hade ett praktiskt värde framgår, inom parentes sagt, av det faktum att då den frejdade geografen, polarforskaren och mineralogen m. m. Adolf Nordenskiöld, under sina kartografiska forskningar på 1890-talet fick Gethes uppsats under ögonen, insåg han snabbt vad för slags kraftsten det rörde sig om. Nordenskiöld startade en geologisk undersökning av Jussarö och provtagningar visade förekomsten av högvärdig järnmalm och ett bolag bildades för att starta gruvdrift.<sup>23</sup>

Efter denna utfärd i det nittonde seklet återgår vi till år 1751 då vi finner att Gethe har utnämnts till konstapel, dvs. underofficer. Nästa år på våren undergick han löjtnantsexamen, som han avklarade med goda vitsord; det heter nämligen att han »är et skickeligt Subjectum at nyttia wid navigations wettenskaperne».<sup>24</sup> Med denna examen bakom sig fick han på sommaren samma år förtroendet att tjänstgöra som överstyrman på galären Svärdsorden, »under wår allernådigste Konungs resa till Finland».<sup>25</sup>

På hösten detta år greps den duktige löjtnanten på nytt av resfeber och anhöll om permission för att som passagerare ombord på Svenske Rid-

<sup>19</sup> Gethe, Meritförteckning 1754.

<sup>20</sup> Johan Månsson, Een siö-book som innehåller om sjöfarten i Östersjön ..., Stockholm 1644, 10.

<sup>21</sup> Om sjö-compassens sällsamma förhållande på et ställe i Finska skären, i K. vetenskapsakademiens handl., 12 (1751), 292–7.

<sup>22</sup> Dahlgren och Richter, 212.

<sup>23</sup> SvD 1/2 1901. Artikelns existens har jägmästare Hans Geete vänligen påvisat för mig.

<sup>24</sup> Gethe, Meritförteckning 1754, samt Bilagor till meritförteckningarna 1731–1777.

<sup>25</sup> Gethe, Meritförteckning 1754.

daren »bege sig i utrikes tjenst».<sup>26</sup> Med beviljad permission steg han ombord och startade den resa som kunde ha blivit hans sista. Knappt hade Svenske Riddaren kommit ut i Kattegatt, förrän en häftig storm utbröt. Skeppet drev hjälplöst i den hårda vinden och strandade mot klipporna norr om Marstrand. De ombordvarande trodde väl att deras sista stund var kommen, men lyckan stod dem bi: »alt annat utom vårt lif gick förlorat» berättar Gethe.<sup>27</sup>

Olyckan avskräckte emellertid inte Carl Johan, ty strax ger han sig på nytt iväg, denna gång ombord på en holländare destinerad till Amsterdam. Men det ville sig inte för honom: i hela tre månader gick han och väntade på en lägenhet, men förgäves. Han fann sig nödsakad att återvända till Sverige, dit han anlände i början av september 1753, dystert till sinnes.<sup>28</sup>

Där fanns naturligtvis, som alltid, Finska viken väntande på honom; tillsammans med sin gamle vän kapten Hahr var det bara att bege sig dit igen, denna gång ombord på skeppet *Castor* för att bedriva det vanliga arbetet kring Hangö, Sveaborg och Porkala udd.<sup>29</sup> Nästa år fortsatte de arbetet, som utvidgades till att omfatta ännu större delar av viken, på begäran av Augustin Ehrensvärd, som var intensivt sysselsatt med befästningsarbetena på Sveaborg.<sup>30</sup> Där tjänstgjorde även Gethe under sommaren 1756; han förde då befälet över en del av de båtsmän, som utgjorde arbetsmanskapet vid byggena.<sup>31</sup>

Hädanefter blir tyvärr källorna allt sparsammare vad rör vår officers levnadsbana och vi har endast några få uppgifter som utgångspunkt för vår skildring, men vi vet att han med framgång genomgick sin kaptenlöjtnantsexamen i maj 1757 och mot slutet av samma år ingick äktenskap med den 24-åriga Barbro Christina Gyllengrip, varom mera nedan.<sup>32</sup> I början av följande år mottog Gethe en nådig förfrågan från Amiralitetskollegiet, som inte glömt sin navigationskunnige löjtnant, om han ville fortsätta »den Geometriskä mätningen i Finland».<sup>33</sup> I sitt svar säger Gethe att han mycket gärna skulle vilja fortsätta detta arbete, som han ju bedrivit sommar efter sommar, men eftersom han just begärt avsked av privata skäl (giftermålet?), undrade han om han inte skulle kunna få

<sup>26</sup> *ibid.*, samt Meritförteckning 1756.

<sup>27</sup> *ibid.*

<sup>28</sup> *ibid.*

<sup>29</sup> *ibid.*, Dahlgren och Richter, 215.

<sup>30</sup> *ibid.*

<sup>31</sup> Kungl. fortifikationens historia 4: 3 Det fasta

försvaret i Finland 1741–1772, av Ernst Ericson, Stockholm 1937–39, 251, 253.

<sup>32</sup> Betr. Gethes examen se Bilagor till meritförteckningarna 1731–1777, Krigsarkivet.

<sup>33</sup> Amiralitetskollegium, Registratur 23/1 1758, Krigsarkivet.

utföra arbetet på entreprenad.<sup>34</sup> Amiralitetskollegiet tycks inte ha haft något däremot men av någon orsak rann det hela ut i sanden. Så sent som 1762 var frågan på nytt uppe; då frågade Amiralitetskollegiet professor Mårten Strömer – vid denna tiden chef för kadettskolan i Karlskrona – till råds i denna angelägenhet, men han svarade undvikande, okänt varför.<sup>35</sup> Dock inköpte kollegiet en karta över Finska viken, som ritats av Gethe, kanske under vistelsen i Sveaborg.<sup>36</sup>

Som ovan nämnts gifte sig Carl Johan i december 1757 med Barbro Christina Gyllengrip, dotter till kaptenen (i fransk tjänst) Gabriel Gyllengrip (1668–1747) till Svartsjö och Måryd, båda i Skaraborgs län.<sup>37</sup> Barbro Christina var född 1733 och var alltså 24 år gammal då hon gifte sig. Paret fick sex tydligen inte särskilt livskraftiga barn; det äldsta överlevande barnet blev endast 35 år och de flesta dog i spädd ålder.<sup>38</sup> Om Gethes hustru vet vi intet mera än vad hans brorson Sten Erik Geete i sina anteckningar berättar om henne, och det är föga smickrande. Det heter nämligen om Barbro att hon »var utmärkt barnslig och tanklös», och det förmodas enligt samma källa att hennes make »skördade obetydlig sällhet i sitt giftermål», på grund av hennes karaktär.<sup>39</sup>

Knappt ett år efter sitt giftermål ansökte Gethe om avsked från flottan, vilket han erhöll i oktober samma år (1758).<sup>40</sup> Varför han vid endast trettio års ålder slutade sin militära karriär, låter sig inte utredas. Kanske hade hans hälsa tagit skada av den strapatsrika resan till Kina, eller måhända var det gården i Måryd (som tillfallit honom vid äktenskapet med Barbro Gyllengrip), som krävde hans tid och krafter. Hur som helst tycks Gethe ha dragit sig tillbaka till herrgården i Skåne, där vi inte vet något om hur hans liv gestaltade sig. Den 11 juli 1765 gick Carl Johan Gethe ur tiden endast 37 år gammal.<sup>41</sup>

Något porträtt av Carl Johan tycks av allt att döma inte existera, vilket är egendomligt eftersom flera av hans bröder finns avkonterfejade.<sup>42</sup> Kanske har ett porträtt funnits, men försvunnit under tidernas lopp. Som en kuriositet kan dock nämnas att Strindberg i Gamla Stockholm vet berätta om två herrars upplevelse under en middag på Gyldene Freden: »plötsligen öppnas dörren och in seglar en lång herre med ljusbruna

<sup>34</sup> Dahlgren och Richter, 220.

<sup>35</sup> *ibid.*

<sup>36</sup> *ibid.*

<sup>37</sup> Elgenstierna, 3, tab. 6, s. 267.

<sup>38</sup> *ibid.*, tab. 16, s. 22.

<sup>39</sup> Enligt citat i brev till utg. från jägmästare Hans Geete 10/12 1970.

<sup>40</sup> Bilagor till meritförteckningarna 1731–1777, Krigsarkivet.

<sup>41</sup> Se not 37.

<sup>42</sup> Jfr Index över Svenska porträttarkivets samlingar, 1, Stockholm 1935, 305.



polisonger, en Cantonesisk stråhatt akterstagad och ett friskt lynne blåsande omkring», nämligen ingen mindre än Gethe.<sup>43</sup> Emellertid skall hans »yttre hafva varit föga fördelaktigt» och sorgligt att säga skall »lynnet [varit] böjdt till mjeltsjuka», men för övrigt »undfallande och fredligt».<sup>44</sup> Att Carl Johan var konstnärligt begåvad (i likhet med flera av sina bröder),<sup>45</sup> avslöjar planscherna i hans dagbok och hans skicklighet och begåvning i navigationsvetenskaperna är ställd utom allt tvivel; som ovan framgått vitsordades tidigt hans talanger i detta avseende. I sin dagbok framträder hans personlighet inte så starkt, men att Gethe var en klarögd, vaken och intresserad person är ju tydligt. Hans bristande bildning i naturvetenskapliga ting, framför allt vad gäller exotiska djur, fiskar och växter, framgår med all önskvärd tydlighet, men i gengäld betraktar han, i mitt tycke, mera omedelbart och mindre närsynt, de främmande världar han får bekanta sig med på sin resa, än andra och lärdare bland våra ostindiefarare. Personligen anser jag att Carl Johan Gethes friskt naiva dagbok, väl försvarar sin plats bland det svenska 1700-talets skildringar från de hårda och farofyllda resorna till det fjärran Asien.

<sup>43</sup> Claes Lundin och August Strindberg, *Gamla Stockholm*, 3 oförändr. uppl., Stockholm 1912, 21. I en not hänvisar Strindberg till den föreliggande handskriften av Gethe, som Strindberg säger finns i 2 ex., dels på KB dels på K. vetenskapsakademiens bibliotek. Sannolikt misstar sig Strindberg: Vetenskapsakademiens bibliotek

äger ej någon sådan handskrift. Jfr även Sten Lindroth, *Kungl. svenska vetenskapsakademiens historia 1739–1818*, 1, Stockholm 1967, 639 f., med not.

<sup>44</sup> Se not 39.

<sup>45</sup> B[ror] O[lsson], art Geete, i *Svenskt konstnärslexikon*, 2, Malmö 1953, 270.

CARL JOHAN GETHE  
DAGBOK  
HÅLLEN PÅ RESAN TILL  
OST INDIEN

Begynt den 18 october 1746 och  
slutad den 20 juni 1749.

DEN  
Durchlaughtigste Herre  
PRINTZ  
CARL  
Swea Rikes Arfffurste  
och  
Stor Ammiral

*Durchlaughtigste nådigste herre*

För Eders Kongeliga Höghets fötter nedlägger iag med diupaste underdånighet och wördnad denna lilla dagbok öfwer min resa till Ost Indien, hwaruti iag sökt att beskrifwa och afteckna det som iag för min del hållit för märkwärdigt och sällsynt.

Nådigste printz! Jag har såsom en ibland de ringaste den lyckan att stå wid ett ammiralitet, som nu förtiden har nådt en så hög grad af sällhet och upkomst, som det någonsin skulle kunna önska sig; nemligen: Att få ärkänna en kongelig printz för sitt öfwerhufwud. I tillitande deraf har iag fördristat mig att utaf min paccotille<sup>1</sup> frambringa detta ost indiska kram, till att dermed betyga min underdåniga wördnad och tillika gifwa anledning till ett litet tidsfördrif. Emedlertid; att krafter af högden och wisdom måtte nu och framgent wara eders kongeliga höghets ledsagare, så att det Swenska kongl: ammiralitetet jämte alla Swea rikes troгна

<sup>1</sup> Resbage, dvs. det sjömännen fick ta med sig hem att försälja för egen räkning. Denna rättighet indrogs så småningom.

undersåtare, med innerlig glädie få se stor ammiralens flagg blåsa!!  
Önskas i diupaste wördnad till dödsstunden af

Eders kongeliga höghets  
underdånigste och  
troplichtigste tienare  
Carl Johan Gethe.

## FÖRSTA DELEN

### Om utresan til China

*ifrån den 18 octob: 1746 till den 10 dec: 1747*

När skeppet Götha Leyon war försedt med största delen af des proviant och amunion, samt capitainen tillika med besättningen ifrån fraktkammaren blifwit afärdade, lyftes ankaret, och gingo wi under 8 styckeskots<sup>2</sup> låssande till segels ifrån Stockholm, som skedde anno 1746 den 18 octobris. Den 2 nov: Kommo wi lyckeligen till sundet och ankrade på redden wid Helsingöhr. Helsingöhr är en liten wacker stad med ett skönt slott som kallas Cronborg, wel bewaradt<sup>3</sup> med wallar och grafwar hwar-öfwer äro windbryggor. I staden äro 2<sup>ne</sup> kyrkior den tyska och den danska. Civil architecturen är wacker. Den 12 komo wi til Götheborg, och sedan wi der bekomit resten af vår utredning gingo wi til siös och kunde så småningom se de swenska klippor wika undan vår åsyn. Den sidsta natten af detta åhret tog afsked af oss med en half storm och regn.

Anno 1747 Jan. 4. Sågo wi en liten ö som heter Fairs Hell.<sup>4</sup> Öen är hel bar, dock uppehålla sig där något folk hwilka lefwa mest af fisk och hafre bröd emedan där ej växer annan säd. Sama dag passerade wi Hetland<sup>5</sup> med blid wäderlek. Den 21. Sågo wi Cap Finis Terrae<sup>6</sup> och sedan wi uti 3 weckors tid prässat emot en ständig och wåldsam motwind kommo wi änteligen den 17 Februari till ankars på Cadix redd. Vid: Tab: II. Staden Cadix är belägen på en lång och smal kringfluten öe, rundt om wäl befast i synnerhet på lands sidan; På 3<sup>ne</sup> sidor gräntzar sielfwa öppna sion intill murarna. Staden så wel som öen sträcker sig rätt nord och syd och

<sup>2</sup> Kanonskott.

<sup>3</sup> Bevakat.

<sup>4</sup> Fair Island belägen mitt i sundet mellan Orkney- och Shetlandsöarna.

<sup>5</sup> Shetlandsöarna.

<sup>6</sup> Kap Finisterre.

hafwer på södra ändan genom en bro communication med fasta landet. På norra udden utom bröstwärnet eller muren är castellet St Philippe belegit; i wester ett som heter St Sebastian, ligger ett stycke ut i siön, men har dock en smal sandbank emellan sig och staden; I SO ligger Catellet St Jago och wid södra ändan ett watn castell. Jämte det att denna staden är utom murarna prydd med en wacker möllia<sup>7</sup> /: platz till att stiga i land uppå :/ så är han och inom murarna upfyld med många wackra hus och palaiser; särdeles är där en myckenhet af kyrkior och capeller som inwärtés äro kostbara, hwaribland en som nyligen är anlagd blir utan och innan klädd med purt marmor af åtskilliga slag; ännu har arbetet ej hunnit längre än till foten af hwalfwet; Hufwud plan utom alla chorer är oval ungefehr af 100 famnars längd och 60 f<sup>s</sup> bredd. Inunder hela denna terrain är et hwälft rum hvars widd är ansenlig. Men till att i allmänhet nämna byggnaden i Cadix, så äro alla hus af sten, äfwen i de små villager, tegelagde tak och tråssbotnarne äfwen af tegel. Det understa laget hwilar på korswärke hwarupå det öfre laget är så lagt att det betäcker fogningarna af de underliggande stenar. Husen är gemenligen 2, 3 a 4 wåningar höga. I fönsterlufterne hafwa de inga glas, utan i des ställe trädörrar, undantagandes i mycket förnäma hus. Utanföre fönstren är altaner, omstängde med iärngallerier och beprydde med blomster krukor. Inn uti husen är rart att finna tapeter, meubler, allenast några målningar som bestå mest af deras helgon och martyrer. Hwad den lilla delen af spanska nationen som begripes i Cadix beträffar och hålst den gemena populacen, så tycks de wara mycket begifna till tyfweri, skälmstycken och otuckt, de äro och grofwa och wilda både emot främmande och emot sina egna landsmän. De herbergera wäl gärna men taga dock braf betalning. För en piastre om dagen lefwer man intet mer än ordinairt och efter nödortfen. Ibland deras dygder åter, kan det räknas att de äro mycket ifriga uti deras gudztienst, besynneligen de andeliga, som gärna inlåta sig i discours med främmande om de träffa dem i beseende af något kloster eller kyrkia. Om de äro lutheraner så är deras syftemål som iag låtit mig berätta, att de ledam dem in i en discours angående religionen, tills de af oförsiktighet råka något förtala sig emot den romersk catholiska läran. Straxt äro de förfalne under inquisitions rätten hwarifrån de ej slippa förän de till döden blifwit marterade. I sina kyrkior hafwa catholikerna inga bänkar, utan folket står på knä på släta marmor gålfwen, hwar och en wänder sig emot sitt altare och sitt helgon. Wid in och

<sup>7</sup> Stenbrygga, pir.

utgående doppa de lilla fingret uti ett watn bäcken, som alltid står i beredskap wid dörren och korsa sig för bröstet och i ansiktet. När någon allenast går twärt igenom kyrkian faller han först på knä för Jungfru Maria och stiger straxt upp igen. Manspersoner af de förnämre gå klädde som i Sverige hwad moden på kläderna angår, men guld och silfwer chamererade<sup>8</sup> ser man öfwerallt. De gemenare gå med långa mörkbruna kappor och derunder små westar af åtskilligt slags tyg. Utslagna hattar, men håret upbundit i en lycka.<sup>9</sup> De spanska förnåma fruentimber ser man aldrig utan i wagnar; Då äro de utan styfkortlar utan någon hufwudbonad mer än sielfwa håret stackot<sup>10</sup> och krusat och der och hwar instukna små bouquetter. Af det ringa slaget gå de mest swart klädde, utan någon hufwudbonad, och en swart tunn öfwerkiortel taga de upp öfwer hufwudet. Dess utan ser man dem aldrig utan med deras radband wid sidan. De förra hafwa mycket jouveler om hals och armar samt i hufwudet och på bröstet och i handen en solfiäder. De gemena äro alla brunette, änskönt de inga många sysslor förättat ute eller inne. Få äro som intet hafwa kockar och till andra betieningar bruka de mest negrer. Dessa äro trogna och förättat wäl sina ärender. Det enda iag såg fruentimbren giöra war att twetta hwilket de och gjorde extraordinairt wäl. I deras spis äro de läckre; Men de gemenare ät ordinairt kött, fisk, med mera. Miölk mat med smör och ost bruka de intet. I des ställe äta de mycket frukt. I stället för mat-dricka hafwa de win och watn eller och apelsiner. Grönt och Salat älska de mycket. Salats busken af  $\frac{1}{2}$  alns längd hålla de sämre i handen och förtära honom utan såcker, ätticka eller olior. Godt och fint vetebröd brukas allmänt samt fikon och ibland. De gemena älska tobak oförlikneligen men det är contraband och får ej föras in; beträdes<sup>11</sup> någon antingen inländsk eller utlänsk fastän han intet mera har än till sin egen förnödenhet, så arresteras han utan pardon. Såsom det war passionstiden då wi wistades här i Cadix så hade man och tillfälle att betrackta deras processioner som denna tiden mäst firas. Till at beskrifwa dem i allmänhet så blir man först warse en stor hop syndare som gå förut och draga stora träkors; andra som gå nakna och slå sig med gisslar öfwer ryggen så bloden rinner efter dem på gatan, somliga bära små crucifix dem de ständigt se uppå, alla i kritwita linkläder, som de hafwa utanpå de andra. Sedan gå trompetare som äro klädde i swarta lifrockar som hafwa 2 famnars släp efter sig. Dessa hafwa

<sup>8</sup> Prydda med band, spetsar o. dyl.

<sup>9</sup> Knut.

<sup>10</sup> Kortklippt.

<sup>11</sup> Upptäcka.

flor för ögonen och stöta då och då i trompeten. Efter dem kommer en liten gässe i präktigaste måtton utzirad, med hwit hatt, wita skor och långt släp; han skall föreställa en ängel och har en liten silfwer klocka den han då och då ringer uti. Sedan kommer sielfwa heligdomen; de som bära hafwa alla förhölgde ansikten, der och hwar går en gråmunk som messar några ord för dem. Efterst går liksom ett gardie, klädd i skin, swart flor för ögonen, spiut i den ena handen och en wit duk i den andra, som de måste hålla i sidan; På deras mössor äro fäste stora plumager af allahanda couleurs. De hafwa och sin anförare som äfwen så klädd men har en annan pique och en sköld. — Den 13 mart: såg iag en procession uti Cadix som skulle vara till åminelse af Marie sorg öfwer Christi lidande; den begyntes uti St Laurentii kyrkia kl. 5 eftermiddagen. Man såg i början genom alla fönster på 2 a 3 quarter i staden der processjonen skulle gå fram uthängde gardiner af siden sammet eller damasque allahanda ostindiska tyger, samt en oendelig hop af åskådare. Aldraförst kom en grande i wita kläder som bar en af sammet violet fana med wapn, mitt uppå, honom följde 2 rader med förnäma herrar öfwer alt med guld och silfwer chamererade, som hade stora waxlius i händerna som brunno och mitt ibland dem gick en med en swart fahna af sammet som rundt omkring hade en bred guld brodening och mitt uti ett rödt hierta uti ett witt fält med många pilar genomstungit. Efter dessa kom musicianter som spelade en douce musique besynnerligen då bären nedsattes. Derpå följde 2<sup>ne</sup> gässar den ena blå och den andra wit, begge chamereade, som buro silfwerfat upfylte med blomor och bouquetter som de strödde ut på gatan. Efter dem kommo 2<sup>ne</sup> wita munkar med rökelse kar och näst derefter sielfwa bären eller stolen. Hwaruppå Jungfru Maria stod mycket sorgbunden med tårar i ögonen klädd uti en blå mantel som war öfwer strödd med stiernor af guld och hade en hufwudbonad af sama slag. Under bären gick en grande i hwart hörn i swarta kläder som skulle synas bära, men inunder gingo andra som höllo upp hela tyngden. I alla 4 hörnen stodo silfwerstolpar hwaruppå hängde en violet himel af sammet kantad med guld galoner. På sidorna af stolen stodo stora blomkorgar med frukt rosor och bouquetter upfylta och frammanföre 4 stora waxlius mycket utkrusade. Derefter kom 3 patres i hwita kläder af blomerant silkes brocade med guldgaloner i alla sömar och af samma tyg mössor lika en påfwe mössa. Derpå följde en hel hop munkar och sidst beslöt hela processjonen några mousqveterare. Efter några tourer gingo de in i en kyrkia där de skildes åt. — De hafwa och sitt apespel med Judas förädaren. De stoppa upp några kläder med halm,

formera deraf så godt de kunna en posture af en karl, hänga honom up i gathörnen, på spanska barquarne<sup>12</sup> under nåckarne af deras sprien,<sup>13</sup> fira och hissa honom up och under, skiuta på honom och till slut sätta elden i honom.

Förutom Cadix, är uti denna orten flere platzer somförtiena upmärksamhet Vid: Tab: II; såsom, Porte de Marie, Porte Real, Rotta, St Lucas, etc; ibland desse skal iag allenast något nämna om Porte Marie såsom en platz hwilken af ostindiefarare samt andra siöfarande blifwer mäst besökt. Ty i Porte de Marie hämtas alt det friska watnet som ett ost indiskt skepp behöfwer till hela utresan dels därföre att det är godt, dels för beqwämligheten att hämta det; ty utom det att Porte Marie äger många stora och wackra hus och i anseende till dess widlöftighet wäl kan liknas wid en stad, så är dock watn konsten i synnerhet märkwärdig. Ifrån ett träsk åfwanför staden belegit wid montagnerne ledes detta watnet igenom pipor inunder hela stan intill ett rivier<sup>14</sup> som skillier staden ifrån en wid moratsig terrain. Wid detta rivieret är en plan giord och omstängd med en mur som inantil är 2 alnar hög men utanföre stiger till 2 famnars högd utur watnet. Under plan fördelar sig den stora pipan i flere rör som leda watnet på differente ställen in i muren uti hwilken på yttre kanten är järnpipor insatte hwarigenom watnet har sin utgång. In på denna plan tätt intill muren är 2<sup>na</sup> små hus bygda ungefehr 100 alnar ifrån hwarandra, uti hwilka watnet kan stämmas och åter utsläppas när man behagar. Jämte denna muren uti rivieret är så diupt att en stor watn barqve kan der ligga dock måste han taga watn tiden i akt att han lastar då floden går och är färdig att gå derifrån innan det faller ut emedan botnen är då hel torr. Då han lägger med barqven intill muren behöfwer han intet mer än öppna alla sprunden på faten och låta watnet genom en slanga löpa in. Denna watnkonsten håller hela staden Cadix samt deromkring liggande platzar med watn och är det wist folk som föder sig dermed att föra det. Omkring de små husen är watnhoar giorda af sten hwaruti de och kunna tappa watn till att dermed watna sina boriouer. — På landet omkring Porte de Marie är mycket angenämt i synnerhet i montagnerne, der man på de gröna gångarna kan gå att spassera under kronorne af otaliga många med citroner, pomerantzer

<sup>12</sup> Bark, slags mindre lastfartyg.

<sup>13</sup> Spri är en stång eller ett s. k. rå, varmed övre aktra hörnet av ett segel sträcks ut från masten. Den yttersta delen av en spri, eller annat rå kallas nock.

<sup>14</sup> Den segelbara eller för ankring lämpliga delen av t. ex. en flod.

och apelsiner fulle hängande trän, liksom i en will skog utan att incommoderas af solens heta strålar. Till gärdesgårdar omkring desse montagner och andra plantager hafwa de häckar af semperviven<sup>15</sup> lämte andra slags buskar dessutom växer der allahanda stora rör och iämwel sockerrör.

Wid denna tiden som war början af martii månad kunde man redan se säd och allahanda trögårds frukter mogna. Såsom jordmånen här näst omkring siön war mästadels sandmoar, altså syntes ej heller andra wilda trän än tallar och de helt låga utom ett slags träd, som de kallade det indianiska palmträdet. Det hade allenast uppe i tåppen några qwistar hwaröfwer stammen något wisade sig och liknade att willia utskiuta flere grenar. Af desse qwistar flätade och gjorde spaniorerna åtskilliga figurer som de sedan buro palmsöndagen i händerna eller bant den fast i sina fönstergallerien. – Men jordmånen på lands sidan omkring Cadix är märkwärdig. Där ligger öfwerst en skorpa af 1, 2 a 3 fammars tiocklek af samman gytttrad sand, skalor, och allahanda sten och jordarter; denna materien är hård och extraordinair till att bygga med som den och wida öfwerträffar tegel i waraktighet. Alla hus i Cadix och deromkring äro derutaf bygde och när man huggit sig igenom denna skorpan är lösa sand inunder som är förtreffeligit att göra brunnar och minera uti. Uti detta arbetade nu spaniorerna på sitt fästningswerk. De behöfde intet mura sina wallar utan allenast hugga ut dem liksom i träd hwarefter de komma i sanden då de tillika ej hafwa mycken möda med grafwen. – Af tama och wilda diur såg iag inga andra som woro rara i nordiska länderna än deras boriquer. De äro mindre än åssnor dock av samma skapnad hafwa ett underligt och gält läte och äro mycket uthärdande till att bära. Hwartill de och mest brukas. – Cadix är äfwen en fiskrik ort, men inga synnerliga slag som icke fångas i Swerige utom wissa muslor eller snäckor. Vid: Tab: II: Fig: I et II.

Sedan wi ungefehr uti 6 weckor hade fördrögt på denna redden, med watns hämtande och andra nödiga förättningar, öfwergåfwo wi åter denna orten den 31 Martii och några dagar derefter sågo wi öen Salwagos.<sup>16</sup> Aprill d: 1. Hade wi känning af puncta Nago eller yttersta spetzen af öen Teneriffa, och dagen derpå komo wi till ankars på redden af St Crux. – Teneriffa är en af de största Canarie öarna och räknas wara 18 tyska mil i längden. Vid: Tab: III. Det är äfwen ett förtreffeligit högt

<sup>15</sup> Eventuellt *Agave americana*, som är mycket spridd i Spanien. <sup>16</sup> Liten ögrupp ca 300 km söder om Madeira.



land; Spitzarna af des branta och klyftiga berg stiga så högt att målnen stryka derpå om icke aldeles betäcka dem. Deraf sänker sig som en dimba ned emellan klyfterna, som watnar innewånarens åkrar och plantager. Hwarutaf man ser skaparens wisa inrättning att detta landet som efter innewånarens berättelse aldrig, åtminstone sällan får något regn må af detta skyfallet för den starka hetan och torkan blifwa conserveradt. Landet omkring staden St Crux war som det påsyntes, mycket ofruktbart. Ehuruwäl de berättade att säden i goda åhr ger hundrade kornet. Jordmånen består af mo, grus och litet mylla elliest äro åkrarna betäckta med swart skifer och kiselsten. Säden som nu växte war hwete och blef han denna tiden skuren af åkren med handskäror emedan hwart stånd stod mest  $\frac{1}{2}$  aln ifrån hwart annat och war äfwen så högt. Dessutom war åkern mycket bewuxen med röda walmor och andra blomster.

De höga spetzar på denna öen bestå mestadels af klapperstenar hwilka genom jordbäfningar eller andra rörelser skulle hafwa betäkt dælderna der intet innewånarena förekommit detta genom starka murar som de gjort neromkring bergs rötterne, den ena åfwanföre den andra som sedan med tiden af klappersten blifwit innanföre upfylta, således ser dessa högder på långt håll ut som trappor. I det iag en gång klef uppå ett sådant berg betractade iag de växter som der funnos, men fant inga andra än en myckenhet semperviven<sup>17</sup> som war oförliknelig giftig och bitter, samt en annan liten ört som liknade angelikan men hade ej för stark lukt. Således är landet nedre wid stranden beskaffat, men så snart man kommer 1 tysk mil eller något mer uppå öen, skal man finna der helt fruktbarare parker. Der står säden wackrare och winplantagerne i godt stånd, som tyckes komma deraf att som landet ligger där högre upp under skyarna blir det oftare befuktat. Hiortar och harar skal finnas där i myckenhet; twifwelsutan och rågeter, caniner med mera. Af tama diur hafwa de mest oxar och höns som tienar till god förfriskning för ost indiefarare. Med fiskande föder sig en stor del af St Crux borgare, som sker mäst om nätterna då de hafwa stora eldar och blåss i sina fahrtyg. Men här måste ej förglömmas att nämna något om det renommmerade berget Piko<sup>18</sup> som är belegit på denna öen  $4\frac{1}{2}$  tysk mil ifrån St Crux. Vid Tab: III. Om man skal tro innewånarens berättelse så är sielfwa berget 1 tysk mil och landet den andra tyska milen i perpendiculair högd. Iag wet intet säkrare att rätta mig efter än den observation iag gjorde då wi om

<sup>17</sup> Se not 15.

<sup>18</sup> Pico del Teide, 3 710 m. ö. h.

morgonen bittida ännu stodo 5 a 6 tyska mil ifrån landet. Himmelen war iämt öfwerdragen med en hög sky att solen i des uppgång aldeles intet af oss kunde synas, dock war horisonten i wester så mycket klar som Piko syntes hög till. Likwäl lyste hela piken och  $\frac{1}{4}$  af landet af des strålar som solen accurat i uppgången kastade derpå; Kunnandes man skönia hwad högd af landet skuggan af denna skyns högd bortog hwilken mer och mer förminskades att som solen avancerade högt up till. Med en quadrant hade man på siön kunnat ungefehr taga den öfwersta spetzens högd ifrån watnet men det gafs då för mig intet tillfälle dertill och sedan wi woro så långt in avancerade att sielfwa landet betäckte piken så war försent. Ett stycke nedanför spetzen war liksom en afsatz rundt omkring, hwarifrån man kunde observera neder åt wita strimor dem de sade wara snö och is. En annan hörde iag berätta att på en sida af Piko uppstiger en swafwelaktig dunst och låga den andra skall wara betäckt med snö och is och den 3<sup>die</sup> ansenligt het. Item att för någon tid alla 7 Canarie öarna skulle hafwa brunnit så att lågan trängt sig ut genom alla klyfter, då äfwen de många schifer och kiselstenar skulle blifwit kastade på deras åkrar. Sant är att utur alla remnor synes wägar efter häftiga floder som dragit sig neder i siön hwilket de säga warit swafwelfloder. Men det är troligare att det skedt af watn som i den wåta åhrstiden samkat<sup>19</sup> sig emellan bergen i sådana myckenhet att det blifwit sådana floder utaf. — På den sidan af Piko som är het skal wara bäst att upstiga hwilket skal fodra en hel dag. Den öfwersta spetzen är helt rund och urhålrad som en tratt af ungefehr 100 alnars diameter. Den skal man kunna se alla 7 Canarie öarna som likwel begripa inom sig en distance af 100 tyska milar.

Staden St Crux är den enda siöstaden på denna öen och är mycket liten, består af små låga hus och 2<sup>ne</sup> kyrkior. Han är befast med ett simpelt bröstvärn åt siösidan samt 2<sup>ne</sup> batterier. Der är och ett castell, Castillien, som esomoftast är upfylt med spanska peso douros eller styck von akten,<sup>20</sup> då spanska silfwerflottan ibland dit anländer. Där fingo wi och mestadelen af vårt silfwer emedan wi ej kunde få detsama i Cadix derest det wid lifsstraff är förbudit att utföra. Mitt för detta castellet är torget uti staden hwaruppå är en rik watnkonst bestående af ett stort stenhaf derest mitt uti står en pyramid i hwars spetz åtskilliga figurer spruta watn. — Situation af denna staden är intet särdeles i anseende till landningen, siöbotnen stiger där i diupet liksom landet i högden. Sedan

<sup>19</sup> Samlat.

<sup>20</sup> Det förstnämnda ett spanskt myntslag, det senare en spansk silverpeso, av holländarna kal-

lad styck von akter. Båda dessa myntsorter användes i den ostindiska handeln.

wi med mycken möda hade komit der till ankars befants det ena ankaret åt lands sidan ligga på 23 famnars diup och det andra åt siösidan på 67 ff[amna]rs diup ehuruwel det intet war längre än 5 a 6 stenkast ifrån landet. – Denna öen och staden ligger under spaniorerne, de tala och spanska i allmänhet. Dock äro folket mycket fredsammare och höfligare än uti Cadix. De läto sig ej förtryta att obudna gå omkring och wisa främmande det som war remarquabelt kunde och hända att biuda dem med sig och tractera dem. De äro och i allmänhet rika så att silfwer ästimeras litet hos dem. Ärkiebiskoppen öfwer Canarie öarna säges hafwa allenast 36 000 piastrer åhrligen. – Aprill d: 13 lemnade wi dessa öar efter oss och den 6<sup>te</sup> af sama månad passerade wi Tropicus Cancri, och sedan wi några dagar legat i stilt fingo wi åter på 3 gr: nord latit<sup>do</sup> SO passaden.

Maj d. 9 passerade wi linien<sup>21</sup> kl: 3 på eftermidagen och den 28 d<sup>to</sup> Tropicus Capricorni. Under linien prajade<sup>22</sup> wi ett 80 canonskepp som war hemma från Aurienne<sup>23</sup> i Frankrike och war destinerad till Ostindien att krytsa på engelska ost-indiefarare. – Uti Zona Torrida rege-  
rar altid 2<sup>ne</sup> passader eller stadiga windar. På norra sidan blåser ständigt NO och på den södra sidan om linien SO. Om hwilka passader skal vidare handlas wid slutet, då iag /:om Gud will:/ fådt erfara deras omskiften uti de Aethiopiska<sup>24</sup> och Indiska werldshafwen. – Under linien är en ansenlig hetta besynnerligen uti vår och höst dagjämningen, som är den 9 mart: och 12 septemb: Man kan då intet tåla andra kläder än de som äro lösa och tunna; håret måste man skära af, elliest kostar det förmycket på hiernan. Af samma heta slår ut på kroppen en art af koppor, hwilken passion af siöfolk kallas röda hund; han har ingen vidare effect med sig än en liten sweda och går af sig sielf bort om en liten tid. Samma stund man passerar linien har siöfolket för en wedertagen sed, att alla de unga som tillförenej warit under linien skola erlægga en wiss penning som mestadels kommer de gamla till drickspeningar wid hemkomsten och deruppå blifwa de döpte med salt siöwatn; den som ej will spendera måste tåla att man sänker honom hel och hållen i siön och drar honom då opp sedan han blifwit wäl wåt. Den som intet förr haft röda hund så måste han då få honom emedan detta siöwatnet är bittert som sallaka.

<sup>21</sup> Ekvatorn.

<sup>22</sup> Efterhöra ett mötande fartygs destination, hemmahamn o. dyl.

<sup>23</sup> Gethes kunskaper i franska är tydligen inte de

bästa. Aurienne är eg. staden L'orient på Bre-  
tagnes sydkust, hemmahamnen för det franska  
ostindiska kompaniet.

<sup>24</sup> Atlanten söder om ekvatorn.

Följande fiskar finnas i Zona Torrida som äro märkwärdige som för det första. Flygande fisken; Vid: Tab: IV. Fig: 1 et 2. Denna wisar sig i stor myckenhet; i synnerhet då han iagas af andra fiskar; ty då kan det hända att en skock af några tusende på en gång kasta sig utur watnet, då de taga en swäng och flyga åter neder på ett ställe der den iagande fisken ej kan tro dem wara; emedan de inrätta sin flyckt twärt emot det lopp som de förut har haft i watnet. Ibland händer det att en sådan skock wid det han flyger up ur watnet råkar emot ett skepp då de ej i hastighet kunna wända sig utan stöta emot sidan och blifwa liggande i röstet,<sup>25</sup> emedan de sällan flyga högre än en famns högd öfwer watnet. De störste af dessa fiskar äro så stora som små sill eller som macrill men det är på några 30 grad: ifrån linien ty ju närmare linien, iu mindre äro de och iu längre ifrån, ju större, dock finner man sällan någon då man är kommen öfwer 34 graders latitudo. När han springer i watnet lägger han sina wingar till hopa längs med sidan såsom swärd. I ryggen är han så tiock som han är bred och har en mörk blå färg. Den af spaniorerne kallade Boucca Negro<sup>26</sup>, Fig: 2, är till skepnaden lik en abbor elliest röd till färgen, finnes omkring Canarie och gröna uddens öar.<sup>27</sup> Hajen är en stor glupsk fisk som man ser till stor myckenhet omkring ett skepp särdeles då det är under linien. Vid: Tab: V. Fig: 1. De största äro 13 fot långa dock sågo wi dem intet större än till 5 fot. Denna fisken slukar alt hwad han öfwerkommer, skonnar och intet en meniskia om han träffar henne i watnet; Han har 3 rader tänder i munnen med hwilka han så nätt kan afskära en ting som det wore med en rakeknif afskuret. Han har sin mun långt inunder hufwudet så att han wänder buken i wädrret då han skal taga betet. Man plägar fånga honom med en stor järnkrok hwaruppå man sätter 2 a 3 marker fläsk och firar det akter ut, då kroken wid en stark lodlina är fastbunden. Han är så stark at 3 a 4 man har nog giöra att hala up en sådan fisk som är 5 fot lång. Hans kött är groft och segt hwarföre han ock är odugelig till att äta, dock skal han hafwa under ögonen en tiock wit materia som är god i medicin och emot stenpassion.<sup>28</sup> Skinnet som har en järngrå färg är hårdt och så wast att man dermed kan fila trä och metaller. Wid främsta fenorne har han 5 a 6 långa håll allenast med en tunn hinna öfwerdragne som lærer wara hans öron. Ständigt springer frammanföre honom 4 a 5 andra små randiga fiskar som kallas derföre hans lotsar. På sin kropp har han och små swarta fiskar hwilka kunna

<sup>25</sup> Utbyggnad på fartygssidan något akter om varje mast. I röstet fästes de tåg som stagade masterna.

<sup>26</sup> Troligen blåkäften, *Scorpaena dactyloptera*.

<sup>27</sup> Kap Verdeöarna.

<sup>28</sup> Stenbildning i fr. a. urinvägarna.

suga sig fast wid hajen och hafwa sin gaan<sup>29</sup> ofwanpå hufwudet. – Tab V. Fig II et III. Tab. V fig: IV. Delphin<sup>30</sup> är en öfwermåttan waker fisk då han är lefwandes och i watnet har ryggen och hufwudet en spanskgrön färg, begge främste fenorne äro himmels blå och stierten lius grön. Sedan han är uptagen ur watnet blir han mörkgrön öfwer ryggen och wit under buken. Han är elliest från 1 till 2 alnars längd och skiutes mest med en harpoun. Albacors<sup>31</sup> är en annan fisk af samma storlek, och öfwermåttan god att äta. Till att fånga honom gör man sig ett drag som är likt en flygande fisk med en skarp krok i endan hwilket man låter släpa efter skeppet. Då flygande fisken flyger upp kan man se denna göra 2 a 3 famnars långt språng efter honom. En annan underlig ting ser man ägwen flyta på watnet; Vid: Tab VI. Fig I. Det kallas bezaan eller bide-windseglare.<sup>32</sup> Det ser ut som en wäderstinn blåsa och är blå och röd; åfwanpå har det liksom en kamm af sama couleur och inunder hänger liksom trådar blå och röda 1 eller 2 alnar långa som tyckas bestå af någon seg materia. I anseende till de många särskilta rörelser detta hade då man tog up det kan iag ej annat sluta än att det måtte wara ett lif. Uti siön slänger det sig hit och dit på watnet. – Vid: Tab: VI. Fig: II. Bonit,<sup>33</sup> är grönaktig men skiftar på rödt, fångas på sama sätt som en albacors är elliest god att äta. Vid: Tab. VI. Siökatten<sup>34</sup> är och en slags flygande fisk men med den åtskillnad att han intet flyger så långt, utan gör allenast som ett språng öfwer watnet. Wid stierten har den liksom 2<sup>ne</sup> öhrlappar hwarmed han hielper sig fort. Han har äfwen långa horn af äfwen sådana trådar som på bezaan, och då han är i watnet stå de helt styfwa och raka förut, kroppen är liksom han wore öfwerdragen med ett skinn som är violet. Inuti de föromtalte hornen har han ett näf som liknar ett veratbelt ugle näf<sup>35</sup> är brunt och benhårdt. Under hufwudet har han en blåsa eller öppning hwarutur han ger ifrån sig en myckenhet swart brun saft hwilken man kan bruka i ställe för bläck att skrifwa med. Dermed säges at han fördrifwer andra fiskar som iagar honom, men blir han hastigt anfallen så nödgas han taga till flyckten, då det händer ibland att han oförseendes kastar sig upp uti ett skep. – Vid Tab: VI Fig: IV et V. Här finns och de så kallade långhalsar,<sup>36</sup> en insect eller mussla som fäster sig wid skeppet och växer alt mer och mer in i plankan tils des han är capable att gå igenom. Utanføre sitter en witer musla som öppnar och

<sup>29</sup> Gäle.

<sup>30</sup> Möjligen guldmakrill (*Coryphaena hippuris*).

<sup>31</sup> Albacora (Germo alalunga) tillhör tonfiskarna.

<sup>32</sup> Rörmanet (*Physalia arethusa*).

<sup>33</sup> Art av familjen makrillfiskar, Scombridae.

<sup>34</sup> Tillhör gruppen Kalmarer bland bläckfiskarna.

<sup>35</sup> Näbb.

<sup>36</sup> Lepadidae, familj av ordningen rankfotingar.

sluter sig så jämt som en pulsåder går. När ett skepp kränges<sup>37</sup> i Canton ser man många tusende sådana öfwer hela botn som med all flit bör afskrapas. — Här skulle äfwen något skrifwas om alla de slags foglar som uppehålla sig i detta climatet, såsom tropicfoglar, man of warer, bobbi med mera. Men som så godt tillfälle gifwes på hemresan att bese dessa på öen St Ascension der de till en stor del hafwa sina hemwist så lemnas det här ute.

Maj d: 24. Vid Tab: VII. Fingo wi se en ö under Brasiliske kusten som kallas Sta Trinidada belegen i syd lat<sup>d</sup> 20°–30' och longit<sup>d</sup> från Piko di Teneriffa 335°–14'. — Öen är liten men mycket hög så att hon wid klar horisont kan synas på 16 a 17 tyska milar, hon har i synnerhet 3 höga spetzar som i anseende till deras platzer formera en triangle hwaraf portugiserna tagit sig anledning att kalla henne Trinidada. Den westra af desse spetzar är helt rund hwarföre engelsmann kallar henne neenpinn eller en kägla. På öen skal finnas friskt watn, men ingen ting annat. Där är 3<sup>ne</sup> ankarplatzer hwaraf den besta är wid de små klippor-ne i söder om öen. — Juni d: 8. Sågo wi en annan ö 11 tyska mil ifrån oss som kallas Tristan de Acunha, eller bedröfwade klippan. Der skal wara friskt watn och så stora siälar som elefanter. Natten emellan d: 19 och 20<sup>de</sup> träffade oss äfwen den olyckan att wi förlorade en man som af en olycklig händelse gick öfwer bord. — Den 24 och 25<sup>te</sup> af denna månad passerade wi Cap de bonne Esperance lyckeligen. Sedan iag något omrört de fiskar och foglar som wistas i Zona Torrida, så måste iag äfwen nämna dem som hafwa i synnerhet sin warelse omkring denna udden.

Af de många sällsamma siö monstra eller spöken som här finnas ges åtskilliga slag och är swårt att noga beskrifwa dem emedan de äro af så differenta species, dock äro nordkapare<sup>38</sup> de allmennaste. Dessa äro af åtskillig storlek, dock mestadelen 14, 15 intill 20 fot långa. De äro mest två och två i sällskap men när de wänta fult wäder kan man få se 20 a 30 i en rad löpandes undan winden. När det är lungt ligga de med ryggen i wädret och spruta watn genom sina näsborrar; de hafwa en iärngrå färg på ryggen och en grof och tiock hud. Elliest ser man dessa fiskar i Nord och Spanska siön<sup>39</sup> samt äfwen i Medelhafwet; de föllia gärna skeppen åt, så att iag håller före det är den delphin<sup>40</sup> som i somliga historier omtalas. Siölejon är en species af nordkapare som till sin rätta gestalt är mycket

<sup>37</sup> Lägga ett fartyg på sidan för att rengöra skrovet.

<sup>38</sup> Bardvalen (*Balena glacialis*).

<sup>39</sup> Atlanten utanför Pyreneiska halvön.

<sup>40</sup> Häri har Gethe rätt.

litet bekant emedan det ganska sällan wisar sig utur watnet. I en stor hast hände det dock oss, då man kunde märka liksom en krona på hufwudet med knolrogt hår öfwer halsen. Detta siöspöket war 10 a 12 alnar långt och 4 a 5 alnar brett. – Terniner som elliest kallas för tumlare eller marswin, föllia skeppet flocke tals. Springa och kasta sig öfwer hwarandra. De äro tiocka öfwer ryggen, som är mörkbrun och på somliga gråaktig, nosen är som på ett swin, spetzig, med ett litet tryne. Desse finnas elliest i alla siöar och haf, äro ungefehr ifrån en till 2 alnar långa. Den vanliga siöhund eller siälen som håller sig här på Caps banque<sup>41</sup> är ej mer att nämna om än att han till öfre delen liknar en hund. Men huru den andra delen war skapad kunde iag intet märka. De almennaste foglar som här synas äro fölliande. Den af hollendarena så kallade Jean van Gent<sup>42</sup> är stor som en gås, hel wit med rödt näf och halfwa wingarna åt endan swarta. Då denna fogelen wisar sig kan man wara försäkrad om att wara inunder Cap eller på banquen. Vid Tab: VII Fig I: Albatrass är en stor fogel med långa wingar af desse finnas 2 slag, ett slags wita med rödt näf och swarta wingar, det andra slaget bruna och wita under buken, det tredie helt swarta. De af oss så kallade Caps dufwor<sup>43</sup> äro märkwärda foglar. De äro till gestalten lika dufwor och äfwen så stora, dock siöfoglar med lyckta fötter,<sup>44</sup> swarta och wita men hafwa ganska regulaira fläckar hwarföre de af portugiserne kallas pintados.<sup>45</sup> Då ett skepp kommer på denna orten, får det en suite af några hundrade sådana foglar med sig som ständigt hålla sig uti kölwatnet. Man kan meta dem med en knapnåls krok då man sätter därpå en liten bit fläsk och sänker ned akter om roret. Elliest dåga de intet att äta emedan de äro gräselig traniga. Hwad dessa foglar föda sig med i öppna hafwet så att de blifwa så feta wet iag intet. Utan twifwel tror iag deras rätta hemwist wara uti obekanta länder i söder<sup>46</sup> ifrån goda hopps udden emedan en så oendelig hop som upfyller hela Aethiopiska hafwet intill 800 mil på begge sidor om förömtalta udde, lærer omöjligen alla der kunna wistas. Det är märkwärdigt, att i februari, martii och aprill månader åter, skall man inte få se en enda, utan då lära de wistas uti något land der de lägga sina ägg och kläcka ut sina ungar emedan det då är sommar omkring södra polen och i maj juni och juli då där åter är winter hålla de sig i hafwet, hafwa altså samma natur som siöfoglarne i de norra länder, som söker sig till de mera tempererade

<sup>41</sup> Det grunda farvattnet utanför Goda Hopps-  
udden.

<sup>42</sup> En sulaart eller tropikfågeln.

<sup>43</sup> Kapduvor (*Daption capensis*).

<sup>44</sup> Försedd med simhud.

<sup>45</sup> Bemålade, fläckiga.

<sup>46</sup> En av häckningsplatserna är ögruppen Ker-  
guelerna utanför Antarktis, upptäckt 1772.

orter då de skola paras och efter som i södra delen af Africa uti nov: dec: och januari månår är en ansenlig heta, så sluter iag af alt detta tt desse foglar måtte wara innewånare af något stort land omkring södra polen som ännu för oss är obekant.

Juli d: 7 blåste en storm med stark köld. – Det 16<sup>de</sup> dygnet denna månaden seglade wi 54 tyska milar; Wi passerade öarna St Paul och Amsterdam,<sup>47</sup> samt sågo en hel hop siögräs flyta hwarpå foglarna hwilade sig. – August: d: 4. Fingo wi åter SO passaden och den 6<sup>te</sup> passerade wi andra gången Tropicus Capricorni. – Efter några dagars jämn seglation fingo wi den 14 af denna månad landkänning af Java 8 mil ifrån oss och komo 3<sup>ne</sup> dagar efter, in i Straet Sonda,<sup>48</sup> till ankars. – Den 20<sup>de</sup> gingo wi åter ut igen, under hwilken tid köptes af javanerne 15 skildpaddor, en stor myckenhet cocos nötter, pisang, ananas, höns ankor, getter, med mera. – Den 21 passerade wi 2 bröder:<sup>49</sup> 2<sup>ne</sup> små skogväxne holmar som ligga tätt intill hwarandra. – Den 25 och 26 passerade wi Straet Banca<sup>50</sup> och präjade där en holländsk örlogs man ifrån Batavia som låg där till ankars. – Sedan wi då kommo uti Chinesiska siön passerade wi fölliande öar Pulo Tupon, Pulo Tution eller siuöarne.<sup>51</sup> Pulo Lingin<sup>52</sup> hwilken ligger accurat under linien som wi då passerade för andra gången och sidst öarne Anamba,<sup>53</sup> hwilka såsom en arhipelagus äro 60 a 70 till antalet. Wid denna tiden begynte passaden här i Chinesiska siön att uphöra. Winden war merendels stilla, så att wi intet förr än de 15 septembr: Vid Tab: VIII fingo se landet Lucon,<sup>54</sup> en af de största Philippiniska öarna, och äntel/igen/: Vid Tab: VIII Septemb: den 27<sup>de</sup> chinesisiska skärgården, derest wi sama dag, genom Lernis<sup>55</sup> lyckeligen kommo till ankars. – Octobr: den 2<sup>dre</sup> anlände wi till Boucca Tigris<sup>56</sup>: ett sund der chieserne hafwa anlagt ett castell: och den 10<sup>de</sup> till Vompon,<sup>57</sup> som är den platzen, dæ europaeerne intaga sina laddningar och är belegit 2 mil ifrån staden Canton. Wid vår ankomst funno wi där för oss skeppet Printz Gustavus som varit med oss i föllie ifrån Europa,

<sup>47</sup> Öar i Indiska oceanen vid ung. 78 breddgraden.

<sup>48</sup> Sundasundet mellan Sumatra och Java.

<sup>49</sup> Öar utanför östra inloppet till Sundasundet.

<sup>50</sup> Sundet mellan Sumatra och ön Banka vid Sumatras östsida.

<sup>51</sup> Ögrupp norr om Bankasundet.

<sup>52</sup> Linggaöarna mitt emellan Banka och Malaysia.

<sup>53</sup> Anambasöarna öster om Malaysia i Syd-kinesiska sjön.

<sup>54</sup> Luzon, den östligaste av de Indonesiska öarna.

<sup>55</sup> Yen-kan-lieh-öarna strax söder om Hongkong. På Gethes karta kallade Lerne.

<sup>56</sup> Bocca Tigris, det smala sund som leder till Canton. Se Gethes karta!

<sup>57</sup> Whampoa, eg. Hung-p'u ca 20 km öster om Canton.



samt skeppen Adolph Fredrik och Calmar som hade gådt ut ifrån Swerige åhr 1745 om hösten och hade legat öfwer, det förra i Mauritius /: en fransk öe wid Madagascar:/ och det senare i Pulo Condor<sup>58</sup> en öe belegen i Chinesiska siön under kusten af Malacca. Dessutom wor där 2<sup>ne</sup> Danska och 14 engelsmän och hollendare.

I anseende till så många handlande wille chineserna ej gifwa köp på sitt thé, utan köpmennerne, eller supercargeurerne funno rådeligit att ligga öfwer eller förbida till näst kommande åhr. Således föllier den andra delen.

#### ANDRA DELEN

#### Om wistandet i Canton i China

*ifrån den 10 octob: 1747 till den 18 decemb: 1748*

Förän iag begifwer mig till at nämna något om de händelser som tildrog sig under vårt wistande i Canton, så är fölliande till att märka: Att passaden uti Chinesiska siön är intet så stadig såsom de hwilka regera uti Atlantiska och Aethiopiska werldshafwen utan byter om hwar siette månad; så at uti mart: apr: maj, jun: juli och augusti månader blåser han gemenligen ifrån sydlig kant och uti de öfriga ifrån nordlig. Således när ett skepp ej har hunnit fram inom augusti månads slut, har det at befrukta att passaden wänder sig, och då får ett skepp intet allenast en ständig wind, utan och en ström i watnet som föllier med den stadiga winden emot sig; warandes då fåfengt att biuda till med lofwerande bringa sig fram, utan då nödsakas det att söka till någon nära belägen ort, där det under desse 6 månar kan uppehålla sig, såsom det händt skeppen Stockholm i Rihå<sup>59</sup> på Malacca, Riddarhuset i Straet Sonda, Drotningen på Aina<sup>60</sup> etc: Där besättningarna måst föda sig sielf med fiskande och skiutande emedan de af ett wildt folk ej kunnat få något warken till köps eller skänks. När det då hunnit till martii månad kuna de åter fortsätta resan till Canton, hwarest de åter måst wänta till decemb: månad innan de kunna få sin last; så att en sådan resa blir ordinairt 10 a 12 månader längre än den ett skepp gör som hinner fram i juli månad och samma åhr åter får gå derifrån hwilken ordinairt plägar wara i 18 månader. I sådan

<sup>58</sup> Ö utanför Vietnams sydkust.

<sup>59</sup> Riau-öarna strax söder om Malajas sydkust.

<sup>60</sup> Hainan i Tongkinbukten.

händelse säges ett skepp ligga öfwer hwilket dock äfwen kan hända af förenämnde orsak neml/igen/ att chinesen ej will gifwa köp och köpmennerne finna sin räkning wid att wänta, då de pläga sätta ut Compagniets penningar emot intresse af hwilket interesse besättningen kan uppehållas. Elliest hade äfwen wi måst söka någon annan ort för den sena årstiden skul så framt wi intet warit så långt i öster så att då nordliga vinden kom wi dermed kunde ligga bidewind ifrån Philippiniska öarna, öfwer till Chinesiska skärgården. Wi woro intet allenast lyckliga härutinnan, utan chineserna hade och det förtroende till oss att wi under denna tiden fingo ligga qwara i Vampo, der likwel de af mistroende tilförene obligerat andra skepp att afbida denna tiden uti Macao /:en portugisisk fästning uti skären:/. Detta mistroende har till största delen hollendaren förorsakat; emedan han en gång budit till att sätta en fast fot uti landet, och det på sådant sätt att han begärt ett gammalt castell som ligger uti revieret till banksal. Men då han skulle föra sina stycken dit, har en watnliggare oförwarandes gådt sönder och 2<sup>ne</sup> 6-pundiga stycken kommit i ögnasikte som legat derinne. Således blef skälmstycket yppat och hollendaren sedermera aldrig fådt tillstånd att hafwa banksal. Men efter här nämns bancksal, så bör man weta att detta är ett hus upbyggt af bamboustenger och mattor. Hwilket chinesen upsätter emot betalning då ett skepp är komit på reddan. Där uti förwaras alt löst gods såsom stänger, rår, ankartåg och kabblar, alt stående och löpande tågwerke, förråds gods, watn fat och provision med mera, in summa alt som är löst i skeppet; på det att sådant intet må wara i vägen då laddningen skal intagas. Och då skeppet åter skal klargiöras till hemresan blifwer alt detta så småningom åter ombord transporteradt. Emedlertid blifwer en officerrare med wist folk förordnat som tager emot alt detta och håller deröfwer wakt så länge skeppet ligger på reddan. Innan iag vidare far fort att beskrifwa något skal iag i korthet genomlöpa de märkwärdigheter som tilldragit under vår warelse i Canton.

Anno 1747 den 27 septembr: kommo wi inom skären och lågo stilla 8 dagar i Boka Tigre.<sup>61</sup> Den 10 actob: ankommo wi till Wampo. Sedermera afkläddes skeppet och alt godzet fördes iland. – Nov: den 2, förhalade<sup>62</sup> svenska skeppet Adolph Fredrik ifrån hamnen. – Den 4<sup>de</sup> kom en stor manderine som kallas Hoppo ned ifrån Canton till att mäta skeppet.<sup>63</sup> Man sträcker ut ett tåg emellan fockn och bezaan masten och hwilken

<sup>61</sup> Se not 56.

<sup>62</sup> Att med vinsch eller med ren handkraft förflytta ett fartyg med tåg.

<sup>63</sup> Hoppo – eg. Hou-pou – var tullchef. Mätningen av skeppet låt till grund för de hamn- och andra avgifter de resande hade att erlägga.

länd de mäta med en fotståck, äfwenwel bredden af skepps däck<sup>64</sup>et på begge sidor om stormasten. Medan hans betienter detta förrättar, sitter han sielfwer på halfdäck<sup>64</sup>et och låter tractera sig. Innan han kommer låter han fästa sin egen trappa på sidan på det han commode må kunna uppgå. Hwad detta är för ett påfund af chineserne wet iag intet, det tycks intet wara någon nödwändighet. Dock får han 400 styck von akten för detta omaket, fastän han och däremot skänkte till skeppet: 2<sup>ne</sup> oxar, 12 säckar risgryn 8 krukor samshu<sup>65</sup> med mera. – Decemb: den 5<sup>te</sup> afseg-lade skeppet Calmar och efterhand alla de andra europaeiska skepp. Anno 1748 januari den 15<sup>de</sup> gick skeppet Printz Gustaf till segels och lemnade oss qwar helt allena. – Februar: den 2<sup>dra</sup> syntes månen förmör-kad på sin nordöstra kant till  $\frac{2}{3}$  delar af hennes diameter hwilken warade till kl: 10. Item kom en biskopp som undsluppit den sidsta förföllielsen<sup>66</sup> i China, ned ifrån Canton beledsagad af 2<sup>ne</sup> våra supercargeurer och fortsatte resan vidare till Macao. Natten emellan den 19 och 20<sup>de</sup> martii kl: 12 kom en faselig orcan som ref taket af vår bancksal och dref många chinesiska schampaner i sank.

Den 24 d<sup>to</sup> kom tontock<sup>67</sup> eller vicekungen i Canton neder att bese vårt skepp. Denna tontock, som skall wara bror med kejsaren i Pecking, förde en ansenlig estat och hade dessutom 4 bewäpnade gallerer till salva gar-die som måste postera sig rundt omkring oss, då hans schampane lade in-till skeppet. Men som skeppet war något högt blef han sittandes i sin schampane och hans son gjorde oss allena den ähran att stiga upp, då likwäl 30 a 40 manderiner förut intagit halfdäck<sup>68</sup>et och formerat liksom en haje<sup>68</sup> samt så snart han stigit öfwer relingen ropadt med en mun hoa, såsom en wördnads betygelse för sin printz. Wi wiste äfwen alla våra flaggor och sedan hans fahrtyg war firdt akterut, lossades 16 skott. Sedan denne unga tontock hade spaserat omkring skeppet, drack han några glas win och anhörde vår musique hwaruppå han åter begaf sig neder i sin schampane och alla manderinerne efter honom. Då våra trompetare åter stötte i trompeterna och sedan fahrtyget lagt ifrån sidan blef efter ett 4 gånger uprepadt hurrande åter 16 skott lossade. Hwarefter och alla hans gallerer lyfte sina ankrar och gingo sina färde, samt äfwen alla våra flaggor nederhaltes. Till denna visiten war en manderin wid tiapphuset,<sup>69</sup> hwars character was pedicasa,<sup>70</sup> mesta orsaken. Denna manderin hade ofta

<sup>64</sup> Det upphöjda däck<sup>64</sup>et akter om stormasten.

<sup>65</sup> Risbrännvin.

<sup>66</sup> På 1740-talet.

<sup>67</sup> Den högste lokale befattningshavaren.

<sup>68</sup> En eller två rader av soldater uppställda för en ceremoni.

<sup>69</sup> Det kinesiska tullhuset i Canton.

<sup>70</sup> Naiv.

tillförene warit hos oss om bord och alla gånger blifwit wäl tracterad och war i synnerhet en stor älskare av win och musique. Och som det hos oss war en temelig god tillgång af begge desse delar, ty har han hos tontock i synnerhet berömt vår nation, att wara höfliga och fromma, och änteligen förmått honom att komma neder och se oss, såsom han och nyss förut warit om bord och sagt till att han skulle komma samt att all ting skulle wara i beredskap, så at man kunde märka att han war mån om sin nations heder. Han war elliest en tartar af nationen men hade ett wackert anseende samt besynnerliga artiga och familiära maner.

Mart: den 26<sup>te</sup> syntes en comet närmare till foten af Pegasus. Men war intet synlig öfwer en månads tid. – Juni den 5<sup>te</sup> ankom engelska skeppet Prince of Wallis. – Juli den 26 danska skeppen Funen och Christianborgs slott, hwilka medbringade åtskilliga nya tidningar<sup>71</sup> ifrån Europa. – Aug: den 9<sup>de</sup> ankom holländska skeppet Lejden. Den 21<sup>e</sup> ejusd/em/ swenska skeppen Hoppet och Freden hwilka hade intet warit mer än 4 månader emellan Cadix och Canton. – Den 22 och 23 ankomo holländska skeppen Saamslag, Padmos och Sara Jacoba. – Octob: den 4<sup>de</sup> afsomnade kocken Gustaf Sundberg. – Wid denna tiden begynte wi att lasta och tackla till skeppet. – Den 16 afled åter en man Anders Lillia benämnd. – Nov: den 8<sup>de</sup> förhalade wi ned ifrån Wampo till Boucca Tigris. – Decemb: natten emellan den 16<sup>de</sup> och 17<sup>de</sup> komo våra super carger ned.<sup>72</sup> – Den 18<sup>de</sup> gingo wi til segels. Eftermidagen passerade den portugisiska fästningen Macao, hwarest en portugise kom och anmälte sig, att willia gå med som passager till Europa, men blef intet hörd. Om aftonen sent komo wi så ut i fria siön igen, hwarest iagn u så länge lemnar skeppet och går litet tillbaka för att bese, först skären, staden Canton och landet deromkring. För det andra: Sielfwa folket i deras lefwerne wäsande och seder. För det tredie: Allahanda sällsamma och rara creatur, fiskar, foglar och insecter. Och för det 4<sup>de</sup> deras navigation, skepp och fahrtyg, samt aldrasidst några relationer.

#### I<sup>sta</sup> STYCKET

##### *Om skärgårdens, stadens och landets beskaffenhet deromkring*

Hwad beskrifningen på skärgården angår, lærer den blifwa mycket ofullkomlig emedan iag minsta delen af des widlöftige etendue<sup>73</sup> befarit, dock

<sup>71</sup> Nyheter.

<sup>72</sup> Dvs. från faktoriet i Canton.

<sup>73</sup> Utsträckning.

skal iag nämna om det iag sedt, och situationen kan hämtas af den wid slutet anhäftade charta. Öarne Ladrones, Lernes och Horners<sup>74</sup> som äro de yttersta äro alle så wäl som flere merendels nakna klippor men intet särdeles höga, undantagandes Horners som wisa sig såsom 2<sup>ne</sup> horn. Den portugisiska fästningen Macao belegen på öen Ancao, kunde iag på återresan wäl se men ej så nära, så att iag kunde där något observera. Staden skal wara fast<sup>75</sup> och wäl situerad. Öen Linting samt landet Lantaon<sup>76</sup> har ej något särdeles remarquabelt, undantagandes att det senare har förtreffeliga höga berg hwars spetzar tränga sig upp i skyarne. Boucca tigre, kallas ett smalt sund belegit ungefehr 2 mil ifrån Wampo emellan fasta landet och Tigre öen. När ett skepp passerar komma de med ett fahrtyg om bord ifrån castellet och efterseer hwad laddning det hafwer inne. Samt föllia med fahrtyget till Wampon. Manderinen på castellet har och ordres att förhålla alla fahrtyg att gå ut genom sundet som intet hafwa tiapp /:det är en sedel som är stämplad af tiapphus manderin:/. Ehuruwäl iag intet tror han är i stånd med wåld förhindra någon gå ut eller in, emedan han har inga andra stycken än en sort små falkonetter<sup>77</sup> som intet lærer gå långt. Ifrån Boucca Tigre kommer man i sielfwa utloppet af floden Hoang,<sup>78</sup> hwilken löper mitt igenom staden Canton och delar sig straxt uti många grenar af hwilka den förnämsta har sitt utlopp wid Lejontornet. Detta tornet är det första som synes ut åt skären och är så wäl som alla de andra 9 etager höga ottakantiga och på hwar sida ett fönster eller öppning. Sådana torn äro inrättade i China allt ifrån skärgården och landet igenom till residence staden Pecking en tysk mil emellan hwardera. I Wampo synas 5 sådana. Alla äro de så inrättade att de öfwerst uppå kunna fyra med eld och göra allahanda signaler som skola wara så goda att det säges att man på 24 timmar kan weta i Pecking hwad som passerar i Canton som likwel är en distance af 250 tyska mil. Orsaken till denna inrätningen skal wara att chineserna frukta för en invasion af europeerna ifrån siösidan hwarpå de hafwa exempel hos alla sina grannar. Ungefehr 1 mil upp i floden ifrån Lejontornet är den lilla staden Wampo belägen, derest äfwen alla europaer ligga till ankars, emedan de ej kunna komma högre upp. Där är något nedanföre på den ena sidan bancksalsplatzerne och på den andra sidan åtskilliga höglänte och af allahanda löfträn skogwuxne öar. Ibland dem är Franska Ejlandet

<sup>74</sup> Se Gethes karta.

<sup>75</sup> Väl befäst.

<sup>76</sup> Se Gethes karta, där Lantaon = nuv. Hongkong – kallas Lanthong.

<sup>77</sup> Slags mindre kanon.

<sup>78</sup> Chu-kiang, Pärlfloden.

det remarquablaste emedan där är äfwen en liten stad belegen, uti hwilken ingen europeee gärna får gå in. De ansenligt stora och som pyramider sig spetzande högder hwaruppå löf och skuggerika trän helt glist äro wäxte, göra här de wackraste prospector som någonsin kunna gifwas. Åtskilliga grenar af floden som tränga sig fram genom dällderna under desse högders skugga föröka behagligheten, hwartill kommer att man här kan se de förra innewånarens flit emedan de med afsättningar planerat alla desse backar och dymedelst giordt dem nyttiga för att deruppå wäxa allahanda jordfrukter. Här wäxte och lemkiis träden<sup>79</sup> hwilka bära en frukt som hafwer samma art som citroner men är intet så stora ej heller så gähla.<sup>80</sup> Åtskilliga afguda hus war här i backarna och under trän som utwiste dessa heddingars devotion, hwilket på sin behöriga ort skal beskrifwas.

Men nu skal iag begifwa mig högre upp i floden och bese chinesernas inrättning af tiapp eller tullhus. Sådana woro 4 stycken bygde under wägen emellan Wampo och Canton och det tätt ut med stranden med stenbryggor som sträkte sig twärt ut uti revieret och woro beqwäme att lägga till. Intet fahrtyg får gå dem förbi som intet är visiterat. Will der något passera utan att lägga till så hafwa de en lättrodd gallere i beredskap att dermed arresteras detsamma. Och har någon hwem det wara må, i synnerhet om det är någon europeee något med sig, som intet är specificerad på tiapp eller tullsedelen, så blifwer det honom i tiapphuset från tagit. Denna sedeln så wäl som godzet blifwer i staden stämpladt af en tiapp hus manderin. Straxt utanför staden ser man ett förskräckeligt stort trä, hwilket af de siöfarande kallas Lazari bom, emedan där wistas alla de som äro behäftade med swåra siukdomar såsom spetälska och andra. Detta trädet har en ansenlig tiock stam och en krona som wäl äger 20 famnar i diameter. Derinunder hafwa de sina tält upslagna och som detta trädet står så nära stranden att det till hälften hänger öfwer watnet, så ligger derinunder en myckenhet schampaner som äfwenledes hafwa sådana siuka inne.

Sielfwa staden Canton är wäl mycket stor, men till utwärtens anseendet och bygnaden mycket slätt. Den europeiska handeln är det enda som gör honom namnkunnig och rik. Floden Hoang flyter wäl mitt igenom honom, och skillier staden i 2<sup>ne</sup> delar men den södra delen är mycket liten. Den delen som ligger på norra sidan kan man dela uti köpmans och qwinnostaden. Uti köpmans eller förstaden äro alla europeiske facto-

<sup>79</sup> Någon citrusart.

<sup>80</sup> Gula.

rierne och där hafwa alla köpmen och handtwärkarne sina bodar. De förnemsta gator är Postlinsgatan och Factoriegatan hwilka begge gator äro krokuga, sombligstäds smala och sombligstäds breda. På den förra ser man intet annat än postlinsbodas som ibland sträcker sig igenom hela kvarteret och äro ikring alla väggar klädda med bara postliner förutan alla andra upsatzer. Men på Factoriegatan ser man intet annat än luttrwärkstäder och köpmansbodas som alla äro öppna ått gatan på det de så mycket bättre måge kunna se och bruka i des ställe inga fönster, å ena sidan; och på den andra sidan är endast factorier för främmande nationer, hwilka sig neder till siökanten till att der så mycket bättre kunna uplasta allahanda waror. Dessa så kallade factorier äro bättre bygde än de andra husen gemenligen 2 våningar höge bestå af 2 husrader, hwar emellan uti andra våningen äro stora salar som allenast med gallerwärk äro omstängde och tienlige till att spisa och swalka sig deruti, när någon wind blåser; där och hwar emellan husen en liten fyrkantig trädgård allenast med 5 a 6 trån uti. Uti den så kallade qwinnostaden har chineserne sina fruentimber, änskönt de sielfwa ibland kunna bo i förstäderne. Ty denna delen är den rätta staden som med en tiock mur är ombewarad, och hålles stark wakt wid alla portar. Om en europeer biuder till att gå der in kan det kosta honom lifwet, ty chineserne skiuta wist med sina bågar. Uti denna staden bor elliest alla ståndspersoner som och alla andra hwilka intet drifwa någon handel. Men i allmänhet att tala om architecturen här i Canton, så är det mycket små och låga hus, dock alla af sten och täckte med tegel. Inuti skal man sällan se dem meublerade utan med deras egna ritningar och hos köpmennerne med faseliga stora postlins upsatzer. I stället för fönsterglas bruka de tunt slipat perlemoir hwarutaf och deras rum äro mycket mörke, undantagandes wärkstäder som hafwa intet mer än 3 väggar. Den 4<sup>de</sup> är öppen om dagarna, men kan om natten stängas igen med dörrar. Deras gator äro wäl stenlagde men mycket ojämna smala och krokota; på somliga ställen äro de så trånga att knappt 3 a 4 man kunna gå i bredd. På alla dörrar ser man afgudar målade och ibland andra Kung fucho eller Confusius, en deras forna lagstiftare den chineserne kalla Conchefy med sin lagbok i handen men det fulaste är att de sätta hin onde bakom honom som dicterar för honom.<sup>81</sup> Få hus ser man som i anseende till storlek eller wackerhet distinguerar sig ifrån de andra mer än deras pagoder eller afgudahus

<sup>81</sup> De »avgudar» som här troligen avses är två gudomliga väktare, Ch'in Ch'ung och Hu

Ching-te, vilka har förmåga att hindra illvilliga andar att tränga in i huset.

hwilka gemenligen äro något högre och rumligare. En af dessa pagoder som lärer wara en ibland de förnämste är belegen utom staden och är omgifwen med en stor trädgård och en mycken het plantager. Först kommer man in på en fyrkantig gård som är omgifwen med en simple mur, men der finner man intet annat än några månglarestolar och en stor mycken het folk. Gåendes mitt igenom denna platzen kommer man in i en stor portique derest på hwar sida står 2<sup>ne</sup> ofanteliga afguda bilder, deras ögonstenar äro så store som en tripundig kula och kroppen i proportion derefter. Ögonen stå långt ut ur hufwudet och moustacher, som räcker dem neder på bröstet, En af desse har en harpa i handen och är wit i ansiktet men de öfrige äro blodröde och ser ut som krigsgudar. Hwarifrån går man en trappa utföre och kommer in på en annan gård omgifwen med gallerwärk af marmor. Mitt på denna gården står en stor pagode med ett särskilt trä gallerie omkring som med många målningar och figurer af drakar och ormar war utzirad utwärtas men war elliest tillyckt. Ifrån denna går man ännu en trappa utföre då man får se den tredie och sidsta pagoden hwars plan låg iämt med watnlinien samt war med något watn omgifwen. Men gården däromkring öfwerträffade de förra i wackerhet skapnad och widd. Hufwudporten af denna pagoden war i stället för en dörr med ett iärngallerie igenstängdt så att iag kunde se mitt emot densamma ett stort altare ståendes, hwaruppå Joss<sup>82</sup> sielfwer låg helt naken och wårdslöst, oförliknelig fet och trind i ansiktet, helt skullot, stora bröst och en oproportionerlig kropp. Hela bilden är antingen mycket starkt förgylt; eller af purt guld guten.

Den ringa tid iag hade tillfälle att wara uppe i Canton, tillät mig intet att der observera något mera, utan iag begifwer mig att beskrifwa det lilla iag inhämtade af landets beskaffenhet der omkring. – Näst intill kusten är det mycket bergaktigt samt deremellan watnrikt som tillförene är omtalat; Men emellan floderna ligga stora risfälter, hwarpå chineserne planterar sitt ris, som och är den enda födan som växer neder omkring Canton. De många högder som mest bestå af sand och lerachtig jord äro intet mycket fruktbara, doch hafwa de gjort afsättningar på den alt ifrån roten intill spetzen att det ser ut som trappsteg, hwaruppå växte james<sup>83</sup> potatoes med flera sådana torra jordfrukter. Elliest finnas här radiser, morötter, pumpor, gurkor, pettersillia, lök, grönkåhl, med mera. Tallen som växer i hela werlden finnes och här och temelig mycket dock af den låga gårdtallen,<sup>84</sup> elliest wt iag inga fler af de hos oss mest bekanta

<sup>82</sup> Förvrängning av portugisiskans deos.

<sup>84</sup> Liten förkrympt tall.

<sup>83</sup> Jams (Dioscorea batatas).



wilda trän; utan otaliga andra oss obekanta hwaraf iag observerat fölliande. Bambouträdet växer likasom våra långa, unga biörkar eller aspar. Fastän det är en sort rör som växer gärna i det våta. Saserefras<sup>85</sup> ett slags träd som har en angenäm lukt och brukas af många att dricka thé uppå samt är äfwen tienlig till medicin huru det växte wet iag intet men i snickar verkstäderna hade de fult af det slaget liksom hos oss furun. Dessutom växte der rosenträ, mullbärträ, granateträd, myrten, cypresser med mera. Förutom de som böra fölliande frukter, såsom lätkijs,<sup>86</sup> hwilken frukt har ett skal som en bark, rödt och grönt, samt knottrigt, men innanföre skalet är det likt en rödlök, undantagandes att det inuti har en stor brun kärna och smakar sött och liufligit. Frukten är stor som en renett men ohälsosam. Lemkiis en art af citroner dock mindre och grönaktiga. Apelsiner äro goda och kyhlande då det är mycket solhett, krikon, plommon, mangos och pisang. Af denna senare frukten såg iag äfwen ett träd uti St Crux på Canarie öarna men här woro de uti öfwerflöd, frukten är en af de delicatesta är gul och aflång som en gurka men slät och fyrkantig, köttet är lent och är deruti ingen kärna eller frö, som kann synas men så sött att det smälter i munnen. Frukten är kyhlande och hälsosam, fastän han laxerar något, och säges af somliga hafwa warit det äple som skapelse historien i den Helga Skrift omnämner. – Förutom alla andra slags trän som woro mig till namnet obekante, måste iag och nämna något om thé trädet eller busken fastän iag ingen särdeles under rättelse har kunnat derom inhämta, emedan det intet växer omkring Canton utan i nästa provintz, hwarest det samlas och beredes och sedan föres till Canton att försällas. Alla sorter af theen /:berättade chineserne:/ skola wäxa på en buske men differencen skal bestå deruti att de bruna och grof/wa/ thebladen wäxa wid roten och iu högre upp derifrån iu finare och grönare théér. Af de för oss mest obekanta äro fölliande. The Ling-Sisieng och de finaste Thé Soutchon skal wara de förnämsta. Thiuthe är i små hoprullade kulor, Lomgtoan i större kulor; Gobée etc: Blomster thé är af de mera bekanta och är intet annat än sielfwa blomstren på busken detta har en stark och liuflig lukt. Heisan, Singlo, Bing, Soutchon, Congo, Pekoe, Bohe, äro alla bekanta thesorter, samt det gemena Kuli thé som af de gemena chineser drickes.

Ungefehr 16 chinesiska dagsresor ifrån Canton skal wara en stad uti China, omkring hwilken växer det så kallade kielang trädet,<sup>87</sup> af hwars saft chineserne giöra den berömda laquer vernissan och sitt Kielang eller

<sup>85</sup> Troligen ett slags kamferträ (*Cinnamomum camphora*).

<sup>86</sup> Litchi chinensis.

<sup>87</sup> Lackträdet (*Rhus vernificera*).

klister. Des blad skal wara af samma art som våra tistelblad och äro fulla med en wit saft. Denna saften tager de och blanda ganska wäl med watn hwaraf blifwer det gemena kielanget. Men sedan praepareras detsamm uti solen, dragandes det med en knif fram och tillbaka och har den egen-skapen att när den således blir seg och stryckes på ett träd som är wel slätt och polerat, blir det då det är tort, hel swart, utan att någon swart färg eller något annat deruti meleras mer än victriol hwilket som bekant är giör alla vegetabilia swarta, samt blir af sig sielf slätt utan någon gnidning eller polering. Förut är denna materien hel brun och seg men blifwer i längden alt hårdare och hårdare. Ett annat slags träd ges och i China hwaraf chineserne taga wekar till sina lapptiocker eller lius och brinna äfwen så wel om icke bättre än våra liusgarns wekar. Utan twifwel är det någon slags wass som är så poreust att det drager talgen till sig. Desse lapptiocker eller lius äro i alla mål lika en slags rör eller wass som finnes i våra marar, hwarpå det så kallade kasdunet växer. Men artigare trävaxter kan man wäl aldrig få se, än wissa som synas i chinesiska köpmans bodar och äro ditsatta till en ögonlust. Det tycktes som att det skulle wara något särdeles slags rötter, emedan naturen så till sägandes där anwändt all sin flit att formera något som af meniskio händer ej kan efterapas. Chineserne hafwa wäl uti små figurer på laquer arbeten budit till att imitera dem men de hafwa ännu intet hunnit genom ritande att praesentera något som med sådan behaglighet och så otwungit wist sig för ögonen. Där synes skogar trän, backar, hus, watnfall, och strömar, grottor, rosor allahanda skapnader af meniskior, diur, fiskar och foglar så fint utarbetat och af differenta färger att det är besynnerligt.<sup>88</sup> Detta har chineserna till en grund uti alla deras ritningar hwaraf kommer att man ibland kan få se deruti sådana saker som man intet skal säga hwad det är ej heller har någonsin sedt något dylikt. Detta är wäl sällsamt nog dock förekommer mycket annat som är märkwärdigt hwarföre iag genast förfogar mig att nämna något uti det.

<sup>88</sup> De »trävaxter» som Gethe här skildrar är en slags sniderier av trärötter och andra delar av träd och buskar, vars inneboende oregelbundenheter utnyttjas av konstnären till att utskära

fantastiska landskap, växter, djur m.m. Dessa intressanta konstverk började exporteras till Europa under 1700-talet och exporteras än i dag.

2<sup>dra</sup> STYCKET*Om deras seder och lefwernes art*

I allmänhet att tala, så är wel inga många i hela China som kunna gifwa mera ut för rätta chineser, emedan tartarena för omträngt 100 åhr sedan eröfrat hela kejsaredömet. Dock är mycket qwar af deras gamla seder fastän de måste äro tartariske. Uppå de nuwarande innewånare är fölliande beskrifning. Manfolken äro medelmåttige i längden, magra och torra, brunaktiga med ordinairt stora ögon och munnar, helt platta och breda näsor, gemenligen bruka de moustacher de förnämare små och de sämre manderiner stora, som stiger dem öfwer läpparne, men alla låta de raka sina hufwuden och lemna allenast en rund fläck bak i nacken, så stor som en riksdaler, derest håret får wäxa, hwilket är och så extraordinairt långt att det hinner dem neder i knäwecket och bruka de till att fläta det i en lång piska, den de som oftast linda 4 a 5 slag rundt omkring hufwudet. Detta är en tartarisk sed den de pålade chineserna då de blefwo underkufwade, till ett teckn af att de woro trälar och slafwar. Fruentimbren äro åter gemenligen små och det så extraordinairt, att der är knapt någon som är öfwer 2 alnar lång med små ögon och små munnar men något stora näsor. De förnämare sminka sig gärna i ögonen så att de äro hel wita, deremot smörja de sämre sig med klapper ollia,<sup>89</sup> så att de blifwa bruna och gläntzande. Håret binda de upp åfwanpå hufwudet uti en hög krona, hwaruti de förnämare sticka en myckenhet bouquetter och jouveler, men de senare som och torde wara de sämsta, sätta sin tobakspipa twärtigenom ty det är att märka att de gemena chinesiska qwinfolk röka ständigt tobak och pipa hafwa de mest af silfwer. Desse äro och något större än de förnäma, grofware i lemmarne och koppärroga, stora fötter, hwilket åter de förnäma intet äga, utan den gamla chinesiska wanan är ännu bibehållen, neml/igen/ att klämma deras fötter ifrån barndomen så at de sedan med åhren litet eller intet kunna gå, whartill de gamla chineser måtta hafwit någon orsak.

Utom kejsaren i Pecking är uti provintzen Qwantung eller Canton 3 förnäma manderiner dem regeringen däröfwer är anförtrodd, tontock, fuin och hoppo och som denna provintzen och staden är den wiktigaste näst Pecking, så har denne tontock titul af vice re, hwarföre han och förrer en ansenlig estat som åfwanföre förmält är. De andra begge stå under hans comando och hafwa sina särskilta göromål. — Det ordet manderin tillägna sig elliest alla, utom de gemena och köpmennerne, han må wara

<sup>89</sup> Bergolja.

uti militaire eller civil betiening så heter han manderin och lærer det wara det samma som herre; Dock äro ganska många grader uti rangen ibland desse manderiner och så stark subordination att den ena måste krypa för den andra. Elliest bruka de mest en och sama habit ehuruwål präktigare och sämre. Alla manderiner brukar en hatt eller mössa, som är öfwer skyld af en sort röda hängande silkeshår, som alla sitta fast öfwerst uti spetzen af mössan och hänga dem ned i ögonen, öfwerst sitter en pärla, som äro af åtskilliga slag och endast gör distinction emellan högre och sämre manderiner.<sup>90</sup> Denna hatten tager de aldrig af sig då de hälsa på hwarandra, utan den skal ständigt sitta på, utan i des ställe knyta de händerne ihop båcka sig och säga kin, kin. Elliest fodras det af en manderin att han har godt förstånd och kan raisonnera om allahanda saker hälst en del af dem, som äro liksom dommare och afdöma allahanda små twister som upkomma peuplen emellan. Justitien är temelig sträng de weta intet af långa ransakningar utan så snart begge parterne äro afhörde blir domen fäld och den brotzlige på stunden afstraffad. Icke destomindre går stort sielfswåld i swang ibland den gemena poplacen. Inga främmande må wåga sig att gå något långt omkring i staden utan en bekant redlig chinese med sig. De göra sig intet mycket samwete öfwer att stjäla, mörda, röfwa och plundra. Då iag stod wid porten af den föromtalté pagoden och betractade det förgylta afguda belätet, samlade sig en anseelig hop af gement folk omkring mig begärandes comscha, det är: en skänk eller gåfwa hwaricke hotade de att iag intet skulle slippa med lifwet ur igenom dem. Men till all lycka hade iag en ärlig chinese med mig som med goda ord förmådde dem att gifwa rum då iag intet försummade att det fortaste iag hinte skynda mig till factoriet. Elliest läto de aldrig någon främmande passera, utan att ropa a qvia, a qvia på honom: det är: se främlingen, men hwilka ord straxt blefwo af andra accompanjerade såsom, qvajsaj, fanqvaj, med mera hwilket är lutter skälsord och förbannelser. Ja de woro höfliga då de intet sände flygande stenar och iordtorfwor efter en främmande på gatan.

Här finner iag intet otienlig att andraga hwad som hände anno 1747 in augusti.<sup>91</sup> I danska banchsalen blef en chines ihjäl skiuten en natt då han war i begrep att stjäla bort ett iärnbandat fat, hwartill de hafwa stor appetit; emedan europeerne nödgades wäria sig för tyfwerie med ladda-

<sup>90</sup> Det fanns 9 olika mandarinklasser, som var och en i sin tur var indelad i en högre och en lägre klass. Klasserna skildes åt just genom färgen på pärlan.

<sup>91</sup> Enligt Reinius inträffade händelsen den 20/10 1747, vilket troligen är rätt datum. Reinius anteckningar är utformade i dagboksform till skillnad från Gethes; Reinius, 194.

de gewähr. Sama dag skulle de danska skiuta af sina mousquetter, som länge legat laddade, hände så intet bättre än at en annan åter träffade en chinese uti sin schampane som oskyldigt blef dödsskiuten. Denna saken beifrades af inanderinerne och måste desse begge europaeer begifwa sig i deras arrest; och som denna saken war wicktig blef det skickat till kejsaren och kom domen efter 6 månaders arrest tillbakas, att den första som skutit tyfwen, skulle honett tracteras, och på fri fot ställas, men den andra skulle med 40 slag af bambou afstraffas. Som nu deras skepp woro hemgångne till Europa komo desse begge danskar till oss då den förste försäkrade sig ej willia omgås med bättre folk, i sin lifstid. Emedlertid till förekommande af flera sådana händelser påtogo sig manderinerne att sedermera betala all tyfnad som skedde i banchsalerne dock med de förord att europaeerne aldrig mer skulle skiuta på någon chinese och efter den dagen gingo 4 manderiner hwar natt rund med lanternor i händerna, omkring alla banchsalsplatzerna.

Såsom detta folket äro hedningar, så är och deras afgudadyrkan märkwärdig. Hwem de tillbedia för sin Gud kan man ej med wisshet säga emedan de hafwa så mångghanda liknelser. Elliest kalla de honom Joss, men i sitt språk bruka de mycket det ordet Qvaj som i de mesta orientalska och indiska språk betyder det namnet Gud; I synnerhet då de skola skola bannas eller swäria. Wid ny och fulmåne ser man dem offenteligen dyrka månan med sing, sang /:så kalla de sin musique:/ med brännande och jubilerande. Men när månen är förmörkad så äro de mycket bedröfwade ty då säga de champa chäck yt, det är: champa äter up månan. Champa säga de skal wara ett förskreckeligit diur som will upsluka månan. Till den ändan skiuta de med stycken och kasta raqueter till att dermed skräma detta diuret ifrån månan.<sup>92</sup> Kung Fucho eller Conchefy tillbedia de som en förespråkare hos Ioss, och hin onde tillbedia de äfwen på ett wist sätt nemligen att han intet skal göra dem något ondt. Ty de weta wäl att han är en ond ande. Hwad nu Joss skal wara wet iag intet, men de säga att han bor i himmelen samt att intet är omöjeligit at göra för honom. Hans bild ser man gemenligen föreställa honom naken helt wårdslös och oskapelig och hafwer hos sig ett diur hwilket skal uträtta hans ärender och i synnerhet skaffa honom watn ifrån jorden. Detta diuret är måladt på wist postlin men på åtskilligt sätt, det postlaine der han är målad med 5 fötter, får ingen annan bruka än kejsaren, med 4 fötter är för manderinerne och med 2 för de gemena. Diuret kalla de

<sup>92</sup> Djuret är den himmelska hunden T'ien kou.

Chinlong.<sup>93</sup> Där Joss är förebildad står alltid bredewid honom 3 hans söner, hwaraf en är aldeles kählswart och skal utan twifwel betäckna den onde.<sup>94</sup> På andra ställen ser man åter Joss innanföre en myckenhet med blomsterwärck, då intet mer än ansiktet synes på honom, och således är den wanliga helgedom som de hafwa på sina schampaner, der han sitter liksom i ett litet skåp med ett bord för sig, der en kopp kokade risgryn står med 2<sup>ne</sup> stickor uti och så en kopp samshu.<sup>95</sup> Deras pagoder eller afguda hus ser man på åtskilligt sätt inrättade. Gemenligen finner man dem utan någon annan ziratz än ett altare. En stor panna hwaruti de offerar, en liusstake, hwaruti man kan sätta en stor myckenhet lius, en tromma, en klocka med mera. Ett sådant afguda hus war på Franska Eijland – V: Tab: XI – der satt 3<sup>ne</sup> bilder, en som representerade Joss sielf som war hel blodröd i ansiktet med en klubba i handen. De andra woro qwinspersoner, hel wita i ansiktet och som skulle wara hans hustrur. Omkring denne medlersta stodo 2<sup>ne</sup> andra små bilder, som tillbådo, hwaraf en hade en fogel bredewid sig.<sup>96</sup> Den 4<sup>de</sup> bilden satt här wid dörren med ett litet bord för sig, samt några koppar deruppå. Denne skulle utan twifwel wara dörrwaktare. Frammanför de 3 bilder stod en lång ränna med jord upfyld hwaruti en stor myckenhet lapptiocker woro stuckne, samt de andra ornamenterna som tillförene är omtalt. När nu någon manderin eller köpman går i kyrkian, plägar hans offer ordinairt bestå af ett helt stekt swin, några steckta foglar och bakelser, hwilket han då sätter på bordet och praesenterar åt Joss. Deruppå faller han framman för bordet på knä och läser, går då och då till brännealtaret och kastar ett Jossapper uti elden, hwilket är så giordt att då det itändes flyger det i luften som är ett särdeles oraculum. På bordet ligger ett slags rot eller träd som ser ut som en chinesisk potatoes och är klufwen i två klyfter. Under läsandet kastar han desse klyfter åtskilliga gånger ifrån sig, observerandes om de begge flata eller begge runda sidorna, eller och en af dem begge ligga upåt hwarutaf han hämtar swaret huru hans offer och bön blifwit uptagen.<sup>97</sup> Under alt detta slamrar presten på trumman till att hålla Joss waken. Den tillbediande förglömmar ej heller att praesentera mat och samshu samt biuder till att göra honom på alt sätt obligerad. – Emedlertid ser man härutaf att det gamla hedniska maneret att rådfråga afgudarna är ännu i bruk hos chineserne. Såsom det och i san-

<sup>93</sup> Ett djur i den buddistiska religionen.

<sup>94</sup> Möjligen Koan-kong – krigsguden med följeslagare.

<sup>95</sup> Härdens och hemmets gud Tsao Wang.

<sup>96</sup> Osäkert vilka gudomligheter som avses.

<sup>97</sup> En form av divination, ursprungligen med hjälp av musselskal, senare med hjälp av trästycken eller bambu.

ning passerade att chinesiska köpmennerna hade giordt ett stort offer och genom ett oraculum fådt weta att detta år 1748 skulle 14 europeiska skepp komma till Canton, hwilket de sade oss förut, och sedermera sannades. Den 19 jan: fira de sin nyårsfest och det med idelt supande och frossande af allahanda efter deras smak delicat tillagade rätter. Hela natten förut skiuta de med granater, brännare, swärmare etc: Att gatorne i Canton ligga helt öfvertäckta med papper. Ingen gudztienst ser man dem på denna dagen begå; mer än det att de då sätta fram för Joss några asietter af porcelaine med åtskilliga anrättningar. Champanerna pryda de och denna dagen med allahanda jossbilder och Joss Kuli eller gudar-nas uppassare klistra de på dörren, V: Tab: XI. Den 8<sup>tonde</sup> martii hafwa de en annan stor högtid. Då deras fruentimber äfwen få wisa sig på gatorne. För denna plägseden skull är det egenteligen, som chineserne förnekat europaeerne att ligga öfwer i Canton, men i hwad grad deras jalousie war denna gången wet iag intet.

Deras förnemsta firande består uti processioner, då man ser några hundrade palenkiner, hwaruti förnäma fruentimber bäras. Dessutom stolar eller bord, hwaruppå lefwandes meniskior stå och låta bära sig, samt wisa en särdeles fermete deruti, att de under bärandet kunna deruppå dantza och swänga sig.<sup>98</sup> Elliest bära de och meniskio bilder af papper giorda. Item trän fiskar och foglar som är så subtilt skurit och giordt, att det är helt naturelt. Wid alt detta är och en ständig musique, som består af pipor, ludrar och mässingsbäcken, dem de antingen slå emot hwarann eller och med en liten hammare klappar derpå. Hwar morgon och afton hör man chineserne i alla schampaner ringa på desse mässings klockor. Under det att en slamrar på bäckenet tänder en annan uti ett joss-papper och håller det i handen så länge som han kan men kastar det sedan i watnet då det brinnandes flyter med strömen. Utom alla desse utwärtas ceremonier inbilla de sig och att wara mycket heliga och fromma, i synnerhet pocka de mycket på sitt goda samwete och hafwer det för ett rättesnöre till sina gärningar. Icke destomindre excersera de uti synd emot det 6<sup>te</sup> och 7<sup>de</sup> budordet. Det förra sker så allmänt som wore det af deras lag tillåtit; såsom sodomiteri hos dem, som andra orientaliska nationer är ostraffbart. I giftermål äro chineserne mycket tidiga, och 2 år förän brölopet skal stå förlofwa de sig. Hwad de geme-

<sup>98</sup> Troligen åsyftas den s. k. lanternfesten under vilken män utklädda till kvinnor bars runt på en slags plattformar, se Groot, *Les fêtes an-*

*nuellment célébrés à Emoui. Études sur la religion populaire des chinois.* Trad. de hollandais ... par C. G. Chavannes, I, Paris 1886, 139 f.

nare chineser beträffar, så sägas att deras förlofning består uti en ordinar handel och gifwa de till brudens föräldrar 30 spanska daler eller styck von akten i betalning. Då får hon till hemgift en schampane med alt dess tillbehör, ty det är större delen af chinesernas fasta ägendomb. När nu bröllopet skal ske skiuta alla brudens och brudgumens släktingar tillhopa, hwarmed de göra en collation uppå deras schampane, och som plägseden nedre wid siökusten är, fara upp och neder uti rivieret med honom och tractera sig, skiuta med allahanda granater och hafwa sing sang eller musique, och det är sielfwa bröllopet. Prest och wigsel lära de intet bry sig om, utan saken afgjöres emellan föräldrarna. Och så som schampaner är då det enda som mången äger, så blifwer det unga hionelaget sedan där tillika med hela sitt bohag så länge de lefwa.<sup>99</sup> Ty det är att märka att största delen af denna ortens innewånare föda sig mest på watnet, åtminstone hafwa de inga andra hus. När de då äro på fiske eller skola elliest flytta från det ena stället till det andra, så är det hustruns syssla att stå wid åhren; emedan de sällan ro utan wicka. Rodden är på akterstäfwen och handtaget af åhren står in i hennes kök, derest hon och hela dagen wistas. Men är det en större schampane så plägar den gemenligen både wickas och ros och då bestå roddarena af begge könen, men karlarnes poste är då framuti schampanen till att ro och på sidorna att wicka. Har då hustrun något litet spädt barn sitter det uti en bindel bakpå ryggen och när det kommer ifrån modern binda de på des rygg en stor urhålad pumpa, så att barnet ej kan siunka om detta föll i siön. Hwar och en chinese har lof efter deras lag att taga sig så många hustrur som han ser sig kunna föda. Hwaraf kommer att en stor manderin kan ofta besätta ett stort fahrtyg allena med hustrur och barn. När Chinesen begrafwer sina döda, så lägga de honom ordinairt uti en kista, och gifwa honom i proportion efter des qwarlemnade ägendomb resepenningar och matsäck med sig, likfärden rätta de efter hans stånd och förmögenhet. När liket är tagit utur schampanen som fördt det till begrafnings platzen, bäres det med en bamboustång till grafwen; frammanföre går en med en swart fana som i kanterna är zirad med allahanda färgade papperslappar. Bredewid den som bär fanan, går en annan med en korg i handen, hwarutur han då och då tar färgat papper eller rosor och strör på vägen, på det de må hitta samma stigar tillbaka, hwilket är mycket angelägit. Efter åt gå de som sörge och hafwa wita

<sup>99</sup> De bröllopsseder som här skildras är i stor utsträckning säregna för det s. k. tankafolket, som levde ombord på sampanerna vid Kantons redd.



kläder om hufwudet. När kistan är nedsatter lägges en stor sten på hufwudet och en på föttren, där bredewid nedsättes 5 krukor. En med kockat ris, en med calavancer /:ett slags små bönor:/ en med ett annat slags frö som de äta, en med paddi eller risagnar och i den femte något thé och pengar. Några skal af sockerör brännes sedan upp på grafven och de öfwerblefna pappers rosor på de omkring warande grifter. — I mat äro chineserne intet grannlaga, hålst de gemena hwilka wel kunna fördraga att förtära alt hwad lefwandes är, doch willia intet tillstå det när man förebråer dem det. Elliest är deras ordinaira rätt en som de kalla thiau thiau, det är: en blandning af kött fisk och grönt helt smått sönderhackadt och med en sause tillagadt. Deras drick är samshu en art af brännewin, emedan det brännes af ris. Men denna dricken är så stark och tärande att det förordsakar hetziga siukdomar hos en europeer som dricker honom. Apelsiner äta de och wid måltiden. I ställe för bröd, hafwa de kokt ris, och till gaflar bruka de 2<sup>ne</sup> bamboustickor dem de sätta en på hwardera sidan om stora fingret och taga dermed maten. Men när de skola äta ris sätta de koppen för munn och kraspa så med desse stickorne grynen in, och detta maneret bruka så wäl förnämare som sämre. Théwatn är dock allmänna drick och det aldeles utan säcker. Detsama är och det första och merendels enda som de unfägna främmande med. Elliest föder sig war och en som han förmår och låter till en stor del sielfwa naturen draga försorg derföre; mestadelen närer sig af handtwärk och med sitt flitiga arbete förskaffar sig stora rikedomar och pengar i hwars blotta ägande de hafwa sin största förnjöjelse, och bry sig intet om pråktighet i bygningar och kläder eller equipage. — I wighet öfwerträffar chineserne alla andra nationer. Deras exercitier med bogar och pilar spiut, kors<sup>100</sup> och skiutgewähr gå flinkt, besynnerligen evolutioner som iag hörde en af wår besättning berätta som warit utom staden och sedt derpå. Comedier agera de och i gathörnen på upslagna bräde theatrer som ligga twärt öfwer gatan, och som tycktes efter deras smak warit oförliknelig roliga, men på deras alfwarsama gester som agerade, högdragna miner stolta åthäfwor, moquante åsyner kunde iag ej annat finna, än att desse hedningar förestälte fåfengeligheten i det de repraesenterade europeer. I deras discourser och raisonnemens war åthäfworna åtminstone helt lika. Ibland annat äro de och förskreckeliga stora tackspelare, så at chineserna sielfwa kalla dem: måau chan det är: ondt folk, och att en ond Joss hielper dem. — Tiden räkna chineserne på

<sup>100</sup> Slags mindre gevär.

följande sätt.<sup>101</sup> Ett år består af 12 månader, men hwart tredie år tillägga de en skottmånad, som de sätta in emellan den 6<sup>te</sup> och 7<sup>de</sup> månaden, hwar månad hafwer antingen 29 eller 28 dagar, hwar dag 12 timmar ty natten räkna de intet ibland tiden. När solen går upp så begynnes deras dag och då efwen deras första time. När hon går ned är kl alltid 12. Således hafwa de wissa tider af året långa och wissa tider kortare stunder. Timmarne skrifwa och kalla de som föllier

|      |       |      |     |        |      |     |     |       |     |     |     |
|------|-------|------|-----|--------|------|-----|-----|-------|-----|-----|-----|
| 1    | 2     | 3    | 4   | 5      | 6    | 7   | 8   | 9     | 10  | 11  | 12  |
| tzöö | thiau | iaan | mau | schaan | tzei | ong | mei | schan | iau | sat | fui |

Men elliest när de räkna ifrån ett till 10 så heter det.

|        |      |     |     |     |     |     |     |      |      |          |         |
|--------|------|-----|-----|-----|-----|-----|-----|------|------|----------|---------|
| 1      | 2    | 3   | 4   | 5   | 6   | 7   | 8   | 9    | 10   | 20       | 30      |
| jat    | ngij | sam | sej | öng | låk | sat | pat | tiao | siap | ngijsiap | samsiap |
| 100    |      |     |     |     |     |     |     |      |      |          |         |
| jatsia |      |     |     |     |     |     |     |      |      |          |         |

Hwad chinesiske språket angår så differerar det aldeles ifrån de europeiske, besynnerligen deruti att det intet hafwa några wissa bokstäfwer, utan så många ord som ges i språket, så många bokstäfwer och hwar bokstaf betyder ett helt ord ia ofta en hel mening. Wel hafwa de något mer än 300 monosyllaba hwaraf säges att hela språket skal wara formerat, men det tyckes wara för widlöftigt. Den som skal lära det så måste han lära känna så många bokstäfwer som ord, och att kunna göra dem lærer intet wara mindre swårt. I deras scholar hafwa de stora tafflor hwaruti de stå skrefna, och där skola de gå och läsa öfwer de som willia bli manderiner eller studerat folk. Ty andra studier lägga de sig intet på utan det skal sielfwa naturen gifwa dem. Ganska litet förstå de af arithmetiquen, emedan de hielpa sig igenom små klot uti bräden hwilka de kunna skrufwa fram och tillbaka, brukandes alltid de begge talen 2 och 5 och hade de intet denna indelningen af decimal tal uti all deras räkning, wikt, och mått, så komma de intet fort och händer det ändå att köpman- ner spela banquerotte allenast derföre att de intet kunna räkna. – Chineserne säga sielfwa att språket kan läras aldeles på ett år, hwilket är troligit, ty ehuruwål det kommer blott uppå minnet an att läsa och skrifwa det, så behöfwer man åter intet beswära det medelst så många förändringar på ett ord som är uti conjugationer och declinationer samt

<sup>101</sup> Det kinesiska dygnet var indelat i 12 dubbel- timmar med början kl. 24; natten räknades för- visso »bland tiden».

åtskillnader in genere, numero, et casu, utan alla ord äro oföränderlige. Det sättes intet tillhopa genom en myckenhet reglor, utan är alltid lika i hwad mål eller tillfälle det är, så at uti ett adjectivum är ingen åtskillnad emellan masculinum och femininum etc: Altså lärer det i anseende dertill intet wara swårt att lära allenast man hafwer ett godt minne. Dett sällsamaste i deras språk är pronounciationen den är så konstig att somliga ord med europeiska bokstäfwer ej kunna uttryckas och ännu underligare är accenter emedan somt går fort, somt hastigt, dels siungande, dels talande. Detta kan någorledes bestyrkas af föllliande orde lista som iag samlade under vårt wistande i China satt i alphabetisk ordning.

|              |            |                        |            |
|--------------|------------|------------------------|------------|
| A.           |            | F.                     |            |
| arrack       | jimt såoua | fisk                   | giyy       |
| apelsiner    | ka-ang     | d <sup>to</sup> saltad | hamgiyy    |
| anka         | abb        | flicka                 | nö-jan     |
| ägg          | abb siååun | fläsk                  | kij jogg   |
| ankare       | nao        | fint                   | jao saj    |
| åhr          | saoj       | fogel                  | tzö-ång    |
| äta          | iagg       | fader                  | a-pa       |
| äta ris      | iaggfaunlå | fat eller tunna        | tioug      |
|              |            | finger                 | siao kij   |
|              |            | fot                    | kö ogg     |
| B.           |            | G.                     |            |
| banchsal     | maleão     | gamal                  | paggskiun  |
| bössa        | leoutsang  | gässe                  | sement säj |
| bröd         | bintau-a   | gås                    | ki-an-ka   |
| braf         | håo-lå     | godz                   | håo lå     |
| bref         | siöö       | giet                   | jaung mau  |
| blått        | laam       | groft                  | tzöö       |
| bly          | giynn      | grönt                  | läck       |
| bok          | su-på      | gult                   | nough      |
| broder       | säj lå     | glas                   | på-lå-boj  |
| böxor        | kau        | guld                   | kaun       |
| Boucca tigro | Håo daun   |                        |            |
| D.           |            | H.                     |            |
| dag          | iadd       | himel                  | tiyn       |
| dufwor       | pa kapp    | höns                   | kåj        |
| död          | tzööö      | d <sup>to</sup> ägg    | kåj siaun  |
| dricka       | gimlå      | hufwud                 | taohå      |
| doktor       | isiaugg    | hufwudhår              | taofatt    |
|              |            | han                    | kij        |
| E.           |            | hustru                 | lão på     |
| eld          | kåå        | häst                   | man        |
| erter        | tao        |                        |            |

|                         |               |               |            |
|-------------------------|---------------|---------------|------------|
| hus                     | qvanhao       | moder         | amma       |
| hamar                   | koj           | mil           | tånglöö    |
| hund                    | kao           | mund          | hao        |
| hand                    | siao          | mössa         | mão        |
| hatt                    | mão           | Macao         | Aumun      |
| I.                      |               | N.            |            |
| ja!                     | hāj lå        | nej           | måå        |
| iag                     | ngåå          | nytt          | såån       |
| jungfru                 | laojan        | nål           | tiama      |
| ingefehra               | köogg         | näsa          | pikå       |
| iärn                    | tedd          | näsduk        | siaokamm   |
| junkare <sup>102</sup>  | patt säo      | natt          | sää        |
| K.                      |               | O.            |            |
| kanderin <sup>103</sup> | fång-ann      | oxe           | ngao       |
| kas <sup>104</sup>      | lee           |               |            |
| knif                    | töö           | P.            |            |
| kött af oxe             | ngao jogg     | penningar     | ngaan      |
| kött, saltadt           | ham ngao jogg | piga          | nö jånn    |
| kruka                   | kiång         | pisang        | tseöö      |
| kläde                   | tå-lå-jång    | potatoes      | fan siao   |
| kista                   | sååtsi        | peppar        | otseo      |
| kopp                    | pai           | papper        | kiji       |
| katt                    | maas          |               |            |
| koka                    | kiyy          | R.            |            |
| krabbor                 | hå-ångi       | röka          | siu        |
| konung                  | vong daj      | rök           | fåå        |
|                         |               | risgryn       | måj        |
| L.                      |               | rågn          | y y        |
| litet                   | tsaj          | rödt          | hång lå    |
| lemkiis                 | lemå ång      | rinnande watn | siann siöö |
| lök                     | tzåång        | råkor         | håa        |
| land /:wått:/           | siam gåån     | råck          | nabb       |
| land /:ris:/            | maj gåån      | råkna         | siusåo     |
| M.                      |               | S.            |            |
| måne                    | giydt         | salt          | giram      |
| månad                   | giydt         | saltad        | haam       |
| mes <sup>105</sup>      | singan        | samshu        | suttzåoa   |
| mousquett               | leou tsang    | såfwa         | fannlå     |
| man                     | laa kung      | sol           | gitau      |
| muskott                 | taokao        | stiernor      | tynsiång   |

<sup>102</sup> Djonk.<sup>103</sup> Kinesiskt viktmått.<sup>104</sup> Jfr. not 103.<sup>105</sup> Myntslag.

|                  |            |                      |          |
|------------------|------------|----------------------|----------|
| skepp            | sioung     | spänn <sup>106</sup> | hai kao  |
| stycke el. canon | påå        | strumpor             | mådd     |
| skiuta           | skepåå     | skiorta              | siåmm    |
| swin             | kj         | skrifwa              | satso.   |
| såcker           | tåång      |                      |          |
| sked             | skieo kunn | T.                   |          |
| stort            | tåj        | torn                 | fauntabe |
| skiägg           | sun        |                      |          |
| siuk             | påång      | W.                   |          |
| swart            | outt       | warmt                | gidd     |
| sax              | kaotzeun   | wecka                | laj paj  |
| silke            | sitsao     | wackert              | håa      |
| styrman          | fatiång    | witt                 | pagg     |
| supercargo       | påänn      | wed                  | siåj     |
| sten             | siagg      | watn                 | siöö     |
| syster           | atsij      | wind                 | fong     |
| sand             | siåd       | west                 | neotsaj  |
| spik             | teddåång   |                      |          |
| såckerör         | kiåå       | Y.                   |          |
| segel            | lej        | yxe                  | fotao.   |
| skor             | haj        |                      |          |

Nu föllier några små meningar eller phraser.

|                  |                 |
|------------------|-----------------|
| Gif mig          | peing åå        |
| huru gamal       | kitå soi        |
| iag har intet    | ngå måå         |
| han har intet    | kj måå          |
| han har sedt     | kj taj kin lå   |
| hwad säger han   | kj va mix       |
| hwad säger du    | miå             |
| iag seger intet  | måå miå         |
| iag will ha mera | ngå pithi timlå |
| du har mera      | naj tiung jåå   |
| i morgon         | ting keo        |
| tag emot         | ning lå         |
| röka tobak       | skiegin         |
| hwad kostar det  | kitångan        |
| kom hit          | fann låj        |
| gå bort          | hej lå          |
| iag har sedt     | nga taj kinlå   |
| har du fådt      | nej jaulå       |
| iag will ha      | ngå jeo         |

<sup>106</sup> Spann.

|                       |                          |
|-----------------------|--------------------------|
| iag förstår intet     | ngå måku dagg            |
| iag will se           | pingå taj ta då          |
| iag will köpa         | ngå ju maj               |
| hwad heter det        | mat må ang               |
| wänta litet           | man, man å el/le/r tanga |
| iag kommer            | ngå sao laj,             |
| bringa hit            | kom mat låj              |
| i morgon kommer han   | ting keo jy låj          |
| är det ditt           | nej jy a                 |
| iag har               | ngå jeulå                |
| iag kom intet         | um sie dagg              |
| för mycket dyrt       | nåj siadd kiao qvaj      |
| är det sant           | kiång keing              |
| det är intet sandt    | na fatt tzöö             |
| sitt ner              | kyngt såå                |
| iag är hungrig        | ngo tong å lå            |
| är du hungrig         | nag tång å lå.           |
| iag will ha det andra | ngå jeo, taj då.         |
| will du ha            | nåj jeo um.              |
| war intet rädd        | um mej konjång.          |
| iag will betala dej   | ngåå lej                 |
| iag will gå att se    | ngå hoj ta ja.           |
| iag förstår           | ngå hen dagg.            |
| hwad är det           | kuf då miå.              |
| huru mycket           | kita.                    |

Chinesen brukar intet mynt, utan tar och brukar silfwret som det är allenast efter wikt. Han frågar intet efter, om ett silfwerstycke är wel utarbetat att lika wel tiappa /:hugga:/ det i stycken med sin tiapp kin eller sax, då han och straxt har en prober sten wid handen, hwaruppå han stryker silfwret och ser om det är godt. Sedermera tar han fram en dat kin<sup>107</sup> /:en wikt giord af elphenben:/ deruti fölliande wikter äro utstuckna neml/igen/: 1 taël som innehåller 10 mes, 1 mes som innehåller 10 kanderiner, 1 kanderin som innehåller 10 cas och detta sidsta är et mynt som är stor som ett rundstycke af ett slag skör metall och detta hafwer de till ett skilliemynt. Men på deras större wikter hafwa de en cattie af hwilka hundrade gör en pikel som kommer öfwerens med 140 våra skålpund. Således gör en cattie ungefehr 1 skålpund och 13 lod och en sådan cattie innehåller 16 taël. – Till slut skall något nämnas om chinessernas åkerbruk och skördetid. Åkrarne eller risfäldterne bruka de intet oftare än en gång om åhret och det i aprill månad, emedan det af watnets

<sup>107</sup> Slags bessman.

ofta öfwerflödande är mäst tilförene upbrukat, ty det är att märka, att desse risfäldter som på många ställen kunna wara en hel mil långa och wida, ligga så lågt så att de öfwerswämmas med watn så ofta som det är ebb,<sup>108</sup> i synnerhet uti ny och fullmånad. I juni och juli månader passa de upp då det är torrast, och plantera riset som tilförene är sådt helt regulairt  $\frac{1}{2}$  cubi emellan hwart stånd. De hafwa ej mycken möda att sätta ner det i jorden emedan den är så blöt, att de planterande siunka ner deruti till knän. I october och november månader skära de åter upp igen med handskäror, binda i kärfwar och taga så en kärfwa på hwar ända af ett axelträd som är spetzigt åt ändarna och bära det så upp i en schampane, hwarmed de föra det upp i ladorne, men huru de sedan omgås dermed kunde iag intet erfara. Då de bruka åkern köra de honom intet med plogar utan på somliga ställen där marken är hårdare, då de till förespänn hafwa wilda bufflar, utan i des ställe hacka de upp honom med hackor, som äro på bladen skodda med ett alns långt iärn, som är 1 kvarter bredt och helt tunt samt sitter twärt före skaftet. Dermed wända de om den ena torfwen efter den andra. Då skördetiden är, äro de mycket flitiga och arbeta äfwen med facklor om nättren, hwilket ger en artig prospect; emedan man på ett sådant fält kan se några hundrade. Hela deras skördetid påstår ej heller längre än 3 a 4 dagar.

### 3<sup>die</sup> STYCKET

#### *Om allahanda rara diur, foglar, fiskar och insecter*

Ibland diuren sättes billigt elephanten främst i anseende till dess sällsamhet och styrka; i Canton woro 2<sup>ne</sup> sådana unga elefanter som wore komna ifrån Siam och skulle wid första lägenhet föras vidare till Peking, såsom en praesent till kejsaren. De hade en askgrå hud, utan hår och hel tiock och hård samt skrynklott. De woro ungefehr 2 famnar höga och något längre. Snabeln som war ungefehr 1 famn lång war klufwen i ändan och togo de därmed hö till sig och krökte honom åt munnen eller lade honom på ryggen huru de wille. Deras öron som woro mest  $1\frac{1}{2}$  aln långa hängde såsom andra läderlappar och kunde de dermed fläckta flugor och mygg ifrån sig. Hans ben äro tiocka som timmerstäckar men att de äro utan leder är falskt, emedan iag såg honom ögonskenligen falla på knä för siammern,<sup>109</sup> som kunde mana honom dertill. Dock är denna

<sup>108</sup> Gethe menar flod.

<sup>109</sup> Dvs. skötaren som medföljde djuret.

leden ungefehr 1 aln ifrån tassén liksom på en katt. De willa bufflar äro intet så rara att de här behöfwer beskrifwas. De tyckas hafwa sin bästa trefnad på de stora risfäldter omkring Canton. Chinesen brukar den ibland att köra med och lærer han kunna en besynerlig konst att täma dem, men emot en europeé äro de helt willa och ilska. De chinesiska swinen förtiena att beskrifwas i anseende till den olikhet de hafwa emot våre. De äro allmänt smärre alla brokotta swarta och wita: de hafwa stora hufwuden, mycket höga öfwer bogarna, men ryggen hänger i en bök och fölliackteligen släpar buken i jorden, **hå!st** de hafwa korta fötter. Gemenligen ser man dem hafwa 2 a 3 breda ränder runt omkring kroppen, som äro hwarannan wit och hwarannan swart. De hafwa mycket litet magert, men deremot mycket fläsk, som är hel löst. I dessa diur består mäst chinesens hela ladugård omkring Canton, ty oxar kor och får äro där få. De gemena lida dem också i sina hus, deraf kommer att de äro mycket owanligare än våre. Ett diur fångades i Canton som af chineserne kallades Tyya-Siang-Kapp; Vid Tab: XII fig. I. Det war intet mer än en aln långt, men hade så stora fiäll som en fullkomlig nagel på ett finger öfweralt beklädd och sutto liksom på en grankotte, som litet öpnat sig, och emellan hwart och ett fiäll stod 2 a 3 långa hår fram, han hade en lång stiert korta ben och kryper liksom en rått.<sup>110</sup> Här tienar äfwen att införa en liten beskrifning om det willa diuret oranghotan, som finnes på Borneo. En engelsmann hade en sådan som satt bunden på halfdäcket, och fick iag tillfälle att se detsamma medan samma skepp wistades i Canton. Dett war i skapnaden mycket lik en menniskia men hade ett swart hull och der och hwar små röda hår. Det hade en stor munn som stod långt ut som på en neger. Armarna woro så långa att då det stod hinte händerna att ligga platta på däcket men hade deremot så mycket mindre lår och ben, och åter långa fingrar och tår; det kunde äfwen gå på två ben dock tror iag att det mest brukade fyra; då det är i skogen lærer des natur wara att mäst springa i träden efter det har långa armar och wassa naglar.

Af foglar fant iag inga andra som woro märkwärdige och rara än Fig III, 1<sup>mo</sup> Risfogelen; Han håller sig på risfälterne sedan de äro afskurne, är wit och har en liten kropp som en skata men 1½ qvarter långa ben och hals.<sup>111</sup> 2<sup>do</sup>: Chinesiska gieser äro som de turkiska. Fig. IV: 3<sup>io</sup> En liten fogel som altid hölt sig i stranderne. Han hade som en snäppa långt näf och spetzigt, och långa ben; war wit om halsen, mörkblå wingar, röd under

<sup>110</sup> Myrkott (*Manis aurita*).

<sup>111</sup> Kohäger (*Bubulcus ibis*).



buken och liusblå på stierten, elliest öfweralt grönaktig. 4. Ankor finn till stor myckenhet, dock tama och det något extraordinairt, ty somliga chineser hafwa giordt profession af att upföda ankor. En sådan har en schampane som åfwantill är 1 a 2 famnar utbygd på begge sidor allenast med ankeburar som äro så många och rumliga att där kunna wara 1 000 sådana foglar, som äro så wana wid honom att han liksom en mor kan med en pipa låcka dem att gå ut och in. Om höstarne kan man ibland få se sådana skockar som kråla som myror på åkern. Då har ankeherden emedlertid giordt sin schampane fast wid landet och då han åter går dit in föllia de honom, somliga gåendes somliga flygandes. De hafwa ej heller någon annan mor än honom, ty chineserne weta konsten att kläcka ut ungarna sielfwa om det nu sker genom solens heta eller någon proportionerad eldwärma wet iag intet.<sup>112</sup> 5. Kråkor wistas och i desse heta orter, dock skilies de ifrån våra derigenom att de hafwa en wit ring kring hal-sen. I öfrigt kommer de aldeles öfwerens. Elliest samla sig och på denna orten om höstarne en myckenhet af de flyttande foglar, såsom swanor, tranor och wildgiess, samt andra små siöfoglar som håla sig på de stora risfäldter. Men chinesen rår dem aldrig, emedan han säger att det är emot samwetet. I novemb: decemb: och januari månader wistas de där, då de åter ställa sin kosa derifrån i nordwest.

I Cantons revier så wel som i skärgården fås så ymnig fisk, af allahanda sorter som iag tror på något annat ställe i werlden, och de som antingen äro samma eller åtminstone mycket likna våra fiskar, äro fölliande, karp, lakar, af hwilka fölliande beskrifwas. 1<sup>mo</sup> guld och silfwerfiskarne, som utan twifwel fångas upp i landet äro de wackraste och bestå af åtskilliga couleurs somliga gläntza som guld somliga som silfwer med åtskilliga färger på stierten och på fenorne. Emot andra fiskar skillies de deruti att de hafwa dubla stiertar och hwar stiert kunna de wika tillhopa; Chineserna hafwa stora slipade glas kulor deruti desse fiskar gå uti friskt watn med några gröna blader öfwer sig, och presentera sig genom glaset uti åtskilliga figurer. Tab XIII Fig I et II: En sällsam fisk såg iag i Canton som är mäst rund, inunder buken concav, har ett grönt men hårdt skal, som på en skildpadda. Inuti concaviteten har han liksom kräfteklor, undantagandes den som sitter närmast stierten. Han har en lång och smal stiert som wid sielfwa kroppen sitter fast med en led, och är rödbrun och full med små taggar, ihål och hård som ben. Hela denna

<sup>112</sup> Jfr. Carl Gustaf Ekebergs utredning Om chinesernas sätt att utkläcka ank-ägg, i K. vetenskapsakademiens handlingar, 29 (1768), 188 ff.

skapnaden kan liknas wid en pisk peruque.<sup>113</sup> 3. En fisk lång och smal som en jättsnipa men treffelig wit, finnes till det högsta 2 a 3 qvarter lång. Fig. III: 4 en fisk som till färgen är lik en ruda men är olik till skapnaden och kommer deruti mäst öfwer ens med en flundra, dock lika på begge sidor.<sup>114</sup> Fig: IIII: 5 En särdeles fisk eller insect som hålla sig i siöbotnen. Han är ej längre än 1 a 2 tum. Hans hufwud är likt ett hästhufwud men bara 2<sup>ne</sup> stora horn i pannan. Hela hans skal är hårdt som ben men är rosigt skiftandes färg och gläntzer som ett fiskeben. Han har och flera horn och fenor.<sup>115</sup> 6. En lång, smal och wit fisk läntzer som silfwer, har en lång pique under munnen. Fisken är mest en aln lång.<sup>116</sup> 7. I Wampo fångades en och rar fisk, han war rund och hade ett hufwud som en skildpadda skal och äfwen sådana klafsor. Men åt skilnaden bestod deruti att när hon wille räckte hon ut halsen 1½ qvarter utom kroppen kan och draga in honom igen så att han intet synes. Skalet är litet melerat med couleurer och uti klafsorne har hon wassa klor. Chineserna kalla denna fisken gyn gy.<sup>117</sup>

Såsom i Canton är mycket hett och varmt så äro der och en stor myckenhet af allahanda ohyra och insecter, såsom först vide Tab: XIV Fig I: De så kallade kackerlackar. Ett skepp kan knapt ligga i Canton en månad innan det infichert af denna ohyran som förtreffeligit öka sig. De äro ordinairt en twärfinger långa ändock på sumpiga orter de wäxa till en tums längd. De äro brungula till färgen med långa fötter som de och kunna springa förtreffelig fort. Dessutom hafwa de wingar och flyga liksom torndyfflar. En kackelack ynglar på en gång, öfwer 100<sup>de</sup> ungar som straxt äro färdiga att löpa lika så snält som modren. Denna insecten hafwer den nyttan att den förtär all annan ohyra, men skonar och så intet annat hwad kan öfwerkomma må, som mat, kläder, skor, trä och sielfwa menniskians kropp i sömnen om man är något swettig. De föllia med skeppen till Götheborg men tåla ej den svenska wintern. 8. Musquiter små flugor eller mygg, äro så små att de knapt kunna synas. Men så förgiftig att där de bita swälla mycket större kulor upp än efter getingar. Chinesens hull är så hårdt och bränt så att de intet komma fort dermed. Men hitta de på en europeer i synnerhet som är finhyllad så kunna de på en natt så stinga honom at både ögon näsa och öron skola wara aldeles igenswulnade. Andra natten slipper man dem lindrigare och omsider har man intet ondt af dem. Men rifwer man sig efter emedan der

<sup>113</sup> En moluckkräfta av klassen Xiphosura.

<sup>114</sup> Den senare ev. en art av familjen Monodactylidae.

<sup>115</sup> Koffertfisk (Ostracion sp.).

<sup>116</sup> Oidentifierad fisk.

<sup>117</sup> Djuret bör ha varit någon slags sköldpadda.

grufweligen kitlar så kan deraf blifwa oläkeliga sår, i synnerhet då här på orten är den hetaste tiden af åhret. 3. Tusendben en förgiftig insect och wärre än Fig II en Scorpion, de största äro 1 quarters längd. Fig III 4: En art af torndyfflar bär liksom ett torn på hielmen. Fig IV 5: En annan slags giftig insect, sticker en lång gadd in i blomster, blad eller qwistar och brommar som en råckslända. Fig V et VI 6: En krypande och en flygande lysmask. Af de senare wisa sig omkring skeppet om nättren som en myckenhet eldgnistor. Fig VIII: En flygande Insect hwars namn är obekant.

#### 4 STYCKET

##### *Om chinesernes skepp och fahrtyg samt förnämsta seglation*

Chinesernas fahrtyg äro åtskillige, dock af bewäpnade, eller sådana som tiena till örloghs såg iag inga andra än gallerer. Utan twifwel war deras siö estat äfwen som landt militien på slätt fot. Och som iag dessutom liten underrättelse har kunnat inhämta af någondera delen, så har iag det aldeles gådt förbi det andra skal äfwen i korthet beskrifwas. — Hoppo eller den andra stora manderin i Canton skal wara såsom en riks amiral och har att säga öfwer alla örloughs fahrtyg eller gallererne som skola wara några tusende in alles. En sådan gallere ros med högst 10 a 12 par åhror har 2<sup>ne</sup> master liksom våra hwilka och kan läggas under: Men inga sprien eller sprisegel utan i des ställe råsegel som äfwen såsom alla kunna hissas up och strykas neder.<sup>118</sup> När galleeren ligger på sin post draga de öf[wer] henne ett tält som är giordt af mattor. Chinesens största skepp eller så kallade jonkare, dermed de segla på Batavia, Siam, Camboja, Manila och flere orter i Chinesiska siön äro i anseende efter deras storlek öfwermåttan dryga och dräktiga. De största som äro 130 fot öfwer stäf, 18 fot breda wid stormasten, 15 för bogen och ligga 17 fot diupt med sin last, kunna utom barlasten intaga 1 000 thé bohé kistor. En sådan kista är ett wist mått hos chineserne och är något mer än 6 kvarter eller 2<sup>ne</sup> chinesiske coby i fyrkant. En sådan jonkare comenderas af en capitain och regeras af ungefehr 160 man.<sup>119</sup> Sielfwa corpus af skeppet är twärt för men klufwit akter, om det bidrager något till seglation kunde iag intet begripa åtminstone är det nyttigt i anseende därtill att det tienar det

<sup>118</sup> Dvs. de segel som hänger för om masten, upphängda i rån vinkelrätt mot denna.

<sup>119</sup> Som en jämförelse kan nämnas att de sven-

ska ostindiefararna i genomsnitt var ca 150 fot långa, 45 breda, samt 20 fot djupa.

breda och tunna roret till ett wärn emot wågorna. Bezaan masten står alltid ut bagbord sidan som ej heller lærer wara utan orsak. Jonkrarna äro höga akter och för. Fallrep trappan är midt på sidan. Deras segel äro af mattor, wid hwar och en aln med en bambou stång twärt öfwer försedde. Hwilket gör att då seglet är styft hissat, står det så slätt som ett bräde och kunna de derföre segla bättre bidewind än europeiska skepp, åtminstone ligga på 3 a 4 strek när winden och drifwa mindre utaf. I hwar ända af desse stänger som äro fastgjorde twärt öfwer seglet, är ett tunt tåg fäst at hwilka alla löpa tillsammans innan de hinna ned i fahrtyget liksom en hanefot och tiena på en gång både till skot och brass. Seglet ligger akter på masten så att det ena liket står allenast en famn utom masten och det nästa seglet i lä, emedan fallet är åt en nocke påslagit. Fallet består af 3 giölingar som war och en går omkring sin skifwa upp i toppen. De weta intet af några öfwersegel utan hafwa allenast bezaan, storsegel fock och blindas, hvilka äj äro mycket stora men fodra dock mycket folk då det hissas, emedan de ännu ej förstå bruket af tallior.<sup>120</sup> Dernäst är ing andra fahrtyg än Schampaner, hvilka fodra så mycket mera att något beskrifwas, som at de redan några gånger äro nämde; vide Tab XVI Fig II. Desse fahrtyg äro af åtskillige slag somlige större somlige mindre, somlige till lastdragare och andra nödwändigheter och somlige till plaisir och hafwa de således differente inrättningar.<sup>121</sup> De artigaste som och medelmåttigaste i storlek äro de som fattigt folk för sin lefnad och hushålning uti. I allmenhet att nämna, så äro sielfwa fahrtyget mycket lätt giort, dock temmelig diupt så at de hafwa ett lösdäck deruti, hwaruti de hafwa både sitt wisthus och sin källare. Derpå är sedan med wackert trä och nätt arbete i synnerhet 2<sup>nd</sup> rum bygda, som är en sal och ett kök salen är åfwantill täkt med en bambou matta med däröfwer lagde bamboustenger, som hålla tätt och är sedan hela mattan bögd uti en rund; köket är och

<sup>120</sup> Här en förklaring av de nautiska termer Gethe använder ovan: hanefot = det ställe där ett antal tåg löper samman; skot och brass = resp. de tåg som är fästa i seglens nedre hörn och används för att spänna seglen, resp. de tåg som är fästa i råna och används för att reglera seglet horisontalt; liket = de tåg som är fästa i seglets ytterkanter; fallet = tåg varmed rår och vissa segel hissas och halas; giölingar = hiss-anordning med block; öfwersegel = de ovanför storsegel, mesan etc. fästade seglen; bezaan, storsegel, fock, blindas = resp. det längst akterut, mittre, främsta seglet samt slutligen blindan som

sitter under bogsprötet. Rörande de kinesiska fartygens konstruktion se Needhams monumental framställning i *Science and civilization in China*, 4: 3, section 29: *Nautical technology*, Cambridge 1971. Att inte kineserna skulle ha känt till taljor är felaktigt, se Needham, 597.

<sup>121</sup> Livet ombord på en sampan tycks ha mer eller mindre oförändrat gått sin gilla gång genom århundradena, att döma av den skildring som ges i G. R. G. Worcester, *The junks and sampans of the Yang-tze. A study in Chinese nautical research*, 1, Shang-hai 1947, 51 ff.

till en del öfvertäkt af samma tak men ett litet spatium är öppet lemnat på det röken skal kunna utstiga; akterst är en annan liten kur på samma sätt giord, däruti hon har sitt husgeråd och ännu ytterst ett litet gallerie, deruti åtskilliga blomkrukor stå satta. Uti salen står en mattsäng och ett bamboubord, 2<sup>ne</sup> sådana stolar, ett litet skåp deruti Joss sitter och har en myckenhet pappers rosor och bouquetter för sej; och i detta rummet wistas gemenligen mannen. Ännu hafwa de ett slags fahrtyg som kallas longchyn, Fig. 1, på svenska: Drake skepp, emedan det är bygt i form af en drake.<sup>122</sup> Det är så långt att 100 man kunna sitta i honom, men så smalt att der intet kunna rymmas mer än 2 och 3 i bredd, och går intet diupare än att de dermed kunna fara öfwer risåkrarna då det är högt watn. Första fullmånad i maj månad hafwa de för en sed att fara omkring med detta fahrtyget, som efter de flestas berättelse skall wara till befodran af en god årswext. Hwar och en har en åhr i handen, med ett witt öga måladt på hwart blad, desse ro alla efter tacten observerandes då den som står efterst swänger sin fana och det efter trumme slag, så hugga de alla till på en gång ty mitt uti står en faselig stor trumma den de jämt och samt bunka på. Dessutom hafwa de och sing song<sup>123</sup> samt äro utzirade med flaggor och wimplar. Huru detta fahrtyget är bygt kunde iag intet begripa som kunde tåla en sådan last och sådana motioner. Elliest i allmänhet att tala så äro meste chinesiske fahrtygen bygda på cravel, det är: kant emot kant och alla plankor äro tillhopa fogade med ett slags kitt som är uti watn ouplöselig, i synnerhet schampanerna samt all plankor treffelig tunna och lätta. Hwad amunionen och defensionen angår på gallererne så är den tämelig slätt; dock hafwa de en sort stycken såsom långa falconettpipor<sup>124</sup> hwilka äro infogade i twärstockar och med lösa krut kamrar gjorde, såsom det berättades. Elliest kunde detta stycket wridas omkring såsom en nickhake<sup>125</sup> uti en pållare. Ett slags smärre gewär bruka de att salutera med då skottet går ända upp i luften och då står alt krigsfolket 2 man högt<sup>126</sup> i galleren och skyldra med sina bågar och pilar. Dessutom hafwa de en myckenhet piquar eller stick och hugg-gewähr. Hwad manœuvren af deras fahrtyg angår, kunde iag intet deraf erfara.

<sup>122</sup> Nedanstående rader redogör för den s. k. drakbåtsfesten, som firades i samband med sommarens ankomst, främst för att ge god riskörd.

<sup>123</sup> Sing Song = musik.

<sup>124</sup> Falconettpipor, se not 77.

<sup>125</sup> Nickhake = slags liten rörlig kanon på fartyg.

<sup>126</sup> 2 man högt = 2 och 2 bakom varandra.

5<sup>te</sup> STYCKET*Som består af några få relationer*

Det säges att på kusten af China, eller uti skärgården omkring Macao skal finnas en slags orm, med meniskio ansikte, som skal äga en naturlig extraordinair skönhet, hwarmed de och kunna så förstå sig, så att de narra chineserne till sig. Men I det samma slår han sin långa stiert om ben och armar och förqwäfwär menniskian. Chineserne kallar denna ormen Ien-tong-chea; det är: Orm med meniskio hufwud. Detta liknar mycket fabeln om hafsqwinnone eller sirener, som med sin liufliga sång bedrogo de siöfarande. Icke desto mindre berättade mig gamla ostindiefarare, att de hafwa sedt i Chinesiska siön fiskar med qwinnoansikten, som warit rätt wackra, men oss hände det intet; de tillade att sådana fiskar pläga wara förebådare till stora orcaner, som esomoftast infinna sig i Chinesiska siöön. Chineserna berättade denna saken för sanning och wiste äfwen ett praeparerat stycke, swart som touche hwarmed de skulle kunna förgifwa denna ormen. Item upp i stora landet i skogarna skall finnas ett slags wilda meniskior eller snarare sagt; diur, som chineserne kalla Hong jan eller rödmänner; Desse gå i stor myckenhet och anfaller resande på wägarna öppnar ådern under handleden på dem och suger all blodet utur densama, hwilket skal wara deras förnemsta uppehälle. Så snart en resande blir dem warse beflitar han sig att hafwa winden ifrån honom, så blåser hans långa hår honom i ansiktet att han intet kan se.

## TREDIE DELEN

## Om hemresan till Europa

Såsom tillförene omtalt är, så finner iag åter skeppet igen, utan för chinesiska wallen, där det länge nog wäntat emedan passaden blåste stadig och iämn; således will intet uppehålla det längre utan wi seglade med god wind igenom Chinesiska siön, så at wi december den 27 sågo Pulo Capas, den 28 Pulo Timon, Pulo Pisang och Pulo Auroc.<sup>127</sup> — Den 29, 30 och 31 passerade wi Straet Banca, och prajade en chinesisk jonkare kommen ifrån Batavia och destinerad till Palimbang,<sup>128</sup> med praesenter till sultan derstädes, bestående af hästar och holländska siö kläder. Straet banca är ett sund som har på den ena sidan en ö som heter

<sup>127</sup> Öar utanför Malajas östkust.<sup>128</sup> Stad på Sumatras östkust.

Banca och på den andra sidan landet Sumatra. Sumatra är en stor öe som består af många hedniske konungariken, förutan alla engelska och holländska contoir, som där äro upprättade i synnerhet på westra kusten. De täta skogar som beblanda sig med sielfwa hafswatnet och betäcka de långa släta corallstranderna med sina grenar, äro här i synnerhet i Straet banca och sedan till Straet Sonda liksom skurne så att det tyckes som att sielfwa landet will täfla med ocean hwilkendera skulle formera en slätare och renare horizont, eller och att han med sitt utseende, will behaga de på den släta rymden swäfwande siöfarare. Ty bölliorne hafwa här intet så stor makt att häfwa sig i högden emedan watnet intet är så diupt och måste siömannen wäl akta sig, att intet desse behagligheter narra honom på grund, hwarföre observeras fölliande. När man blir warse öen Lucipara,<sup>129</sup> lemnar man henne wid utresan om styrbord och styr twärt upp emot Sumatra till man efter en flitig lodning får 4½ f[amnar]s diupt watn, då bör man hålla nord och westligare upp 1<sup>sta</sup> udden af Sumatra förbi; hwilket äfwen vice versa observeras wid återresan, så är man fri från grunden. Wi passerade derpå öarne 2 Bröder och Nordervachter.<sup>130</sup> Härifrån kan man tydeligen skönia Bantams höga land och inloppet af Straet Sonda hwarest wi ankrade på 60 famnar watn under öen Cracatou. — 1749. Jan: den 8. Kommo wi lyckeligen till Nybaj,<sup>131</sup> hwarest man både kan se det sidsta af Ost Indiska öarne, som och wilda ocean för sig. Och såsom skeppet dröjde något på denna orten, till att hämta friskt watn och wed för hemresan, så skal iag emedlertid litet löpa ikring och bese det märkwärdigaste af detta allmenna inloppet till Ost Indien. Då man på återresan har passerat Bantams Huk af Java och Verkens Huk af Sumatra, är man kommen i Straet Sonda, ett sund emellan landet Java och Sumatra.

Öen Java är ett widtbegripit land, belegit emellan syd: latitud 8° 40' och 5° 50' och i längden emellan 125° och 135, sträcker sig mest OSO och WNW och ligger liksom en förmuhr af Ost Indien, emot de stora Indiska och Aethiopiska werldshafwen. Landet är oaktadt det ligger så nära linien dock temelig fruktbart. Har lekwel stora obebodda wildmarker hwarest uppehålla sig tigrar, elefanter och flera wilda diur. Emellan skogarna som äro täta och höga och som bestå af lutter löfträn och cocos är äfwen stora berg såsom de blå berget bakom hollendarnas fästning Batavia, Vinkypers<sup>132</sup> och flera som wi på utresan hade godt tillfälle

<sup>129</sup> Ö vid södra inloppet till Bankasundet.

<sup>130</sup> Öar utanför nordöstra inloppet till Sundasundet.

<sup>131</sup> Den sydligaste av vikarna i Sundasundet.

<sup>132</sup> Wijnkoopers-bukten vid Javas nordvästra kust.

att bese då wi seglade i 4 dygn längs kusten, som ligger emot stora hafwet, nästan alt ifrån Straet belly<sup>133</sup> eller östra ändan af Java, till den westra, hwilket dock war nöjsamt att se, emedan palmträden eller cocos med sina långa och raka bomer, stodo liksom planterade utåt stränderne och war detta sama slag med det trädet iag såg wäxa i Spanien det de kallade för Palma Indie.

Holländarena hafwa mäst lagt under sig hela detta landet, åtminstone de fruktbarare orter, såsom konungariket Bantam, därifrån de mesta kryddor komma i synnerhet pepparn, och på de orter äro innewånarena mycket wana wid europeerna och deras handel, men på andra ställen äro de ännu mycket wilda och beqwäma sig efter naturens lopp. De lefwa af frukt fisk och några tamma diur som de underhåla, skogen är deras hus och löf och blader deras säng och kläder. De gå hel nakna allenast me en liten duk om länderna och en om hufwudet, dock äro de intet swarta men brunaktige. De giöra sig wäl boningar men hela huset består af 4 upresta stolpar med ett litet tak öfwer giordt af mattor. Derinunder hwila de om nättren och flytta sedan sitt hus med sig hwar de behagar. Med wildiur och i synnerhet tigren måste detta folket ständigt wara i strid, hwaraf komer att man skal se dem mäst alla wara lemlytte och blesserade. För den skull gå de heller aldrig obewäpnade utan bära alltid på sig en sable lik en krokig kniv uti en silwerballia och deruti består deras enda magnificence. Sådant folk bodde i Straet Sonda, derest de förtiena wackert silfwer af de skepp som der ständigt passera för cocosnötter, höns, papegojor, foglar, apkattor, ägg, snäckor, getter, ankor, med mera. Dock byta de och gärna wahra emot wahra i synnerhet mot speglar och polerat stålarbete, samt linne. I siöwäsendet är detta folkslaget intet mycket förfarna. Deras fahrtyg bestå mest af urhålade cocosbomar. En del äro intet så stora att de bära en enda javan, så framt icke bredewid fahrtyget flyter 2<sup>ne</sup> bambo stänger som äro ihåliga och som de äro fastsurrade wid båten så höllo de och honom uppe och tillika hindrar att han intet stielper. De hafwa och större fahrtyg, som för och akter äro skapade som en fisk; deruti hafwa de en mast och segel af mattor, som af javanerne giöres extraordinairt gode, framför af andra. Dess tågwärcke består äfwen af samma slag och derpå hänger till en prydnad toffsar af gräs och blader sammanflätade. Iämte seglen hafwa de och åhror, men bruka dem ganska sällan emedan iag märkte att detta folket woro extraordinairt lata. – Urom det att javanerne hafwa sitt egit språk, så tala de och maleiska. Det-

<sup>133</sup> Sundet mellan Java och Bali.



ta språket är i öster länderna lika som latinen hos oss, att det passerar för ett grundspråk och ehuruwäl malejskan har sitt rätta fädernesland på Malacca och Sumatra, likawäl är hon gängse och talas af alla folkslag uppå öarne. Det är och et redigt språk och har en ren pronounciation, som af fölliande numrer kan hämtas.

|           |        |            |       |         |          |                  |           |
|-----------|--------|------------|-------|---------|----------|------------------|-----------|
| 1         | 2      | 3          | 4     | 5       | 6        | 7                | 8         |
| Sato      | dua    | tiga       | ampat | lima    | annam    | tudin            | dulappang |
| 9         | 10     | 11         |       | 20      | 100      | 1000             |           |
| sambilang | sapulo | sapulosato | etc:  | duaputo | sarrates | sapulo sarrates. |           |

På detta landet växer och många obekanta rara trån, ibland andra, också bambou hwar af chinenen wet att göra sig så mycket gagn och är det ej mindre brukeligt här på Java ty deraf hafwa de sina hus, sina båtar kärill, master, stänger och rår, etc:. Men till att gifwa något närmare beskrifning om cocos, så äro stammarna medan de äro unga helt knottroga ungefehr som en tallkottel. På toppen slå alla qwistar ut på ett ställe och hänga med sina långa och spritiga löf utföre, deremellan växer nötterne i stora krasar och kan en enda gren hafwa 10 a 12 sådana nötter, hwaruti gå ett helt stop med saft. Då denna frukten är färsk, är utan på det benhårda skalet ett grönt skal, fingers tiokt, bestående af lutter senor och trådar, derest är det bruna hårda skalet, som när nötten är färsk är witt och miukt att det kan skäras upp med en knif. Der innanföre är sielfwa saften som till färgen är lik biörklaka eller något witare och har en sötaktig smak, som är kylande och hälsosam, som dock är omgifwen med en wit rand näst intill det hårda skalet som är ett finger tiokt och ser ut som en rota inuti och kommer äfwen nästan öfwerens i smaken. Tammarinderne wäxa här till myckenhet med deras angenäma frukt, som i Ost Indien allenast brukas uti ponche, hwarest des födande och syrliga saft gör en god smak. Af denna växten föres till en stor myckenhet i tunnor inpackade af hollendarena hem till Europa. Pisang finnes och här som är den delicataste frukt som naturen gifwer. Ananas är så präktig till anseende som läcker till smak, finnes här men ej till någon myckenhet. Han är stor som en pumpa men något aflång, utan på är han knottrig, som en tallkotte, hwars knoppar äro behageligen blandade med widt och blådt. Upp ur ändan växer en wacker buske som består dels af violetta dels gröna blader. Skogarne äro här fulla af allahanda slag skwattrade och qwittrade foglar hwars fågning och glantz är mer än makalös. En del af dem äro hel små, men icke desto mindre af så

differente färgor, att de äro förundran wärde. Ibland annat är här även en fiskrik ort men ibland de många obekanta sorter skal iag allenast nämna fölliande. Skildpaddor fångas här men intet af det största slaget, sådana skildpaddor hafwa intet det skalet hwarmed ordinairt allahanda arbete göres, utan deras skal äro tunna som löf hwarmed hela den öfra skölden är öfwerdragen och odugelige till något arbete. Lamantin<sup>134</sup> eller manate är en stor fisk till 5 a 6 alnars längd. En sådan fastnade i vår not wid Micu Ejland, som är belegit i Ny Baj. Han blef lyckeligen bringad om bord och med mantel<sup>135</sup> och takel öfwersatt. Han war i alt lik en fisk, men hufwudet liknade mera ett oxehufwud dock utan öron och horn. I stället för tänder hade han ett quarters bred benknota fram i munnen, hwarmed han mol sönder sin mat hwilket kunde synas wara gräss, som växte i siöbotnen. Hans hud war säkert  $\frac{1}{2}$  tum tjock och förskreckelig seg att en skarp yxa knapt kunde bita på honom. Fram wid hufwudet hade han 2<sup>ne</sup> fenor, men war intet, utom stierten, som låg platt på honom. Hans kött war som oxen kött, men något swartare och smakade wilddt och delicat. Alla inwärtas delar woro lika som på en ox, men mycket drygare och hade han 17 refben på hwar sida. Med hufwud fenor och stert wägte denna fisken 800 skålpund. En annan fångades och som war lik en crocodile men som han togs på stranden, så lærer han warit af samma genus som ottern. Den så kallade siökalfwen<sup>136</sup> finnes och i desse watnen, ehuruwäl den mesta delen finnes öfweralt. Han ligger mest 1 aln under watn och wisar sig då i en rund figur och tyckes det intet wara annat än en segaktig materia som och ofta förändrar skapnad. Ibland ser man honom med ett kors mitt uti. Flere sorter gafs intet tillfälle att bese för det myckna arbete skull med watnfyllande och wedhuggande till hemresan; iag skal derföre och litet beskåda öarne i detta sundet, som äro de artigaste till utsikten. Ibland dem förekommer först Toppers hotie eller mössa; Emedan denna öen är hel liten och hög tillspetzad, dock skogwuxen; hela öen är så godt som aldeles petrificerad, åtminstone är den upfylld med allahanda coraller och cocheniller eller snäckor. Dernäst är Dvärs in der Veg, af hållendaren så kallad, emedan han ligger mitt i fahrwatnet. Han är ej hög dock skogwuxen. Cracatou en öe mitt i Straet Sonda är ganska hög och ligger liksom en pyramid, är och skogwuxen och angenäm till utsikten. När ett skep med sin fulla resning ligger derwid till ankars är det intet mer än 1/20 del af des högd högt. Ny Baj föllier deruppå hwaruti ligger Micu Ejland. Denna öen ligger så när till fasta landet af

<sup>134</sup> En sjöko, Sirenia, av familjen dugonger, Halicoridae.

<sup>135</sup> Slags hissanordning.

<sup>136</sup> Art av skivmanet, troligen en öronmanet, Aurelia.

Java att han allenast lämnar deremellan ett trångt sund. I detta sundet är en angenähm prospect af de på alla sidor derom kring belägna höglänte strandar, som med lätt löfskog äro bewuxne, och öfwertäcka de derunder liggande coraller af åtskillige färger. Printz Ejland är belegit mitt emot detta och är ett litet särskilt konungarike, som regeras af en heddnisk printz, hwilken förer wäl en liten hof estat, men går naken som sina undersåtare och kan allenast deruti skillias att han bär en oförliknelig kostbar wäria, som är öfweralt besatt med jouveler och ädla stenar, klingen går uti wågor och är öfwerstruken med en förgiftig saft, som gör henne till färgen helt siögrön och alla blesseurer af henne oboteliga. Wid denna öen mitt emot Ny-baj är och en god ankarplatz, men intet så säker och fördelaktig som denna hwars förmåhner kan tagas af föliande beskrifning. Denna bajen eller bokten formeras af 1<sup>sta</sup> och andra udden af Java, emellan hwilka äfwen ligger detta föromtalta Micu Ejlandet. Siöbotnen är här mycket full af coralls trän och flisor hwarest är swårt att ankra, dock behöfwer man intet löpa längre in än på 24 famnar watn och då har man ren och fin sand samt ligger i godt beskydd för de windar som här mäst regera. Derest öppningen wisar sig emellan Micu Ejlandet och fasta landet är en märkwärdig källa eller springåder, som kommer åfwan ifrån ett berg, hwilket med en brant backe eller klippa störtar sig helt när utmed watnet ned emot stranden; dock så precipite som hon är så är det dock aldeles öfwerwäxt med täta löfträn så att intet annat kan synas än det wore lutter skog mer än aldranederst der sielfwa gråberget wisar sig hwaruti är faselig diupa hålor och skrefwor. Upp utur topparna af träden sprutar en watn flod fram emellan löf och qwistar, som giuter sig ut dels på stranden dels i sielfwa siön. Här hafwer siömannen ganska lägligit att hämta watn, emedan han kan ro in emellan träden med fahrtyget och låta watnet genom en schlanga sielf spruta i faten. Med sådan comodité kan det ej ske wid Printzen Ejland, ej heller är det så godt efter wed som på Micu Ejland. Detta watnet är och nästan det besta i hela Ost Indien och drickes med nöje af götheborgarena om något är öfrigit wid skeppens hemkomst.

Sedan wi på 3½ dag, hade här med stor skyndsamhet försedt oss med watn wed och skildpaddor, lyfte wi ankar uti januari den 13<sup>de</sup> och gingo ifrån Ny baj med en god wind och kommo efter några timars förlopp utom Java hufwud uti i stora wilda ocean. Det passerade då intet särdeles förrän wi en morgon bittida fingo sikte af en öe som kallas af de engelske Cocos Ejland<sup>137</sup> och är efter nogaste observationer belegen i sydl: bredd:

<sup>137</sup> Kielingöarna.

12 gr: 10 m och längden öster om Piko di Teneriffa 118 grad: Denna öe som allenast är 2 tyska mil i längden och 1 i bredden är ganska låg och tätt bewuxen af cocos trån samt annan skog längs den östra sidan kan man se en wit och slät strand som utan twifwel lærer bestå af coraller och snäckor dem häftiga bränningar af siön har upkastat. På 3 tyska mils distance kan man som nogast skönia denna öen ifrån däcket, hwilket bör wara en siöfarande att taga sig för detta stället wäl til wahra, hälst där wiste sig långa utskiutande ref och brenningar både ifrån norra och södra udden, och som mäst derfor, att denna öen är i de fleste cartor ej rätt lagd, hwilket wi erforo som efter vår räkning, menandes oss redan hafwa passerat honom funno oss en morgon i dagningen accurat stäfwä på öen löst, styrande en iosa af SW tio då wi warit om en hals där det warit en half tima längre natt. Ifrån toppen kunde man se den andra Cocos öen syd om denna som är något mindre men af samma beskaffenhet, hwilken också ej finnes utlagd i cartorne. Sedan wi passerat desse öar hade wi en god passade, wäderleken war waker och luften separerad, undantagandes i springtid då wi gärna hade regn och ostadig de 2 första dagarna af springet. Här befunno wi en ström som satte 5 a 6 mil om dygnet, ungefehr SW med oss, således gick det fort i synnerhet under meridian af Madagascar så att wi några dagar derefter fingo se Terra de Natal, som är den östra kusten af Cap de bonne Esperance och omsider sielfwa Caps banque uti mart: den 1 uppå hwilken wi hade ett wackert wäder och bramsegels kulning, men derjämte den olyckan att mista en man som genom hufwudyra och siukdom blef förryckt att han störtade sig i siön och blef borta. Innan iag går vidare borde något nemnas både om denna uddens egenteliga beskaffenhet, som och hodmadods eller hottentotternas natur och seder, samt huru hollendarena befästat och etablerat sig på denna fördelaktiga orten, men som man finner det i alla resebeskrifningar så är det här onödigt. Allenast detta neml: om de tvenne så kallade Caps wolken eller måln. Desse äro intet annat än tvenne liusa fläckar på himmelen den ena större och den andra mindre, som ständigt synas, hwilka efter min mening äro af samma beskaffenhet som wintergatan och lära bestå af flera och klarare fixstiernor efter de synas liusare. Då det är stilt kan man se på denna banquen eller grundet en oendelig myckenhet af allahanda små lif i watnet, i synnerhet bezaaner samt andra ordinaira siödiur och fiskar, änskönt man ej finner grund på mindre än 70 famnar. Ifrån banquen hade wi en klar och stadig wäderlek och SO wind, så att man knapt på 14 dagar kunnat skönia den ringaste målnfläck, under hwilken tid föll en stark och gifig dagg om nättren,

som aldeles upblötte seglen och dröp af tågwärcket, och denna wäderleken är lika med den som genemligen är på kusten af Guinea och är så farlig att om någon lägger sig i hetan under bar himel, att såfwa och dagen faller på bara bröstet, så kan densama inom 24 timmar deraf stältna och afsomna. Wi passerade derpå St. Helena men woro något ostligare ön än att wi kunde se densama, och hände ingen ting vidare innan wi uti mart: den 24 om morgonen fingo se öen Ascencion hwarest wi straxt blefwo emotagna af några tusende man of warer,<sup>138</sup> eller så kallade örlogsmän, som swäffwade öfwer tåpparna och liksom undrade på oss. Kl 8 samma morgon kommo wi till ankars, satte straxt ut alla fahrtyg och tacklaget i godt stånd. Sedan wi tillbringat här 3 dagar med fångande af skildpaddor och grönt, gingo wi åter på påsk aftonen sent till segels och kommo åter inom kort i fria siön.

Öen St. Ascension är belegen i syd latitud<sup>o</sup> 7° 54' och longit<sup>o</sup> om Piko di Teneriffa 4° 10', är ungefehr 8 a 10 engelska mil i längd och bredd. Till beskaffenheten är det en af de elendigaste öar som efter min mening kan ges. Han är inte allenast obebodd af meniskior utan äfwen alla diur som wistas på det torra, undantagandes några få som rätt nu skola nämnas; icke allenast naken och bar af alla trän utan och aldeles förutan alt hwad grönt är mer än något portlaka<sup>139</sup> som på ett wist ställe växer. Friskt watn är där aldeles intet undantagandes hwad som kan samla sig då den wåta årstiden är. Iordmånen är en af de sämsta emedan den mest består af grus, kalksten, mo och sand. Hela öen är dessutom upfyld med förskräckeliga stenolfwer, hwarutaf även stranderna bestå som således wisa för de resande en oangenähm prospect. Desse stenolfwer lærer utan twifwel i första tider warit hela och släta berg, men äro blifne a solens heta och de faseliga siöbrenningar, så urhålade, oiämna, kantiga med spetziga stenar, så att det liknar ett öfwermåttan fult afbränt swedieland. Då nu siön kommer, stiger han upp in uti de diupaste hålor af dessa stenhopar och då han stadnar kastar sig med förskreckeligit brusande upp iskyn. Der är wäl på somliga ställen små slätter, som ligga såsom planerade med små sandsten, men dessutom 9 a 10 temmelig höga kullar, hwaraf dock en är förnemst, som består af lutter gråberg, då de andra äro allenast af klappersten. Målmen stryka ständigt på detta berget, samt då och då säncka sig ned i klyftorne och fukta den der befintliga iordmånen, på hwilka ställen det är som portlakan finnes, hwilket och är det

<sup>138</sup> Fregattfåglar, *Fregata aquila*; »man of warer» = eng. men of war.

<sup>139</sup> En *Portulaca*art.

enda gröna som växer på denna öen. På östra sidan på detta berget är i synnerhet 3<sup>ne</sup> stora klyfter, hwaraf i den medlersta, uti åtskilliga hålör samlar sig friskt watn som står der hela året igenom, till en källare åt de på denna öen befintliga man of wars och getter, hwilka sednare uphålla sig på detta berget och äro blefne af frantsoserna hit planterade. Hwilken och iänte en otrolig myckenhet med bergråttor äro de enda fyrfota diur som här finnas. Att i detta klimatet en viss tid på året måtte wara förskreckeligt regn, kunde skönias deraf att rundt omkring detta höga berget där det mest kunde samla sig, woro stora strömningar som letade sig alt utföre der det lutade och omsider luppo i siön, och sådana strömar hade warit så häftiga att det wältadt stora stenar undan sig, utan hwilka vägar nästan ingen skulle wara capabel att gå omkring på denna öen; V: Tab: XIX Fig 1. Förutom de föromnämnde diur äro man of warerne de mesta innewånare på denna öen och äro 4 a 5 slag. En del äro hel swarta med en rund wit fläck under buken och litet under wingarna. Desse äro de rätte man of wars eller örlougsmän; eller som de rättare borde heta wandringsmän i anseende till deras natur. De flyga upp på berget till de föromtalte watngropar, hwarest de sitta hopetals omkring och taga in watn uti en dem af skaparen gifwen watnblåsa som hänger underbuken. Innan de fyllt denna watnblåsan kan han i flyckten intet skönias, men då hon är full med watn är hon stor som en hand och hel blodröd. Dermed flyga de ut till siös, föda sig med allahanda, flygande fisk, uti de stilla passaderna och det så länge tils de hafwa utödt sitt förråd af det friska watnet, som de tagit med sig då de åter wända om igen till landet. Inn i munnen hafwa de liksom ett litet låck hwarmed de tillsluta denna källaren och öppna honom efter behag, hwilket sitter neder om tungan. Elliest hafwa desse foglar så långa wingar så att de hafwa ganska swårt att komma i flyckten, hwarföre de häldre låta sig taga med händern, än de willia göra sig omak att lyfta sina wingar. Och flyga de och upp så swäfwade i förstone längs marken då det intet går fortare än att man kan hinna dem på språnget. Men det som gör att mest alla Ost Indiefarare frequentera denna orten är det starka skildpaddsfänget som här är i martii, aprill och maj månader, då dessa skildpaddor lägga sina ägg. Om aftnorne, då det begynner at mörkna, avancera de ifrån siön emot landet och då det blifwit hel mörkt, föllia de brenningarna upp derest sandstrander, baja eller bokter är på landet, krypa sedan så fort de kunna högre upp till dess de äro ungefehr så långt så att watnet intet mera skal oroa dem i deras boon, som de sielfwa göra i det de slå sanden undan sig med sina klafser, och gräfwade sig så stor grop så at de knapt

kunna synas; hwilket påstår till kl 11 om natten. Och sedan alt är tyst, gå de som äro dertill förordnade omkring och der de blifwa warse någon taga 2 a 3 mann uti henne och wända henne på ryggen, då hon ej mera kan komma ur fläcken. Men sedan är största konsten att bringa dem ifrån landet i siön om bord på ett fahrtyg som ligger utanföre, och skal taga dem in. Ty det stadiga wädret som åhret igenom blåser på denna orten, drifwer siöarna emot detta landet, så att de stiga till en förskreckelig högd upp emot stranderna, ibland helt twära som en wägg och kunna löpa hela hundrade steg up på landet, eller och crevera så att det står som ett regn i luften. Wid ett sådant tillfälle måste ett fahrtyg passa wäl upp då det skal sättia folk iland. Så snart man är kommen så när att bränningen begynner stiga åt landet fäller man en god dragg i botnen och firar på ett godt och tillräckeligt tåg så att siön tager fahrtyget med sig på landet. Så snart det är komit så högt att det intet mera kan flyta, måste de som skola i land springa ut i watnet medan det löper upp och wara på någon säker ort innan det åter möter dem. När då watnet åter begynner falla halar man sig med dragtåget åter ut igen, men då ett fahrtyg skal taga in skildpaddor, måste det lägga sig wäl fast så nära stranden det kan med ett tåg akter och ett förut både för upstigande som oc nederfallande watn då man hakar ett tåg i land till att dermed draga skildpaddan till sig eller och slår stora träbojor eller wakare med ett starkt tåg wid skildpaddan och låter henne dermed sielf gå ut så långt, att man är fri från bränningen och kan med ett litet lätt fahrtyg snappa upp dem, och med bojrepet draga upp henne i fahrtyget. Wid alt detta fodras att man med stor försiktighet går till wäga, hwilket wi med wår stora skada måste erfara; Ty sedan några och tiugo man woro i land förordnade dels till fiskande dels till att plocka portlaka och första dagen hade gådt förbi; då wi genom försumelse ej hade fådt någon provision till os ifrån skeppet af mat eller dricka hände det intet bättre än att dagen efter då jollen skulle bringa sådant till oss blef densamma tillika med folket af en kraftig bränning kastad på land, och alt hwad elliest war deruti uti siön förlorad. Under tiden hade iag med några andra warit upp på det höga berget och efter mycket letande funnit något gammalt regnwatn, hwarmed wi litet wederqwäkte oss. Under wägen togo wi fatt en wild bock, slaktade honom och tog köttet ned med oss men inom 3 4 timar war del aldeles af den starka hetan bortskämt. Wi togo då man of warer och steckte, samt rå skildpaddsägg och släckte törsten med det watn som efter ett litet regn hade samlat sig på stenarna. Änteligen fingo wi åter den tidningen att eschaloupen på ett annat ställe af siön war öfwerände kastad och sönder-

slagen samt 4 man af dess besättning i bränningen nedermalne och omkomne. Emedan dessa siöar maler sig rundt och rör up med sig sanden ur botnen att de äro hel tiocka och grumloge. Således war ej anat att giöra än att så godt man kunde förbättra jollen, hwarpå wi buro honom en half fjerdingSwäg på våra axlar till ett ställe hwarest de utanför liggande grund förhindrade siön att häfwa sig emot stranden. Der satte wi honom ut och gingo dermed 5 a 6 man i sänder om bord. Under denna tiden hade båten fördr 23 skildpaddor till skeppet. Men elliest då det lyckas kan man på en natt fånga 100 a 200 sådana. De skildpaddor som här fångas äro större än de man får i Straetsonda, emedan de ifrån hufwudet till stierten kunna wara 7, 8, a 9 kvarter långa och 4, 5, a 6 kvarter breda. En enda sådan tillräckelig att spisa hela vår besättning som war 130 man stark, elliest hafwa de åtskilligt slags kött, somt finare och somt gröfre, samt olika i smak och färg. Hon är dessutom ett underligt creatur, emedan hon lefwer och wistas i watnet, som en fisk, går på fyra fötter och kan och lefwa på det torra, som ett fyrfota diur, och sidst warper ägg och kläcker ungar, som en fogel och det i sådan myckenhet att man finner ofta 200 gulor uti en skildpadda, alla så stora, som uti ett hönseägg. Denna öen St. Ascension är eliest liksom en postcontoir för de europeiska österfarare, emedan de hafwa den plägsed, att alla skepp som warit där, lemna bref och tidningar efter sig, uti en wäl tillkorkad flaska hwilken de på ett wist ställe lemna. Tillförene har det stället warit på ett högt berg, derest ett träkorss stådt, som gifwit den der nedanföre liggande bokten namn af Kors bajen. Efter sådana händelser fans rådeligit att lyfta ankaret och åter gå till segels, hwilket nu skedde sista gången på denna resan, och kommo wi kort derpå under linien der wi uti 10 dygn uti stilt intet stort avancerade.

Aprill den 8<sup>tonde</sup> fingo wi åter NO passaden, då resan fortsattes med stor framgång. Den 24 afled åter en man som war med då eschaloupen kantrade wid Ascension. Samma dag sågo wi en capare som hölt emot oss, hwarföre wi gjorde oss färdiga till action. Till den ändan excercerade med mousquetteriet, då några salvor lossades, hwilket afskräckte honom ifrån hans förmente anslag, så att han dräjade bi och wi passerade fritt. Hela denna tiden besynnerligen under linien hade man tillfälle att betrakta åtskilliga meteora och luftsyner. — Tiden gick stilla under ett stilla och roligt seglande, så att wi inom kort passerade Tropicus Cancri och woro således inlupna uti den af holländarena så kallade kråt eller krautzen.<sup>140</sup> Iag borde då taga afsked af passaderna och tacka dem för god

<sup>140</sup> Bälte av drivande tång.



skiutz, men will dock först litet uppehålla läsaren med beskrifning på desse goda föllieslagare, som gör en ost eller westindiefarares resa beqwäm. Passader kallas stadiga windar som blåsa i öppna hafwet uppå wissa tider, eller och utan uppehåll och det gemenligen emellan begge tropici. Ibland dessa kan och räknas de windar som på wissa orter och kuster infinna sig till wiss tid. Men dessa har iag intet erfarit och för den skull går dem med stillatigande förbi, utan i des ställe skal iag nämna något om de dyningar och strömar, som gärna pläga föllia passaderna. Angående de passader som blåsa i Atlantiska hafwet, så äro de twenne, som utan uppehåll regera hela åhret igenom. Den ena är NO eller ONO som blåser på norra sidan om linien, den andra är SO som blåser på den södra. Den norra passaden tager gemenligen sin början på 28 grader, fastän det ibland kan hända att man får honom så snart man är kommen ut i Spanska sön; och warar så intill 8 a 7 grader ifrån linien, whilket dock varierar efter årstiden. I öster och wester sträcker han sig åter alt ifrån Canarie öarena intill fasta landet af America. Men wid Flamska öarna<sup>141</sup> möter honom en stadig wind neml: NW som kommer ifrån Terra Neuf<sup>142</sup> och regerar mest på des banquar. Strömen sätter uti denna norra passaden mestadels wester ut, hwilket en ost indiefarare på hemresan bör noga taga i akt, då man för denna winden ligger bi på det man ej förmycket må förfalla uti wester. Den södra passaden begynner åter mestadels på 30° och traverserar linien till 7 a 8 gr: på norra sidan, neml: uti martii, aprill, maj och juni månad, men då solen åter wender om uti de södra teknen drar sig och passaden efter och stadnar på 2 a 3 grader på södra sidan om linien; i öster begynner han wid kusten af Guinea och gå intill brasiliska kusten i wester: Här märks ingen särdeles ström, men en stark dyning har man gemenligen på hemresan utur SW som kan göra kursen något närmare åt fasta landet af Africa än man förmodar; ehuruwäl ganska litet, emedan man då seglar rätt färdewind. Desse windar som regera uti Zona Torrida tyckas förosakas af iordklotets dräijande ifrån wester till öster, som med sitt prässande emot luften, åstad kommer en wind, hwars lopp är contrairt emot iord klotets, neml: ifrån öster till wester, hilst de allenast finnes i Zona Torrida, derest rörelsen gör mesta impression, hwilket lemnas i sitt werde: Emedan det är svårt att gifwa någon orsak dertill, hwarföre desse windar draga sig 2 a 3 strek åt polarne, samt at den södra passaden öfwerskrider linien till några grader, så framt man ej will derivera det af en olikhet uti iordklotets figur wid polarna emot den under linien hwilket åtminstone wid södra

<sup>141</sup> Azorerna.

<sup>142</sup> Newfoundland.

polen torde wara i anseende till den stora difference där är på köld och värme, emot den som är wid norra polen. Då man kommer utur desse passader på utresan åt Ost Indien, säges wel att man har en SW passade, som regerar emellan södra delen af America och Cap de bonne Esperance; men i anseende till den ostadighet i forcen /:emedan der ibland stormar ibland är stilt:/ kan det ej så kallas. Rätta stadiga windar hafwa sina känne märken. Siön skal synas slät och ingen häfning märkas i horisonten himmelen skal altid wara lika, intet iämn öfwerdragen, utan separerad luft, der den ena målntoppen efter den andra stryker öfwer haemisphären, och rundt ikring horisonten 2 a 3 grad: högt med måln betäckt, hwilket warar halfwa åhret, men det andra halfwa åhret, då solen intet är på samma sida är det wäl mycket regnaktigt, dock som oftast klar himmel. När man passerat Cap de bonne Esperance och kommit uti indianiska werldshafwet, är de rätta passader på norra sidan om linien ONO och på södra sidan OSO, och desse äro intet så stadiga som de förra uti atlantiska hafwet, ej heller kan man säga dem blåsa längre än till 12 a 16 grader på hwardera sidan om linien; ehuruwäl den på norra sidan är mera underkastad stilt och variabelt alt efter årstiden. Den senare är något stadigare och blåser ständigt emellan Madagascar och nya Holland.<sup>143</sup> Detta ware nog sagt om de windar som blåsa utan uppehåll åhret igenom. Wi komma nu uti Chinesiska siön, der man får erfara dem som skifta om hwar 6<sup>te</sup> månad och blåsa så wäl på den södra som den norra sidan om linien. Deras ursprung måtte häröra af samma orsak som de förras; men af det de i denna siön ej hafwa så fritt fält att rasa ut uppå, utan förhindras genom de många både Philippiniska och Molucciska öar, så växer deras force iu längre iu mer, tils den kommer på sitt högsta och då bryter han ut med en förskreckelig wåldsamhet och med tophuner,<sup>144</sup> som gemenligen den tiden pläga wara under chinesiska wallen, då han twingar den swagare winden att wika, traverserar linien och håller så ut i 5 a 6 månader. Den norra af dessa varierar emellan nord och NO och stryker längs chinesiska kusten ifrån Japan förbi Formosa in i Chinesiska siön, men den södra är mest syd eller SSO, tränger sig emellan Java och Borneo, men kommer sällan till den force som den förra. Strömen i watnet föllier här gemenligen winden åt och det starkare än i stora hafwet, hwilket och är orsaken att intet skepp kan här med lofwerande bringa sig upp emot winden. Iag slutar så om passaderna och söker åter upp skeppet, som iag lemnade i Kråtsiön, mitt

<sup>143</sup> Nya Guinea.<sup>144</sup> Taifuner.

ibland flytande örtefäldter. Denna siön är belägen emellan tropiken och Flamska öarna och är merendels helt stilla, emedan der altid regerar en liten wind. Orsaken dertill lærer wara dels solens dwällande i denna tropiken dels den täflan, som NO eller ONO passaden hafwer med NW winden som kommer ifrån Norra America och möter den förra ungefär på denna negden. Örten eller gräset /:Herba Natantes:/ hafwer intet sin härkomst ifrån något land eller utur Siöbotnen, emedan man på hela torfwan ej skal finna någon rot eller afbruten stielk, utan lefwer och har sin föda i sielfwa watnet. Gräset består af långa spritiga blader och emellan hwart och ett blad, ett witgålt bär eller af sama färg som det öfriga; det är stort som ett winbär, ihålt och fult med wäder hwilket synes uppehålla hela torfwan att hon flyter, dock ser man det så småningom siunka alt som det förotnar. Uti desse torfwor finnas åtskillige watn insecter, såsom sniglar, watnspindlar, utom andra stora siö monstra som deribland roa sig.

Men nu begynner det lida till resans slut, hwarföre iag ej längre uppehåller mig wid dessa örters betraktande. Wi fingo nu en annan wind som brusade bättre än de saktmodiga passaderna, således hinte wi snart förbi Flamska öarna, dock utan att se dem och juni den 1<sup>ste</sup> in i Canalen. Juni den 4<sup>de</sup> och 5<sup>te</sup> hämtades något färskt ifrån Dover, hwarmed wi sedan fortsatte resan fastän nog långsamt. Juni den 13<sup>de</sup> utstodo wi en storm på Doggers banque, men sedan den war öfwerwunnen passerade wi änteligen juni d: 20<sup>de</sup> fyren af Schagen och sama dag eftermiddagen Winga båk och Elfsborg samt ankrade till denna resans slut utan för Götheborg.

Ände

*Summary*

## THE EAST INDIA JOURNAL OF CARL JOHAN GETHE

EDITED

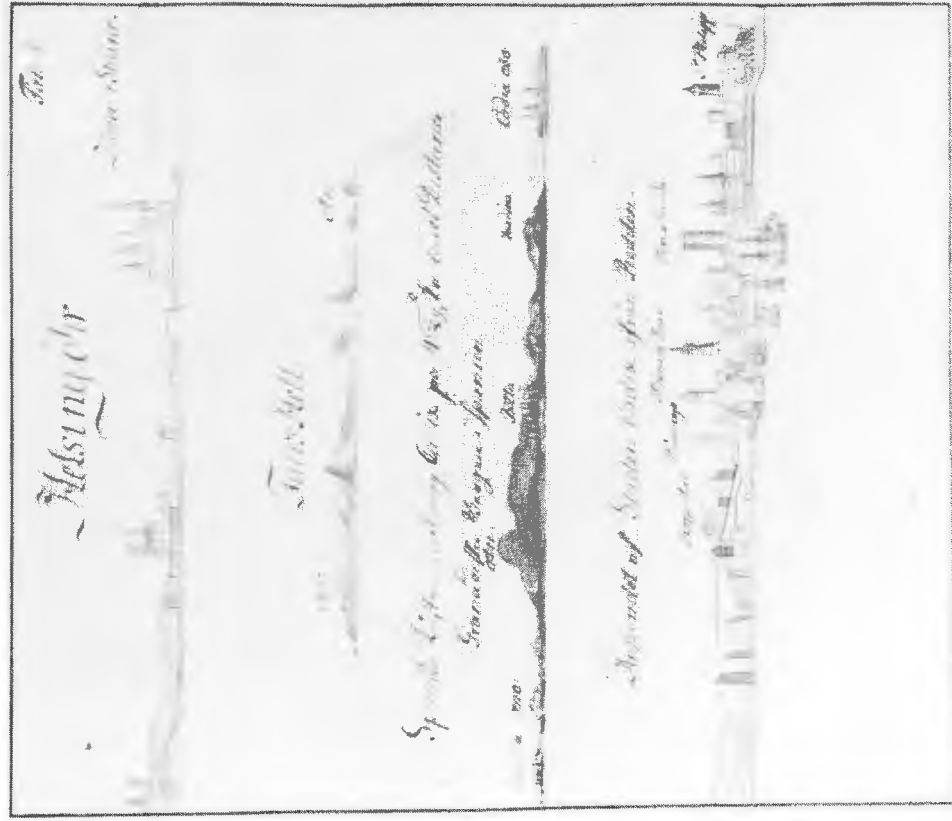
By

BO RYDÉN

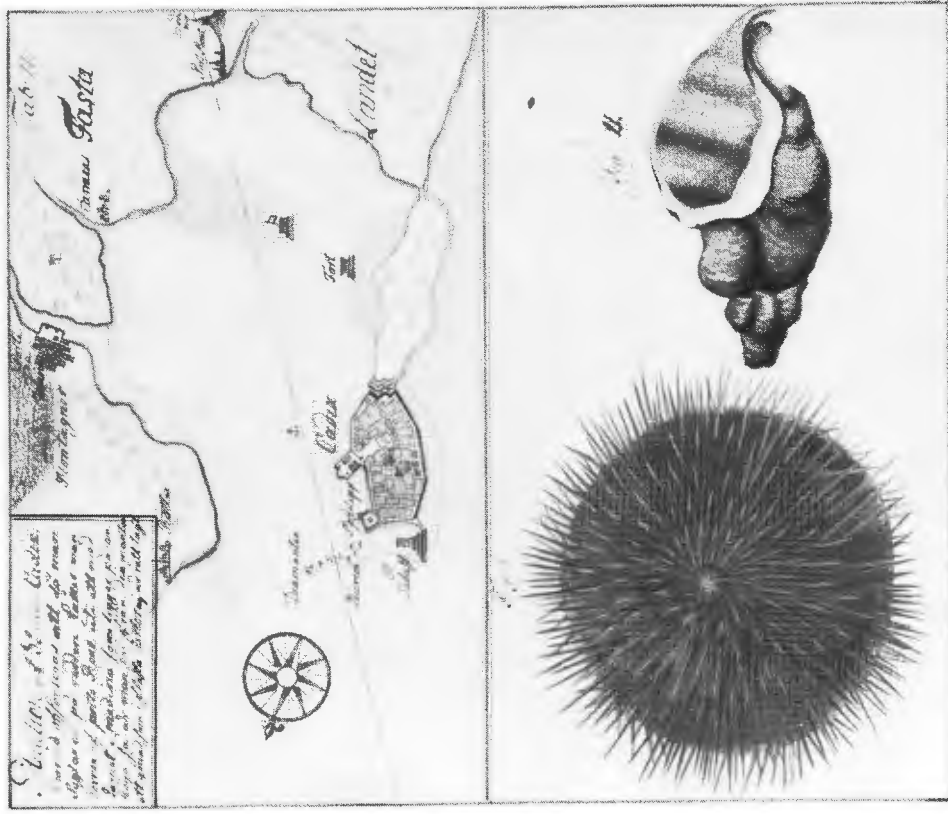
Carl Johan Gethe (1728–1765) sailed to Canton in China on board the ship Götha Leyon, which belonged to the Swedish East India Company. The ship stayed in Canton from october 1747 to december 1748, giving Gethe ample time

to collect notes for his journal, which is edited here. It is a quite charming description of—inter alia—the nature and character of the Chinese people, but also of birds, fishes and other animals which he encountered during his eventful journey.

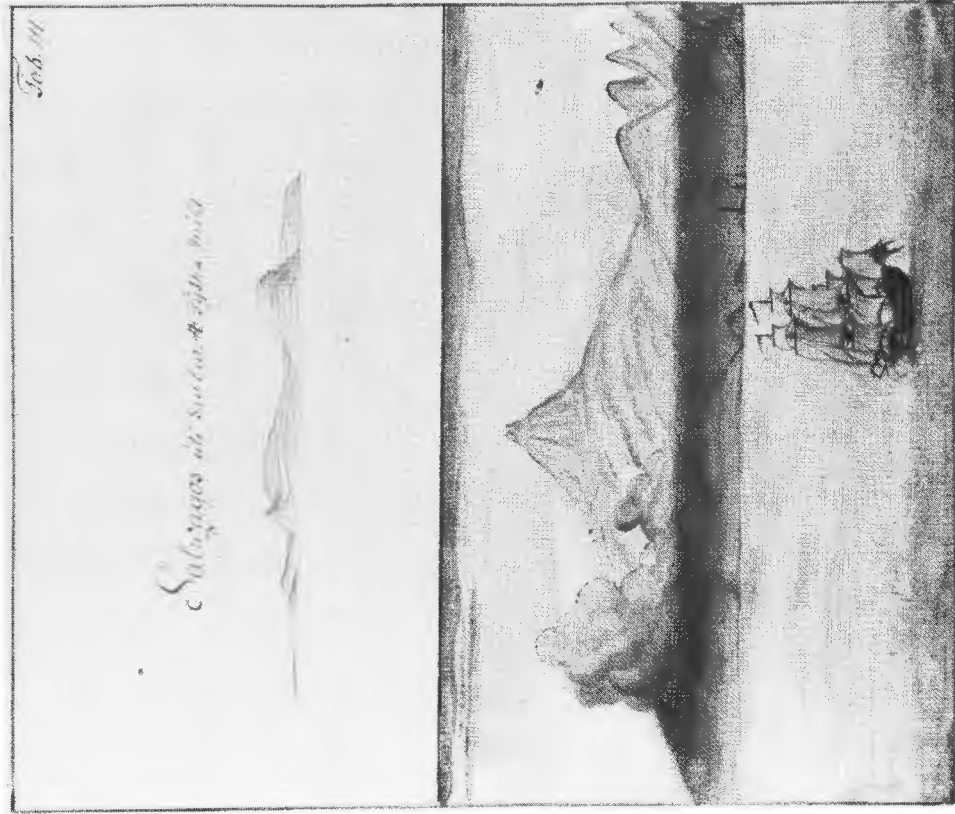
*Författarens adress: Fil. kand. Bo Rydén  
Norrlandsgatan 37, 75229 Uppsala.*



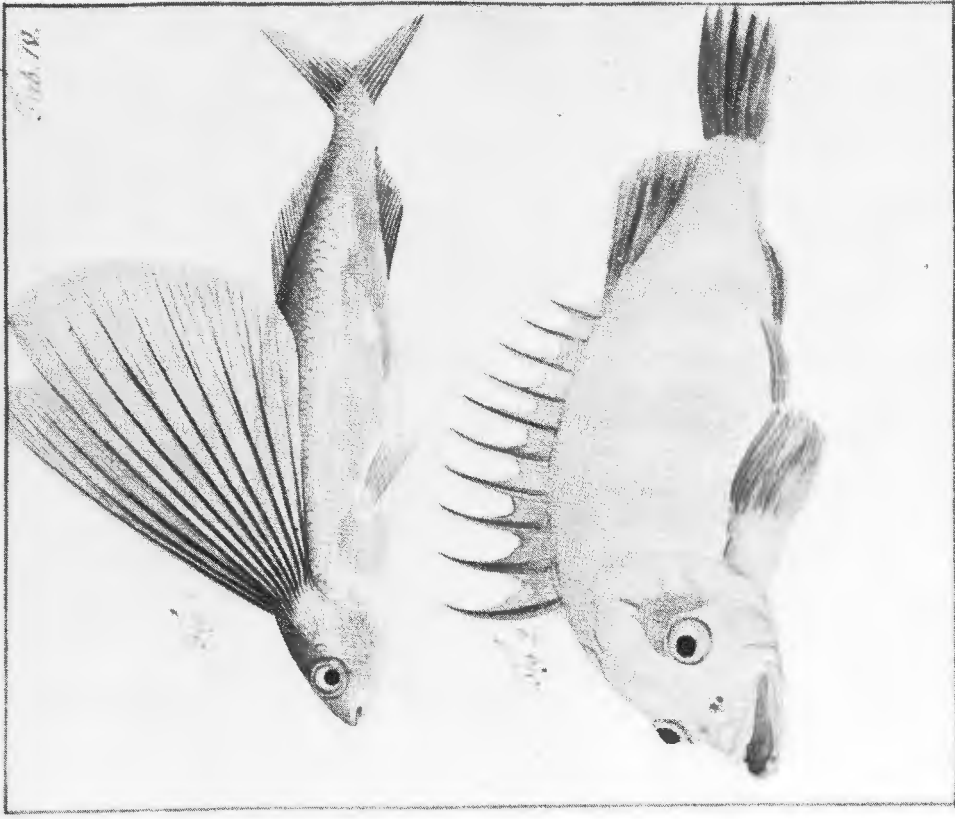
Tab I. Se ovan s. 59f.



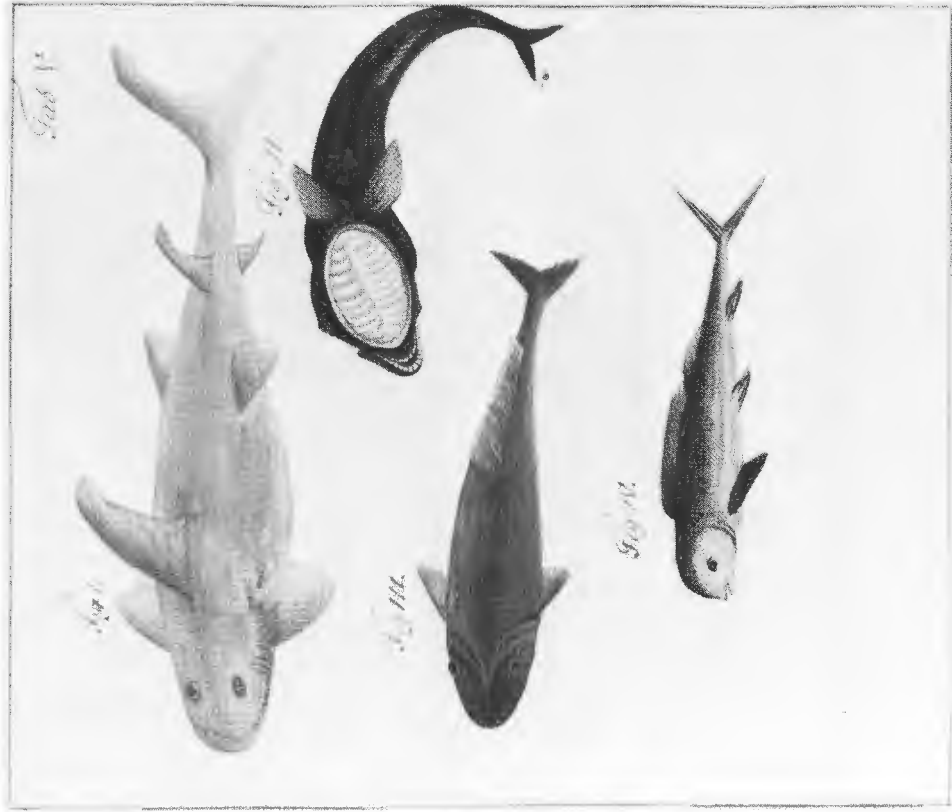
Tab II. Se ovan s. 63f.



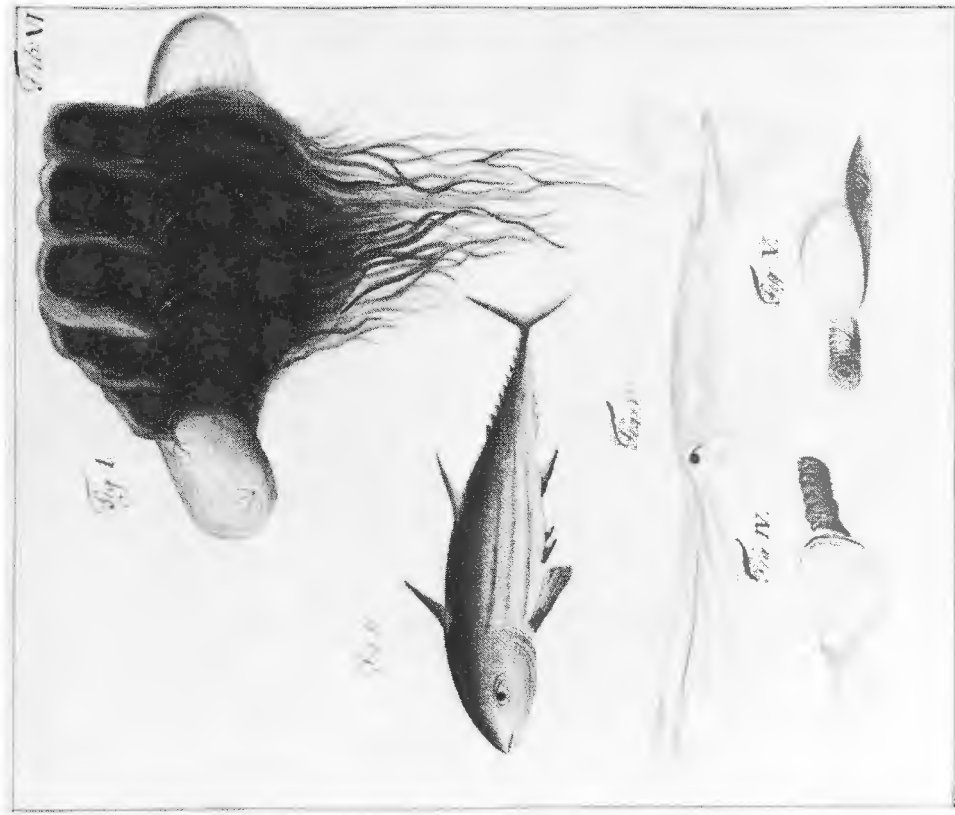
Tab III. Se van s. 64f.



Tab IV. Se van s. 68.



Tab V. Se ovan s. 68 f.



Tab VI. Se ovan s. 69 f.

Tab VII.

Trinidad St. O. Tylha. mil.



Fig. 1.



Fig. 2.



Tab VII. Se ovan s. 70f.

Tab VIII.

Trinidad St. O. Tylha. mil.



Trinidad St. O. Tylha. mil.



Trinidad St. O. Tylha. mil.



Trinidad St. O. Tylha. mil.

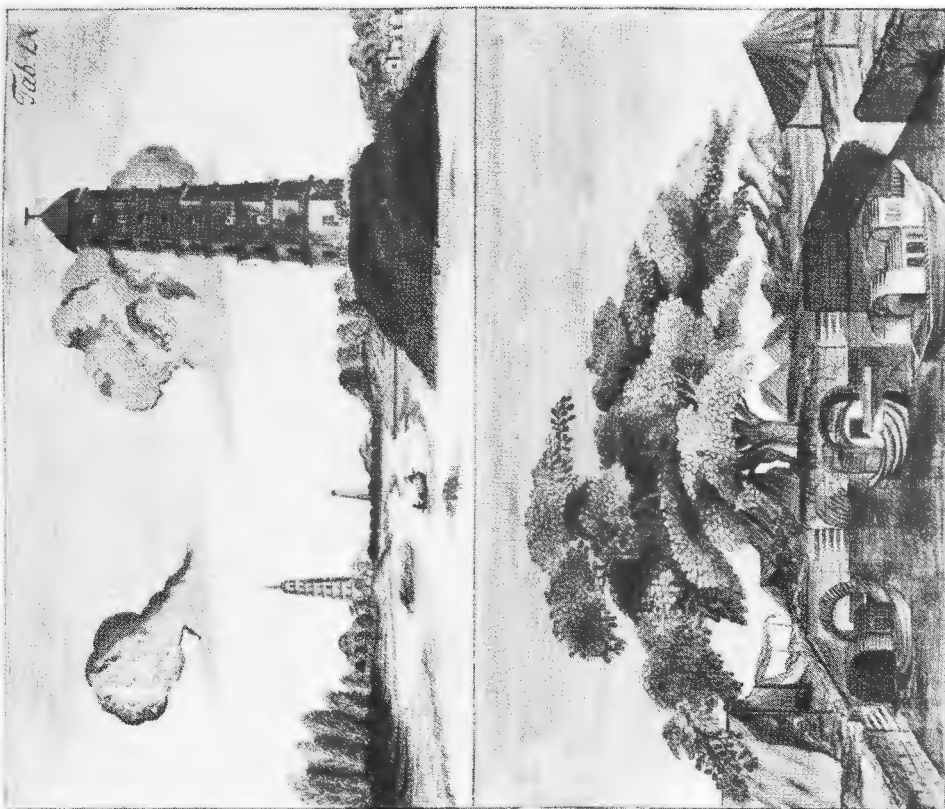


Trinidad St. O. Tylha. mil.



Tab VIII. Se ovan s. 72.

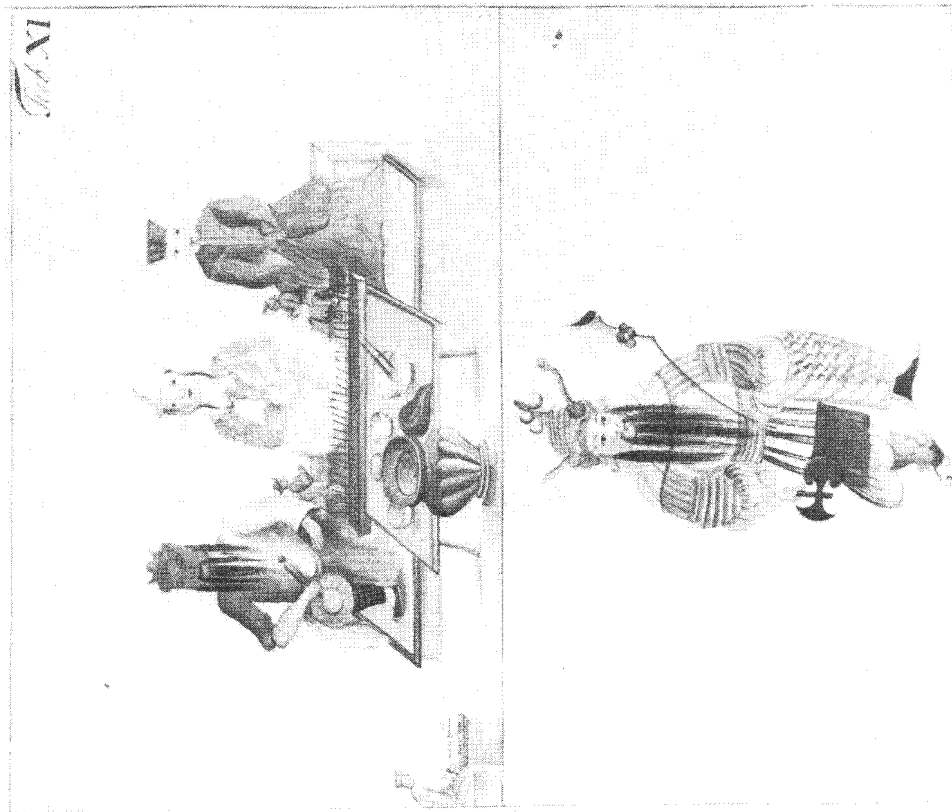




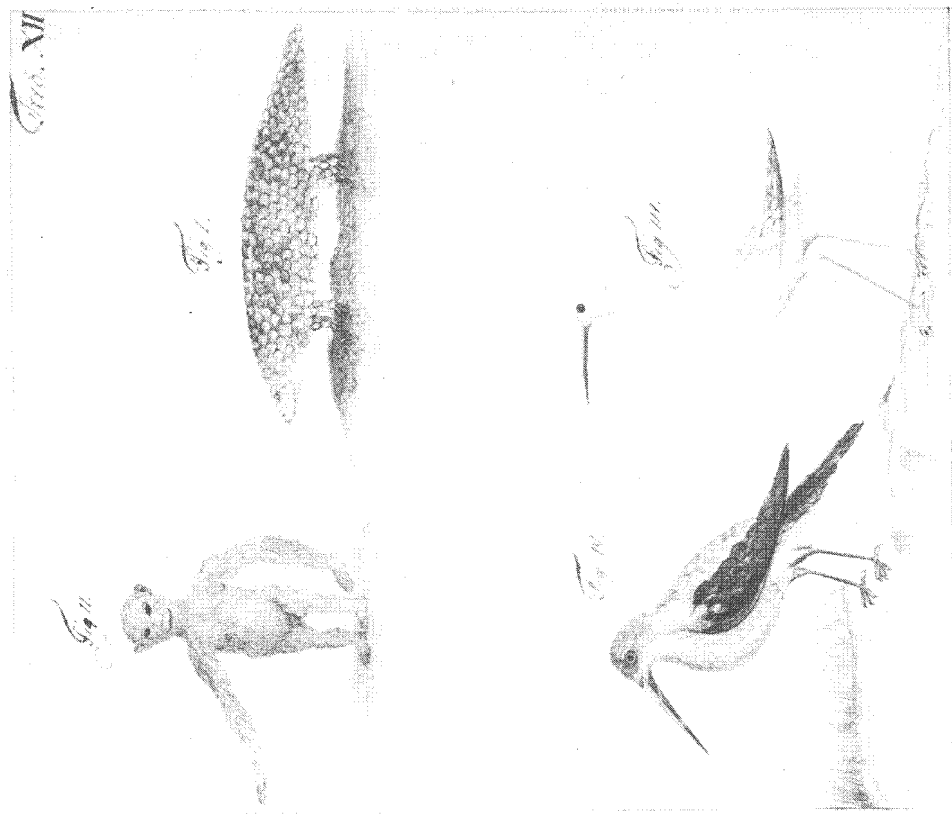
Tab IX



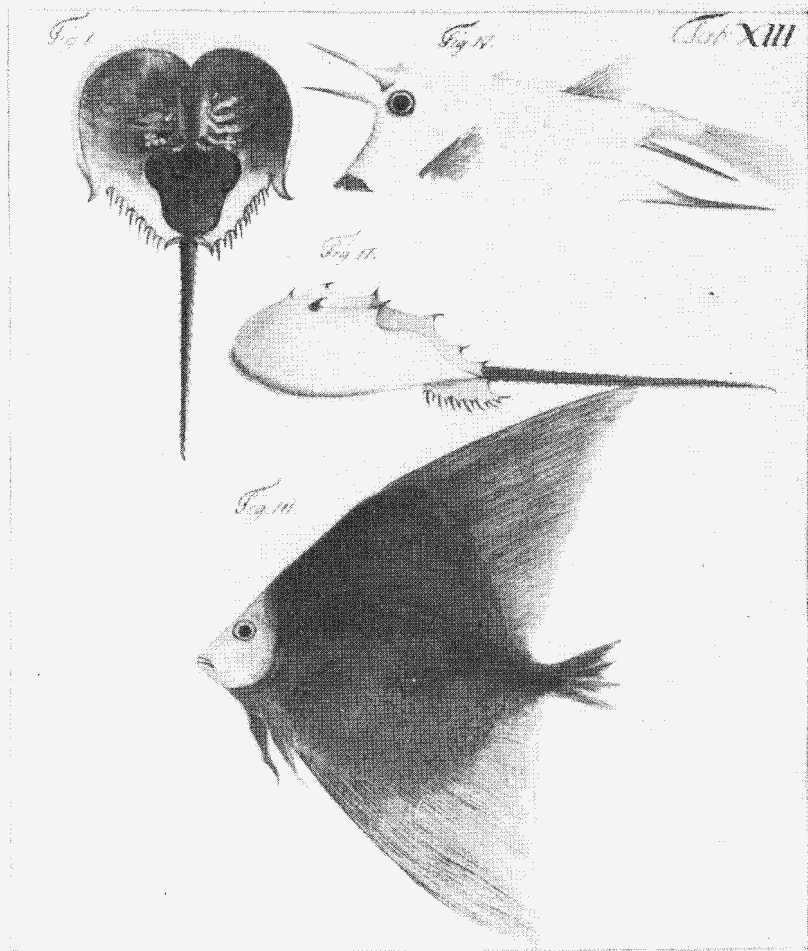
Tab X



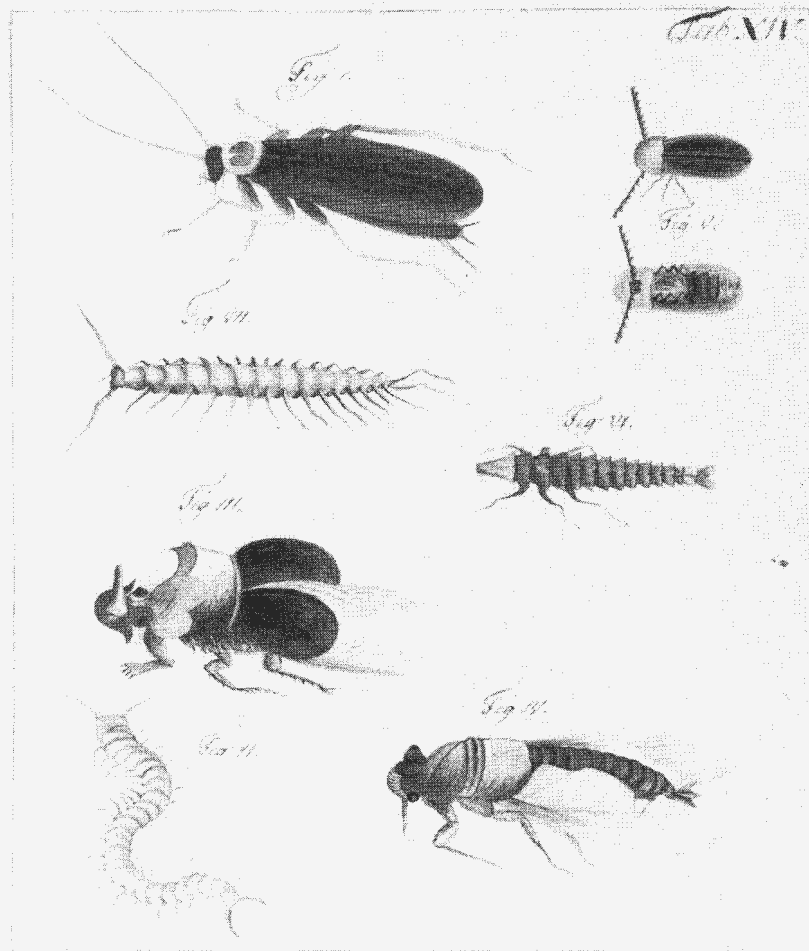
Tab. XI. Se ovan s. 86f.



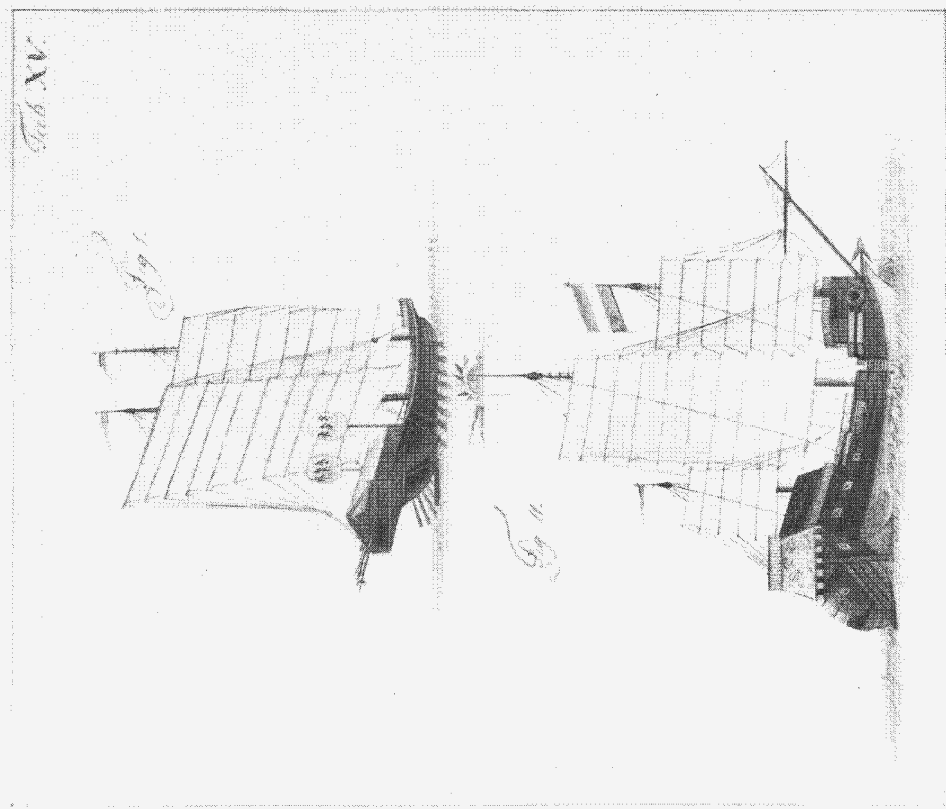
Tab. XII. Se ovan s. 96f.



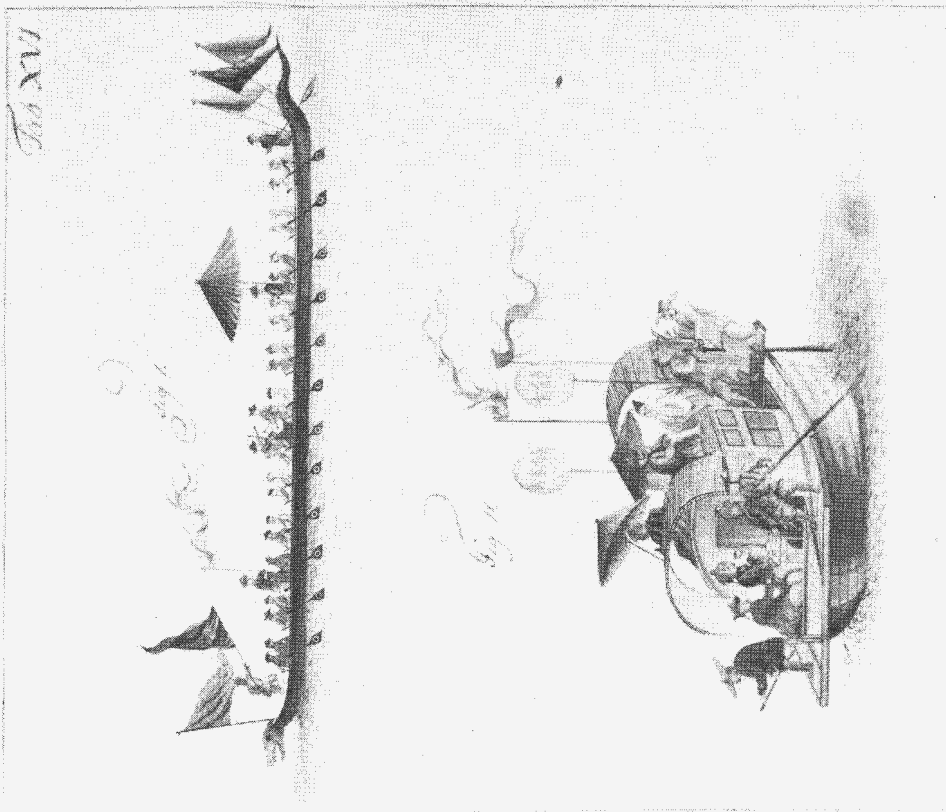
Tab XIII. Se ovan s. 97f.



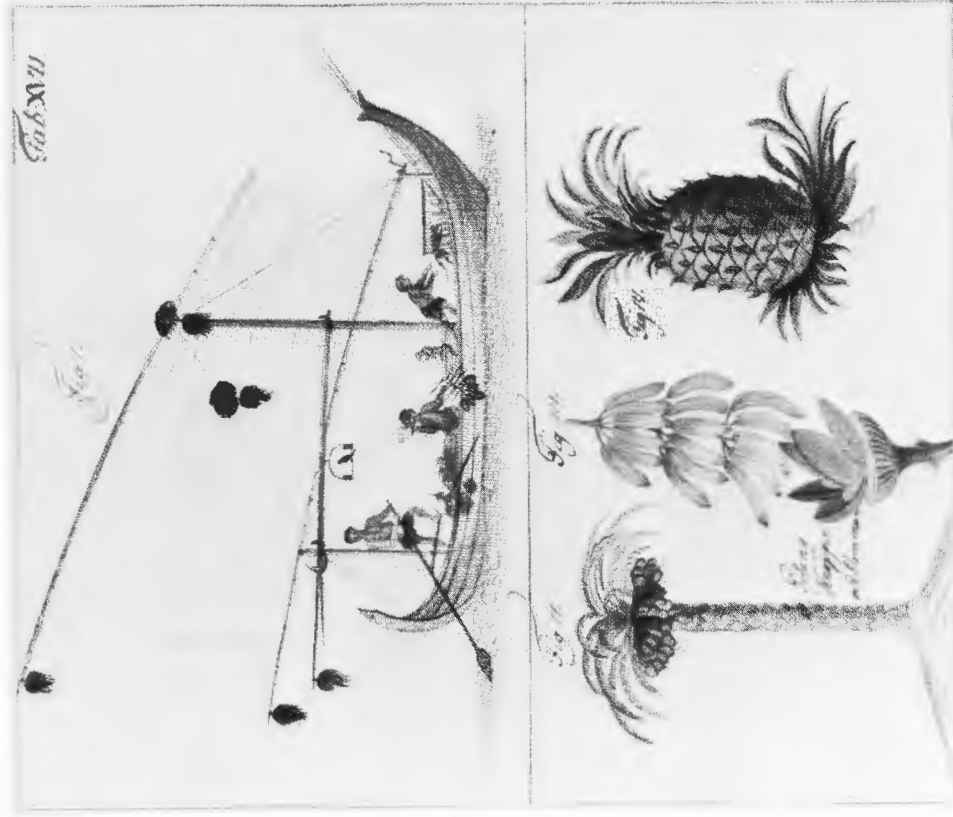
Tab XIV. Se ovan s. 98f.



Tab XV. Se ovan s. 99.



Tab XVI. Se ovan s. 100.



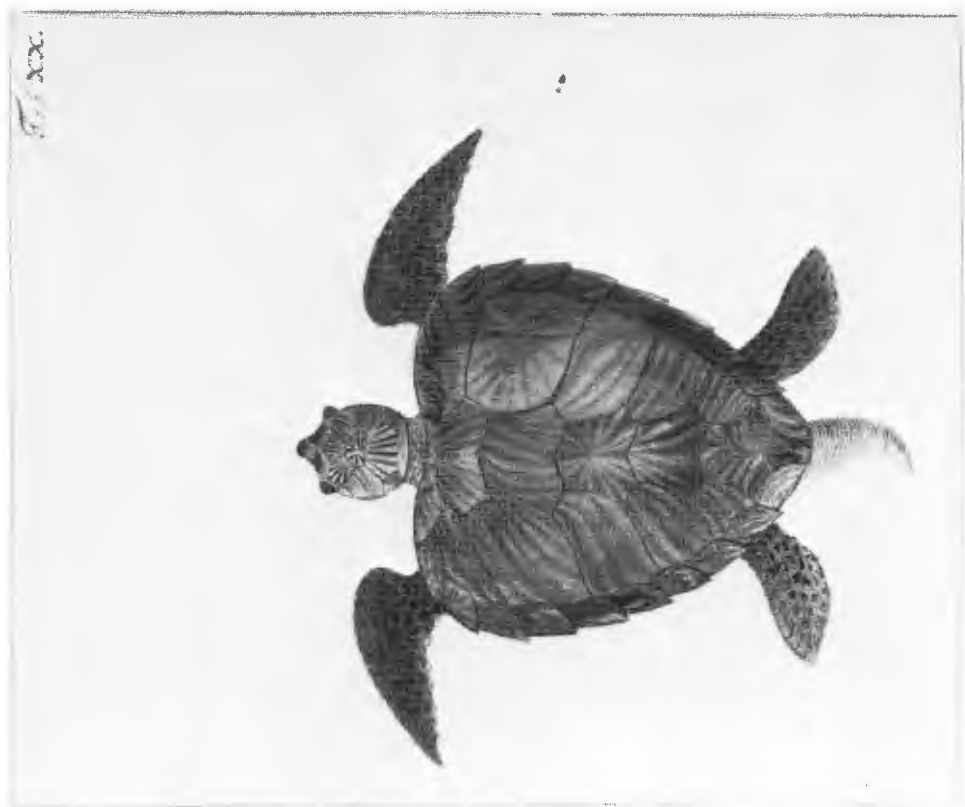
Tab XVII. Se ovan s. 105.



Tab XVIII. Se ovan s. 106.



Tab XIX. Se ovan s. 107, 109ff.



Tab XX. Se ovan s. 111 f.









## Några linneanska ex libris

Såvitt jag vet finns inte något skrivet om linneanska ex libris eller bokägaremärken. Arvid Hj. Uggla har skrivit ett kort meddelande om »Linnés huvud som sigillbild» i vår årsskrift (XXVI, 1953, s. 151). Han avbildar där tvenne sådana sigill, ett som använts av Gustaf Johan Billberg, kammarrättsrådet som blev känd som botanisk amatörförfattare, utgivare av Palmstruchs Svensk Botanik m. m., och som initiativtagare till det snart avsomnade Linnéska Samfundet, samt ett annat som använts av den berömde engelsmannen Sir Joseph Hooker. Men om linneanska ex libris syns intet vara meddelat i tryck och jag skall därför tillåta mig att komma med ett meddelande om det som jag känner till i saken.

Allt som allt rör det sig om 16 märken och 2 stämplor, som bekvämt låter sig delas i tre grupper. Till en första grupp räknar jag märken, som av utseendet att döma inte har något direkt samband med Linné, men där ägarens anknytning till Linné är så markerad att jag finner det mycket väl motiverat att märkena redovisas i detta sammanhang. Det gäller 5 märken.



Låt mig börja med *Elof Förberg* (1851–1924), hovtandläkaren som var initiativtagaren till vårt sällskap och givetvis en av dess stiftare. Han fick så småningom ihop en stor samling Linnéböcker, en av de värdefullaste och bästa som överhuvud taget funnits i privat ägo. Den inköptes av sällskapet och förvaras nu i vindsvåningen i Linnémuseet i Uppsala, där den tyvärr hittills inte har varit till någon större glädje för forskningen. Det är väl bara Elof Förberg själv och hans svärson, framlidne professorn Jöran Sahlgren, som kommit med ett par artiklar om samlingen.

Elof Förberg hade två olika ex libris, som han själv hade komponerat. Ett mindre, som han använde för sina Linnéböcker, visar en ramad tavla med plats för en antaekning av vilket nummer ur boksamlingen det är fråga om. På överstycket finns fem keruber. I de två blomstergirlangerna ingår — märkligt nog — inte någon linnea. Genom en till-

fällighet har jag kunnat utröna, att den anonyme konstnären är David Ljungdahl (1870–1940), som var lärare vid Tekniska skolan och mycket anlitad som bokillustratör, samt vidare att han tillställde dr. Förberg sitt förslag, då denne (Förberg) vistades på Hotel Pension Montana i Wengen, Schweiz. Einar Förberg, son till Elof Förberg, har meddelat mig att detta måste ha varit 1905 – eller möjligen något senare, då familjen flyttade till Djursholm, samtidigt som intresset att samla böcker tog fart. Inalles blev det till slut ett bibliotek om 15 000 böcker, varav nära 1 000 Linnaeana.

Ett större ex libris – för den övriga delen av biblioteket – visar villan i Djursholm, inramad och försedd med ett par keruber upptill och en blomstergirland nedtill. Det finns avbildat i Carl David Moselius' *Doktor Elof Förbergs hem i Djursholm i Svenska Hem*, 1914, VIII.



*Felix Bryk* (1882–1957), var född österrikare, kom efter första världskrigets utbrott till Stockholm och blev svensk medborgare. Han var konstnärligt begåvad, studerade måleri, men ägnade sig sedan åt entomologien och blev knuten till Riksmuseets entomologiska avdelning. Han fick såsmåningom ett brinnande Linnéintresse och har i hög grad berikat Linnélitteraturen. Han saknades aldrig vid våra sammankomster.

Sitt ex libris torde Bryk ha ritat själv. Det visar en bild av en honfjäril, *Kailasius v. Bryki*, med s.k. sphragis eller säck, som gör tjänst som vigselring, en gåta som Bryk själv löste (se Bryk, *Vandringar i naturens och kulturens riken*, 1924, s. 22–25).

LINNÆANA  
A FRIESII  
COLLECTA

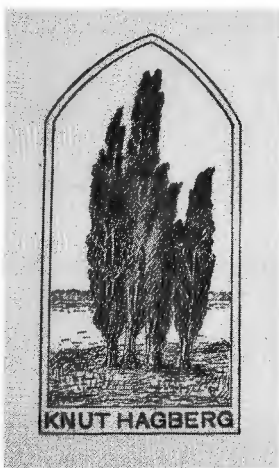
*Robert Fries* (1876–1966), professor Bergianus, stiftare och mångårig ordförande i vårt sällskap hade inte själv något ex libris men en ganska stor samling Linnéböcker, med åtskilliga rariteter. När hans söner, professorerna Magnus och Sigurd, övertog biblioteket och bestämde att det skulle bevaras som

en enhet – trots delning ur geografisk synpunkt – skaffade de »ett mycket anspråklöst ex libris» – för att använda Sigurd Fries' egna ord. Genom att placera detta märke längst ned i vänstra hörnet på Linnéböckerna är det klart, att boken kommer från Robert Fries och tillhör dennes som en enhet fortfarande bevarade Linnésamling.



*Karl Frumerie* (1889–1972), var säkerligen helt okänd för de flesta i vårt sällskap. Han var läkare med praktik i Göteborg och Stockholm. Ett tag var han överläkare vid Saltsjöbadens kuranstalt. Hur han kom att samla Linnéböcker, vet jag inte. Han arbetade mest i det tysta, gick mycket metodiskt till väga med hjälp av Soulsbys katalog och hade till slut lyckats få ihop en mycket god Linnésamling, som då säkert var den näst största i privat ägo, åtminstone här i landet. Den förvärvades i början av 70-talet av en privat samlare i Amerika.

Frumeries utsökt vackra ex libris är tecknat av Gunnar Brusewitz 1964. Det visar en kostertistel. *Eryngium maritimum*, och ett par strandskator vid en havsvik, där ett par öar skimtar vid horisonten. Utan att ana det hade den skicklige konstnären nästan exakt fångat den utsikt som Frumerie kunde njuta av från sitt sommarställe i Bohuslän.



Sist i denna grupp kommer fil. dr. *Knut Hagberg* (1900–1975). Han var välkänd för oss alla genom de många böcker som han skrev om Linné, genom sina föredrag, bl. a. i vårt sällskap, och genom sina många Linnéartiklar i *Nya Dagligt Allehanda* och i *Svenska Dagbladet*. I hans boksamling finns några originalverk av Linné, men framförallt böcker om Linné. Knut Hagberg var utan tvekan en av våra allra flitigaste Linnéförfattare, och det är egendomligt att inte något av Linné kommer fram i hans ex libris, som visar en grupp av fyra popplar nära en strand. Det är ritat av författaren och konstnären Astrid Forsell-Gullstrand (1874–1952), som framförallt målade porträtt, landskap och blom-  
mor.

I nästa grupp, som omfattar 7 ex libris och 2 stämplat, markeras ägarens Linnéintresse på ena eller andra sättet, vanligen genom linneor, men utan någon avbildning av Linné. Vi tar ägarna i bokstavsordning.



*Gunnar Aldor* (1887–1953), var kamrer i en privatfirma (Wennerström) vid Drottninggatan i Stockholm. När sönerna gick i skolan, började han samla växter och fick till slut ihop ett stort herbarium. Däremot samlade han inte Linnéböcker.

Aldors ex libris låg som ett löst blad med några anteckningar på baksidan i ett exemplar av Linnés *Amoenitates Academicæ*, som kom från H. J. F. Gahn, Kåfalla, och som jag en gång förvärfvade från Eric Österlund. Aldor var frimurare och hans vapen i logen går igen i hans ex libris, som visar en sköld med en ekkvist, ett spjut med en sentens »Veritatem Quaere» samt tvenne linneor (med tre! klockor), som omsluter skölden. Konstnären som ritat detta vackra märke, är Léo Holmgren, bekant i vår krets genom sin Linnémedalj till jubileet 1957. Han har satt sina initialer längst ned t. v., t. h. står 43 för att markera det år då märket ritades, 1943. Stålsticket utfördes sedan av en sedelgravör vid Myntverket.



*Gustaf Dahl* (1877–1942), var apotekare och innehavare av apoteket i Delsbo och senare av Falken i Örebro. Han hade en vacker boksamling. Huvudintresset var naturvetenskaperna. Han var specialist på Scheele, men också Urban Hiärne och Linné var rikt representerade. Några av hans många rariteter förvärfvades efter hans bortgång av Erik Waller och ingår nu i dennes samling som donerades till Uppsala Universitetsbibliotek.

Dahls ex libris är en stålgravyr, utförd av Elisabet Wahlin 1911, graverad av Max Mirowski (se nedre kanten). Det visar en avbildning av ägarens föräldrahem Spira i Hwarfs socken i Östergötland med



dess trädgård. Tre linneor är ett uttryck för Dahls Linnéintresse.

Dahl hade också en bokstämpel – med namnet, en liggande ormstav, ett par linneor och ett par kvistar av en annan växt.



*Gustaf Drake af Hagelsrum* (1877–1939), som var apotekare i Nässjö och som slutade som innehavare av apoteket i Helsingborg, var medlem av vårt sällskap från dess början. Han var en skicklig och flitig Linnéforskare, som särskilt ägnade sig åt studiet av Linnés medicinska och farmakologiska disputationer – med översättningar och översikter. Mer än ett 20-tal arbeten flöt ur hans hand, varav en del publicerades i vår årsskrift.

Drakes ex libris är utfört av den ett par år äldre brodern, Bror, som var konstnär, och vars signatur återfinns i högra hörnet nedtill. Det visar apotekar-emblemet, ormskålen, där ormens gift uppsamlas i skålen för att sedan komma till användning som läkemedel. Till vänster ses släktvapnet med handen samt en linnea, som slingrar sig upp utefter den vänstra kanten för att sedan breda ut sig åt höger.

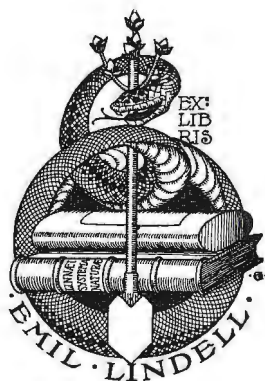


*Axel Liljedahl* (1875–1956), var apotekare i Göteborg, innehavare av apoteket Strutsen. Han var en storsamlare, av skönlitteratur och naturvetenskap med botaniken som huvudintresse. Det var hans Linnésamling, som 1957 försåldes genom Sandbergs bokhandel i Stockholm. Katalogen upptar nära 900 nummer varav bara ett par tre (manuskript) kom från annat håll. Liljedahl samlade också växter från Göteborgstrakten och pressade dem på olika sätt för att åskådliggöra deras varierande namn i olika landsändar. Olaus Bromelius' *Chloris gothica*, 1694, vårt lands första lokalflorea, gav han ut 1956 i vackert faksimil.

Liljedahls ex libris visar ormskålen, med ormen formad till ett L (för Liljedahl), ett par linneor, samt symbolerna för de apotek, där han hade ar-

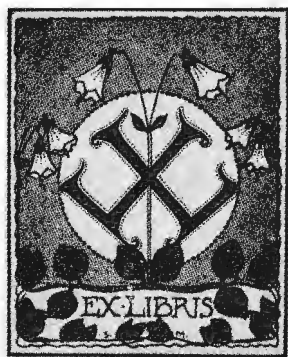
betat, bl.a. Kronan, Biet, Lejonet, Enhörningen och Strutsen, som han var innehavare av. Vad de fyra initialerna K, K, L och H syfta på har inte gått att utröna, trots sakkunnig hjälp av nära släktingar till Liljedahl och av apotekareexperter.

Konstnären som utfört detta komplicerade ex libris, var en holländare vid namn Briedé, som kom till Sverige för att göra akvareller för ett botaniskt verk och som därvid kom i kontakt med Liljedahl.



*Emil Lindell* (1854–1941) var överläkare vid hospitalet i Växjö och stiftare av vårt sällskap (absent). Hans mycket fina Linnésamling, som jag förvärvade 1936, betecknades av Soulsby vid British Museum i sin katalog 1933 som »one of the best still in private hands». Självt ansåg Lindell att hans samling var ett strå vassare än Förbergs, inte minst därför att det i den ingick ett vackert exemplar av första upplagan av *Systema naturae*, en raritet som saknades i Förbergs.

Lindells eleganta ex libris är utfört 1911 av Greta Sellberg-Welamson (1855–1946), som gjorde sig känd som bok- och reklamkonstnär och som tecknare av hyllningsadresser. Hon var representerad på Svenska Exlibrisföreningens utställning i Nordiska Museet 1948. Vi ser hur portören, växtspaden och Linnés *Systema naturae* är omslingrade av läkarormen, som bildar ett E (för Emil). Lindell hade också ett pärmexlibris, bestående av en stående oval med initialerna E och L, också omgivna av en orm, som biter sig i stjerten. Det återfinns endast i några få, kanske ett tiotal böcker, som bundits i särskilt vackra helskinnsband, i regel av »Carl Svanberg, Wexiö».



*Linnea Löf* (1878–1950), f. Martin, gift med överingenjören Emil Löf, Stockholm, var själv Linnéättling, femte generationen efter äldsta dottern Elisabeth Christina. Hennes ex libris med de tre linneastänglarna och de korsade stora L-en (initialerna), är utfört av brodern, konstnären Seth Martin, vars initialer syns nedtill.



Oskar Sandahl (1829–1894) var läkare, blev med. dr i Lund 1863, senare adjunkt i materia medica och medicinsk naturalhistoria vid Karolinska institutet där han 1873 blev e. o. professor i materia medica. Han var också t. f. lärare vid Farmaceutiska institutet sedan 1865. Han skrev en del botaniska artiklar i *Botanisk Tidskrift* och *Farmaceutisk Tidskrift* samt i *Ur vår tids forskning*. Jag vet inte om han hade något större intresse av att samla böcker.

Sandahl hade inte något ex libris, men en bokstämpel, som – förutom namnet – visar läkaremblemet, dvs. ormsstaven samt ett par linneor och två bokstavskombinationer, som jag inte riktigt vet hur man skall tolka. I. H. S. är ju annars Jesus Hominum Salvator, som bl. a. kommer igen i Serafimerlasarettets emblem. M. L. kan möjligen betyda med. lic. tydande på att stämpeln är från tiden före disputationen 1863. Jag har funnit denna stämpel i ett exemplar av Linnés *Flora Zeylanica*, Stockholm 1747, vilket jag förvärvade vid den bokauktion i juni 1968, där resten av böckerna i Sandbergs antikvariat försålles, innan nedläggningen.



Oskar Sternwall (1852–1928) var född i Stockholm, lärjunge vid Nya elementarskolan och därefter en tid skådespelare. År 1918 skrev han en artikel i *Svensk Botanisk Tidskrift*, 12, 241–242, om en nyhet för svensk flora (*Agrimonia pilosa* Ledeb. på Öland).

Sternwalls ex libris, som är ett ljustryck i koppar-ton efter komposition av ägaren, utfört 1891 vid Warner Silfversparres fotokemiska anstalt, Lilla Wattugatan, Stockholm, visar en liten ängel som bär en ansiktsmask framför sig (där har vi skådespelaren!), dansande på en bädd av linneor (där har vi botanisten!), fann jag för någon tid sedan i mitt exemplar av den bekanta *Ölandsfloran Flora Runsteniensis* av Carl Peter Thunberg, Uppsala 1815. Så det är tydligt att Sternwall var särskilt intresserad av Ölands flora. – Såvitt jag förstår måste hans föräldrar ha varit mycket rojalistiska. De döpte sin son till Karl Gustaf Oskar Eugen.



Den sista gruppen omfattar 4 ex libris, där en avbildning av Linné är det centrala och dominerande i bilden.



*Gunnar W. Lundberg* (1903–), kulturråd vid svenska ambassaden och skapare av Tessininstitutet i Paris. Han har ett stort Linnéintresse och har en vacker samling både av Linnéböcker och av Linnéavbildningar. Det var Lundberg som ordnade den uppmärksammade Linnéutställningen vid Muséum Nationale d'Histoire Naturelle i Paris vid 250-årsjubileet 1957. Katalogen upptar 577 nummer. Jag vill inte heller underlåta att påminna om att Lundberg generöst har skänkt en Linnéstaty till vårt sällskap.

Sitt ex libris har Lundberg själv komponerat och ritat »efter Linnés egen blomranka i Flora Lapponica manuskriptet omgivande Wedgwoods vackra medaljong», för att använda hans egen ord i ett brev. Det är graverat av en nu bortgången vän till honom, gravören och heraldisten Lozé, som bodde vid Rue Saint-Sulpice, och föreligger i olika färger, rött, grönt m. fl. för att smidigt kunna passa in i olika sammanhang. Det finns inte upptaget i Tullberg-Beskows Linnéporträtt.



*Fingal Rinnelius* (1904–1976) var reklamtecknare i Stockholm. Av någon anledning fick han ett brinnande Linnéintresse och fick såsmåningom en förhållandevis vacker liten samling Linnéböcker om 330 nummer, däribland flera originalupplagor.

Sitt ex libris komponerade och ritade han själv, med den inramade Linnébilden, linnean och texten. De fyra initialerna i hörnen, I V N A, syftar på den hos Linné återkommande devisen *Innocue vivito, numen adest!* (Lev oförvitligt, Gud är nära), som kommer från Ovidius' *Ars amatoria* och som bl. a. återfinns i dörrstycket över ingången till Linnés sovrum på Hammarby och i hans *Nemesis Divina*, på titelsidan och i avslutningen av de båda



första stroferna i dedikationen till »Min Enda Son». Rinnelius ex libris finns inte heller upptaget i Tullberg-Beskow.



Nils Rosén (1866–1929) var en framgångsrik handlande i Malmö och är ej att förväxla med Linnés kollega i Uppsala Nils Rosén, som efter adlandet kallade sig Rosén von Rosenstein. Nils Rosén var stiftare av vårt sällskap (absent), till vilket han skänkte en vacker kopia av Versaillesporträttet av Linné. Rosén var en riktig storsamlare, av böcker, manuskript och allmogesaker. Men över allt annat stod hans Linnéintresse. När han gick bort, visade det sig att han hade testamenterat en icke föraktlig summa pengar till K. Fysiografiska sällskapet i Lund, a' användas dels till en Linnéprisfond, dels till en Linnémedaljfond. Malmö museum fick hans värdefulla boksamling med bl. a. 250 arbeten av och om Linné, vidare 6 brev, egenhändigt skrivna av Linné, porträtt, silversaker och medaljer.

Roséns ex libris, som återfinns hos Tullberg-Beskow som nr 520, är ett kopparstick med två medaljonger: i den övre en bild av Linné efter Ruckmans kopparstick, i den undre en bild av Råshults kaplansgård, efter Wetterlings bekanta teckning, allt omkransat av linneor. På ett band mellan de båda bilderna står: Linneana tillhörande Nils Rosén. Det är komponerat och utfört av den Halmstadfödde konstnären Arthur Johansson 1912. Johansson, som var född 1876, tecknade framförallt frimärken, ex libris och vinjetter.

Sist i denna ex-libris-kavalkad vill jag visa mitt eget märke, som är komponerat och utfört av August Strindbergs värderade medarbetare Arthur Sjögren 1948. Det visar en silhuett av Linné i svart (Inlanders typ), omgiven av linneor i färg. Det finns redovisat i Tullberg-Beskow som nr 530 a.

Alla dessa märken och stämplat – utom Bryks och Fries' – har jag funnit i den samling Linnéböcker, som vi nu har i vårt hem. Det rör sig bara om svenska märken. Det är möjligt att fler sådana skulle kunna påträffas vid genomgång av svenska ex libris-samlingar, men säkert är det inte. Många



bryr sig inte om att skaffa sig något ex libris. Så var det t.ex. med Ewald Ärhling (1837–1888), en av våra första framgångsrika Linnéforskare. Han hade en fin boksamling med en värdefull samling Linnéböcker, däribland ett exemplar av första upplagan av *Systema naturae*, Leiden 1735, som försålles på en bokauktion i Uppsala 29–30 november 1888. Så var det också med bibliotekarien Karl Torin, vars stora boksamling naturvetenskap med över tre hundra Linnénummer försålles vid en auktion 1908. Inte heller Telemak Fredbärj brydde sig om något ex libris och Elis Malmeström har inte heller något, för att nämna ett par av sena tiders allra flitigaste Linnéforskare. Inte heller Gunnar Brusewitz har något!

### *Summary*

## SOME LINNEAN EX LIBRIS

By

BIRGER STRANDELL

The author, prominent collector of Linneana, gives a survey of Linnean ex libris, including his own, interpreting their iconographical significance.

*Författarens adress: Med doktor Birger Strandell  
Djurgårdsvägen 120, 115 21 Stockholm*

CARL-JOHAN CLEMEDSON

## Linnaeus, Moraeus och Sveden

### *Anförande vid Svenska Linnésällskapets vårsammankomst på Sveden den 11 juni 1977*

Den 26 juni 1739 stod här på den gamla bergsmansgården Sveden ett herremansbröllop i den vackra sal, som vi nyss fått så sakkunnigt och kärleksfullt visad för oss av gårdens nuvarande ägare fru Lilly Westin. Det var bergslagsläkaren vid Kopparberget, assessorn Johan Moraeus, tillika stadsfysikus i Falun, som gifte bort sin äldsta dotter Sara Elisabeth Moraea med praktiserande läkaren i Stockholm och tillika Konglige Amiralitetsläkaren vid Flottans stockholmseskader, medicine doktorn Carl Linnaeus. Genom detta bröllop beseglades ett förbund, vars första band knutits redan före Linnaei utlandsresa 1735, och vars upprinning Linnaeus skildrar med följande expressiva ord i en av sina självbiografier, nämligen den, som förkortat brukar benämnas Linnaei Vita II: »Medicus apud Cuprimontanos, Doctor Joh. Moraeus, bodde i Fahlun, en man som war mycket lärd i studier, mogen i utlätelser och anseligt förmögen äfter sitt stånd. Denne älskade ock Linnaeus mycket, hwarför han esom oftast blef af Linnaeo besöckt. Denne Moraeus hade en dotter, Sara Elisabeth, en jungfru af 17 åhr, som drog Linnaei ögon på sig. Linnaeus märkte, at om han så ägde föräldrarnes kärlek, som hennes, skulle ingen annan med tiden blifwa hans kiäresta. Han förestälde sig wara en yngling, som intet kunne föda någon hustru; han såg sig wara fattig, henne förmögen; han wiste hon begiärats af mången braf karl, doch förgäfwes. Men at slå denna kiära jungfrun utur sin tanka märkte han wara omögligt. Hwad sker, et långt mediterande utbrast i en declaration för föräldrarne at begiära deras kiäreste de ägde i huset. Fadren som fattat om Linnaeus ett mycket gott hopp. nändes ej afslå honom; utan emot hans förmodan gifwer sit ja ...»

Detta faderns ja var dock ej helt obetingat. Moraeus hade vid åtskilliga tillfällen förklarat, att läkaryrket ur ekonomisk synpunkt var sämre än



*Den s. k. Linnéstugan på Sveden utanför Falun i våra dagar. Här stod bröllopet mellan Carl Linnaeus och Sara Elisabeth Moraea den 26 juni 1739. (Foto: Uno Westin.)*

något annat, och han hade »resolveradt att aldrig applicera något af sina barn till Medicin», d. v. s. han ville ej låta något av dessa bli läkare. När Linnaeus den 20 januari 1734 hos föräldrarna begärde »deras kiäraste, de ägde i huset» för att begagna hans egna ord, fick han vänta en hel vecka på svaret, och då det äntligen kom, innebar det, att han först borde resa utomlands för att disputera för medicine doktorsgrad, och att Sara Lisa skulle vänta på honom i tre år. Då nu Linnaeus efter återkomsten till hemlandet redan var bliven välbeställd läkare i Stockholm, och för att citera hans egna ord i hans levernesbeskrivning Vita II »strax där på d: 3 Majj månad Linnaeus blef kallad at wara kongl. Ammiralitetets Medicus vid flottan i Stockholm . . . tyckte Linnaeus vara tid at fägnas sig för all sin möda och at få omfamna sin kiära brud, ty skedde bröllopet wid Fahlun på hans swärfars gård Sweden 1739 d: 26 junii, där Linnaeus sig uppehölt med sin kiära maka allenast en månad.» I den mest omfattande av hans egna levnadsbeskrivningar, den som till väsentlig del dikterats för en av hans mest avhållna lärjungar, Pehr Löfling, läser vi en liknande, tämligen lakonisk version: »Ty hölt Linnaeus före nu vara tid att fegna sig af sitt arbete, och derföre begärar Bröllop, hvilket ock sker, då han d. 26 Junii 1739, på sine Svärföräldrars gård vid Fahlun Sweden, får äga sin



*Linnés svärfar bergslagsläkaren assessor Johan Moraeus (1672–1742). Nordiska museet inv. nr. 113,818. Om porträttets identitet råder dock viss osäkerhet. (Ur Nordiska museets bildarkiv.)*

länge efterlängtade Brud, Sara Elisabeth Moraea.» Enligt vännernas bröllopskväde hade Linnaeus nu hemfört »en monandrisk lilja», som han »sökt med flit i Falun».

Genom sitt äktenskap med Sara Lisa Moraea kom Linné att bli befryndad med ett par märkliga svenska lärdomssläkter, vilka intar en framträdande plats i vår kyrkohistoria, och han fick en svärfar, som var en i sin tid framstående läkare. I det anförande, som Svenska Linné-Sällskapetets ordförande enligt gammal god tradition brukar hålla vid Sällskapetets vårsammankomst kan det i dag kanske vara befogat att något belysa dessa Linnaei relationer.

Linnés svärfader Johan Moraeus var född den 9 mars (gamla stilen) 1672 i Falun, där fadern, som härstammade från Mora – därav namnet Moraeus – var kronobefallningsman över Sätters län. Faderlös vid sex års ålder och i mycket knappa omständigheter fick Johan, eller Johannes som han också kallades, vid 14 års ålder medfölja sin morbroder, dåvarande regementspastorn vid Kungliga Lifgardet till häst, Jesper Svedberg till Stockholm, där Moraeus efter halvannat års skolgång sattes i

apotekarlära hos apotekaren Julius Friedrich Friedenreich på apoteket Svanen. Efter mer än åtta års slavarbete, vågar man nog säga, på apoteket kallades Moraeus av Jesper Svedberg till Uppsala, där denne då var Professor Theologiae Primarius. Han hade i början av 1690-talet utnämnts till kyrkoherde i Vingåker men efter endast sex veckors tjänst år 1692 befordrats till teologie professor i Uppsala och universitetets rektor. Moraeus uppgift var närmast att fungera som informator för Svedbergs barn, men jämsides därmed studerade han medicin under professorerna Olof Rudbeck d.y. och Lars Roberg. Sedan han i maj 1703 under Robergs presidium disputerat på avhandlingen *De Vitriolo*, alltså om vitriol, ett i hemstaden Falun aktuellt ämne, begav han sig på hösten samma år ut på en utlandsresa. Denna gick främst till Holland och företer i flera stycken påfallande likheter med den resa, som den unge Linnaeus skulle komma att företaga på Moraeus förslag 32 år senare. Sålunda studerade Moraeus ett helt år medicin under den store Herman Boerhaave i Leyden, då i sin krafts bästa dagar och Europas främste läkare med ärenamnet »Hippokrates redivivus». Liksom senare Linné avslutade också Moraeus sin utlandsresa med ett besök i Paris för att lära av dåtidens främsta franska läkare. Före hemfärden promoverades han i januari 1705 till medicine doktor i Rheims. »Här ifrån», skriver Linné på sitt karakteristiska korthuggna sätt i den av honom författade biografien över svärfadern, vilken biografi i manuskript förvaras i Kungl. Vetenskapsakademiens bibliotek, »går hem åht genom Flandern och Holland, men i Sluis måste sitta 6 veckor fången uti Holländska armeen, såsom kommen ifrån fientelig ort. Lösgifwen går från Amsterdam siövägen till Hamburg och Sverige. Antager sinienst.» Sluis, där Moraeus satt fångslad, var en gränsfästning mellan det habsburgska Flandern och det holländska Zeeland.

Linnaei slutord, »antager sinienst» syftar på det förhållandet, att Moraeus under sin utlandsvistelse i december 1704 hade utnämnts till »Provincial medicus» i Skaraborgs län, för övrigt den första i länet. Även här hade hans mäktige morbroder haft ett finger med i spelet. Jesper Svedberg hade nämligen år 1702 kallats till biskopsstolen i Skara. Under fyra år verkade Moraeus som provinsialläkare på denna plats boende på biskopsgården Brunsbo vid Skara, men år 1708 kallades han till Falun för att tillträda befattningen som bergslagsläkare vid Kopparberget, och året därpå blev han tillika stadsphysicus, d.v.s. stadsläkare i Falun. Genom giftemål blev han delägare i Sveden, och genom köp blev han 1721 ensam herre till denna gård och bebodde densamma.

Svedens kända ägarelängd går tillbaka till mitten av 1500-talet. Den sjunde kända ägaren i ordningen var en Moraeus, nämligen Boethius Olai Moraeus, som slutade sina dagar som kyrkoherde i Mora 1628. Hans änka sålde Sveden för »Råkoppar Tu och Tiuge Skeppundh» till bergsmannen Daniel Isaksson, som år 1644 »wardt . . . Sexman wid Stora Kopparbärgs grufwa, hwilken Syssla han i 5 åhr förrättade», som det står skrivet. Hans åtta barn i hans äktenskap med Anna Persdotter Bullernesia, som var prästdotter från Svärdsjö, antog efter gården släktnamnet Svedberg. Under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet ägde barnen Petter Svedberg, adlad Schönström, samt biskopen Jesper Svedberg och Johan Svedberg del i gården. Jesper Svedberg sålde i augusti månad år 1716 sin andel till sin svärdotter Elisabeth Brinck, vilken emellertid redan efter mindre än tre månader i sin tur avyttrade denna andel till Linnés blivande svärfar Johan Moraeus, som var son till Daniel Isakssons äldsta dotter Barbro. Johan Moraeus var sålunda genom sin moder Barbro Svedberg kusin med naturforskaren och mystikern Emanuel Swedenborg. Sveden gick sedan i den Moraeiska släkten i ytterligare tre generationer, innan den år 1871 inköptes av bergmästaren Carl Fredrik Nordensson.

Utom med den Svedbergiska släkten kom Linné genom sitt äktenskap att bli befryndad med en kanske ännu märkligare lärdomssläkt, nämligen den från Bentsbyn utanför Luleå härstammande släkten Benzeliussläkten, vilken är helt enastående i svensk kyrkohistoria så till vida, att den frambringade inte mindre än fyra ärkebiskopar och ytterligare två biskopar och därutöver flera vetenskapsmän och högre statsjänstemän samt, för att runda av med en uppgift ur Herman Hofbergs biografiska handlexikon, en sjöofficer och politisk äventyrare, som för sin plan att år 1789 i Köpenhamn sätta eld på en därstädes infrusen rysk flottilj dömdes till halshuggning, stegel och hjul men benådades. Stamfadern i denna märkliga rad, Erik Benzeliussläkten d.ä., som var ärkebiskop åren 1700–1709 följdes så småningom av söner Erik (1742–43), Jacob (1744–47) och Henrik (1747–58). Erik Benzeliussläkten d.y., som var gift med Jesper Svedbergs dotter Anna, syster till Emanuel Swedenborg, hann dock aldrig tillträda ärkebiskopsstolen innan döden ändade hans bana. Denne man var en polyhistor av stora mått. Ursprungligen universitetsbibliotekarie i Uppsala med vidsträckta förbindelser i dåtidens lärda värld hade han 1726 utnämnts till biskop i Göteborg, varifrån han dock redan 1731 fick förflyttning till samma ämbete i Linköping. Där besökte förresten Linnaeus honom på väg söderut under resan till Holland, därtill säkerligen

animerad av biskopinnan Svedbergs kusin, assessor Moraeus på Sveden. De två övriga biskoparna i raden var Carl Jesper Benzeliuss, son till Erik Benzeliuss d. y., vilken 1793 slutade sina dagar som biskop i Strängnäs, samt Lars Benzelstierna, som i över fyrtio år verkade som biskop i Västerås. Han var son till mineralogen Lars Benzelstierna och sonson till ärkebiskopen Erik Benzeliuss d. ä.

Innan vi lämnar den Svedbergsska släkten kan det kanske vara av intresse att nämna, att Linnés hustru Sara Lisa – och därmed även Linné – genom denna släkt på långt håll även var befryndad med den svenska skaldekonstens fader, Georg Stiernhielm, i det att såväl denne som Johan Moraei moder Barbro Svedberg härstammade från bergsmannen vid Kopparberget Olof Olofsson, vilken avled år 1498. Denne Olof Olofsson var farfar dels till bergmästaren Olof Markvardsson, som var farfars far till Georg Stiernhielm, dels till Olof Markvardssons kusin nämndemannen i Kopparberg Nils Hansson. Den sistnämnde i sin tur var farfars farfar till Daniel Isaksson på Sveden, assessor Johan Moraei morfader.

Efter dessa något invecklade genealogiska strövtåg kring Sveden och släkten Moraeus skall vi endast för ett ögonblick återvända till Linnés svärfar Johan Moraeus. Denne var som nämnts en dugande läkare, som år 1720 hedrats med titeln assessor, och som redan ett par månader efter Vetenskapsakademiens instiftande den 2 juni 1739 på förslag av Mårten Triewald men säkerligen efter anmodan av Linné blev invald in Akademien med invalnummer 27. Han avled redan ett par år senare, den 29 november 1742, men hann ändock fastän sjuk och ålderstigen inkomma till Akademien med ett par »rön». I det första med titeln En Händelse igenom en giftig Ört, Blå Stormhatten kallad (1739), redogöres för ett förgiftningsfall med dödlig utgång genom den blå eller äkta stormhatten, *Aconitum napellus*. En fältskär vid namn Janssen hade under en resa i Bergslagen förväxlat denna växt med »skörbiuggsgräs» och ätit av densamma. Sjukhistorien är ett utdrag av ett brev från kronobefallningsmannen Wolter Gahn i Norrbärke till ränthmästaren Henrik Gahn i Falun, medan Moraeus själv bidrar med uppgifter om örtens botaniska synonymer och om växtplatsen i Vika socken en mil ifrån Falun. I det andra »rönet», Beskrifning öfwer Ängens skötsel kring Faluns bergslag (1742), beskriver Moraeus, hur man av skogen kan göra en äng, och hur denna skall skötas för att ge största möjliga höskörd, innan den tages upp till åker.

Mycket mera vore kanske att säga om Johan Moraeus, men då vi är



tämligen väl underrättade om hans liv och verksamhet, dels genom biografin över honom i Kungl. Vetenskapsakademiens Handlingar för år 1742, dels genom det magnifika åminnelsetal, som medicinprofessorn i Åbo Herman Diedrich Spöring efter hans bortgång höll vid Vetenskapsakademiens sammanträde i Riddarhusets Auditorium Illustre, och inte minst genom den av Linné författade biografin över honom, vilken publicerats med så sakkunniga kommentarer och tillägg i Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift 1962 av Sällskapets bortgångne hedersdelamot Telemak Fredbärj, kan jag fatta mig mycket kort. Sålunda vill jag låta Linné själv komma till orda såsom han gör i det nämnda manuskriptet »Minne af Johannis Moraei . . . Lefnad» i Vetenskapsakademiens ägo, där hans korta, expressiva karakteristik av svärfadern lyder sålunda:» . . . Han war religieus, han rördes ej af lyckan, han hölt ord och afsked helige, han förslöste ej sit goda. Han war i alt sit wäsende: i hus, kläder, upförande, tahl, omdöme, sinnelag Alwarsam. Han tolte ingen flyktighet, nyfikenhet, klemmoghet, flärd äller öfwerflöd. Han talte gierna om Lärda och Lärdas handlingar, läste gierna deras skrifter och arbeten, hälst practiske och chemiske. Han war Medicus mechanicus, sectator af Boerhaaven, egde mycken experience; war säkert af swänska medicis på sin tid ibland de kiäckaste och lyckeligaste, hwarföre han och ägde största tillit och förtroende i sin praxi medica.» Därmed får vi kanske lov att lämna Johan Moraeus och relationerna kring Sveden.

Naturen som Er möda såg,  
Med hvad begär och särdels håg,  
Uti des rike I arbetat,  
Hon har nu för Er trägne svett,  
Till vedergälning Eder gett,  
Den skönsta blomma som hon vetat.

Vi vet alla vilken blomma Linnaei vänner avsåg i denna strof av deras bröllopskväde. Men vi har också sett sköna blommor i naturens rike här på Sveden i dag och för en stund fått leva oss tillbaka till den minnesrika högtidsdagen på Sveden den 26 juni för 238 år sedan och fått uppleva hur Linnéminnet fortfarande med stor pietet och stämningsfullhet vårdas här på Carl Linnaei och Sara Lisa Moraeae bröllopsgård. För detta känner vi en stor glädje och tacksamhet.

*Summary*

LINNAEUS, MORAEUS AND SVEDEN

By

CARL-JOHAN CLEMEDSON

A speech occasioned by the Swedish Linnaeus Society visiting the small manor house Sveden in Dalecarlia. Linnaeus's father in law, Johan Moraeus, M.D., owned it and there Linnaeus and his wife Sara Lisa were wedded in 1739. By the marriage Linnaeus became related to the famous families of Svedberg (including the religious genius Emanuel Swedenborg) and Benzeliuss, dominant in Swedish clerical life in the first half of the 18th century.

*Författarens adress:* Professor Carl-Johan Clemedson  
Vintervägen 17, 182 74 Stocksund.

## Omkring Sigrid Undset og hennes åndelige livsledsager Carl von Linné

Allerede fra sin tidligste barndom var Sigrid Undset blomsterelsker – en kjærlighet som våknet til live i morfarens haver – nytte- og prydhaven – i Kallundborg, ble bestyrket under vandringene med skisseblokk i Oslo omegn i hennes første ungdomstid og utfoldet seg fritt fra hun i 1921 kunne grunnlegge sin berømte have på eiendommen Bjerkebæk som hun flyttet til i 1919, men først kjøpte i 1921 da hun straks anla haven. Omkring halvparten av de 41 etterlatte skisser og akvareller er studier av blomster og skogpartier. Disse har vært behandlet i tidsskriftet *Naturen* – Bergens universitet – i 1954 og i 1956 i *Ord och Bild* – Stockholm.

Blomsterskildringer går igjen gjennom hele hennes skjønnlitterære verk. Så sent som etter hjemkomsten fra ekcilet i U.S.A. i 1945 skrev hun en henført hymne til morfarens – cancelliråd Peter Andreas Gyths haver – prydhaven og kjøkkenhaven – som utgjorde en del av fortryllesen i hennes barndomsparadis Kallundborg under sommerbesøkene i barndom og ungdom, ganske enkelt under tittelen «Havene» i «Kallundborg Julehefte» for 1946.

Sigrid Undsets kjærlighet til floraen ble etterhvert verdenskjent. Et langt oppbygget stenbedd med farverike fjellplanter vakte oppsikt i Sigrid Undsets have og ble beundret også av norske botanikere som hedret henne ved å oppkalle en fjellplante etter henne. I Holland, hvor nederlandske nonner hun besøkte i deres kloster sørget for at hennes blomsterkjærlighet ble kjent, er hun blitt hedret ved at man har gitt en tulipan i rustfarve hennes navn mens Danmark har oppkallt en kremfarvet tulipan etter henne.

Det er jo nok så naturlig derfor at Carl v. Linné tidlig ble et ideal for Sigrid Undset.

Hennes bibliotek vokste etterhvert til omtrent 12 000 bind – et etter

forholdene verifullt og lødig privatbibliotek hvis avdeling av norrøn og tilgrensende litterature efter hennes død i 1949 ble forært til Videnskabs-selskabets bibliotek i Trondheim.

Allerede da Sigrid Undset i 1919 flyttet inn i huset som senere skulle utvikles til den særpregete eiendom Bjerkebæk hadde hun et stort bibliotek dels basert på sin fars dr. philos. og arkeolog Ingvald Undsets og dels sitt eget samlet like fra barndommen. I 1924 da den 400 år gamle «gamlestuen» fra Nordre Dalsegg gård i Sør-Fron stod gjenreist på Bjerkebæk og hun endelig kunne få plass til sitt bibliotek, som efterhvert kom til å oppta hvert av husets 17 rum undtatt kjøkken og baderum, skriver hun til Nini Roll-Anker at det omfatter mere enn 4 000 bind bøker. Gjennom de 30 år hennes liv senere var knyttet til stedet vokste altså biblioteket til det tredobbelte.

Allerede i sin tidigste ungdom begynte hun å samle Linné-verker og hennes Linné-bibliotek var både fullkomment og verdifullt da hun i 1940 måtte forlate sitt hjem. Selv om den mest verdifulle litteratur ved gode venners hjelp ble fjernet fra hennes okkuperte hjem manglet det adskillig da det igjen var samlet på Bjerkebæk. Det en gang fullkomne Linné-bibliotek som blandt annet omfattet adskillige førsteutgaver var temmelig amputert.

Dr. Borghild Krane som foruten å være psykiater også er utdannet bibliotekar og en god forfatter – har gjennom en årrekke arbeidet med å katalogisere Sigrid Undsets bibliotek – ofret alle sine ferier for oppgaven som hun nu så noenlunde har bragt i havn. Det verdifulle bibliotek har takket være henne nu et kartotek av verdi for alle de forskere som stadig søker det for å finne materiale til hovedoppgaver og magisteravhandlinger, doktorgradsavhandlinger o.s.v. Biblioteket har vært flittig studert av forskere fra hele verden.

Få – om noen – svenske, i Linnés samtid, ble så ofte portrettert som ham. Ett av de tidligste – utført av Hoffman – viser ham i halvfigur iført en samekuft og med en linnéa i hånden samt en sametrumme. Blomster finnes jo i Linnés adelige våpenskjold selv om det faktisk er tuntreet – linden – på den fedrene gård i Småland hans slekt har tatt sitt navn efter. Av Hoffmans Linné-portrett er det blitt utført flere stikk og andre former for reproduksjon. Portrettets øverste del – ovenfor beltestedet – er blitt gjengitt i kobberstikk og et eksemplar av dette har alltid hengt på bokhylden ved siden av Sigrid Undsets skrivebord i arbeidsværelset i «Dalseggstuen» – slik at hun kunne se det fra sin skrivebordstol. Linnés unge, vakre trekk har utvilsomt tiltalt skjønnhetstilbederen Sigrid Und-

set. Et av de siste – om ikke det siste – portrett(er) som ble utført av Linné er malt av Roslin. Det viser den modne mann iført fløyelskostyme med dekorasjoner på brystet og med brune milde øyne. Et farvetresnitt av dette Roslin-portrett henger på Sigrid Undsets soveværelse over hennes toilettkommode. Det er innkjøpt da hun som nygift bodde i London og over kommoden er det flankert av en annen vitenskapsmann som også hadde avgjørende betydning for hennes interesser og utviklig – hennes far – arkeologen Ingvald Undset. Linnéportrettet har plass til høyre for speilet over toilett-kommoden. Man tør trygt si at synet av Linnés trekk fulgte Sigrid Undset fra morgen til aften. Han var for henne et ideal og selv om hun aldri kom til å skrive den hymne til ham som hun hadde tenkt seg kan man trygt hevde at han har satt spor efter seg i hennes forfatterskap hvori han forøvrig slett ikke er helt uenevnt.

Sigrid Undset kom gjennom sitt live ofte til å besøke Sverige fordi hun hadde en ungdomsveninne der og fordi den eldste av hennes to yngre søstre – Ragnhild – var gift i Stockholm hvor hun jo også 1928 opplevet sitt livs høyeste utmerkelse – overrekkelsen av Nobelprisen i 1928 og mottok sitt livs hardeste slag – meddelelsen om at hennes eldste sønn – 27 år gammel – var falt for en tysk kule. Budskapet mottok hun som flyktning i Alice Lyttkens' hjem i mai 1940.

I årens løp hendte det at Sigrid Undset benyttet sine Sverige-opp- hold til pilgrimsreiser i Linnés fotspor. Således besøke hun i 1936 Gotland hvorfra hun skrev den charmerende beretning «Sommer på Gotland» – trykket i essaysamlingen «Selvportretter og landskapsbil- der» (1938). Beretningen fra Sigrid Undsets Gotlandsreise er som hennes ideals også en hyldest til øens natur – fremfor alt dens særprege- te flora. Til forskjell fra Linné skildrer hun Gotlands fortid og praktfulle kirker langt intimere enn ham. Men hun er på pilgrimsreise og undlater ikke å nevne Linné:

«Den høye klinten av lyserød korallkalk danner øens sydspiss. På sand- stranden ved bergets fot blomstret ennda *Adonis vernalis*. Linné fant den der da han var på Gotland i 1741. Det er rart at den har fått være i fred her – ellers vokser den ikke vilt i Norden andre steder enn på Øland (en opplysning hun har fra Linné). De vidåpne gullgule blomstene skinte blanke mot solen, og det yppige findelte løvverket lå i store puter på den hvite sanden. Strålende vakkert var synet – det samme som har møtt «Blomstenes behersker» og hans unge drabanter da de streifet langs stranden her og sanket inn av alle blomster og gress, tanglopper og småreker, fossiler – eventyrere i en ung og ny videnskaps riker, og

rokokko-mennesket med sin tids henrykkelse over ynden i naturtingenes små og sirlige enkelheter.»

Sigrid Undset bodde under oppholdet i Visby, men hadde vært på rundtur ute på Sudret – Gotlands sydligste del – nettop for å vandre i blomsterbeherskerens fotspor og så finner hun at blomster han har skildret står der på samme plett som der han fant dem i 1741. 195 år tok det ør en av hans mest trofaste disipler stod på den samme plett. Og de gullgule blomster vokser sikkert trygt på stedet ennå. De gjorde det i et hvert fall da jeg for noen få år siden besøkte stedet – 35 år etter Sigrid Undset. Sin Gotlandsreise skrev Sigrid Undset også om i det katolske månedsblad «St. Olav» og i dagspressen og begge steder nevnes møtet med de Linné-bestemte *Adonis vernalis* – møtet med en av hennes åndelige følgesvenner gjennom livet.

I mai 1940 kom Sigrid Undset – som nevnt – som flyktning til Stockholm på vei til U.S.A. Få dager etterat hun hadde mottatt budskapet om at den eldste sønnen var fallt og mens hun ventet på den yngste som fulgte henne til U.S.A. fyllte hun 20. mai 58 år. Den dagen foretok hun sammen med sitt vertskap advokat Yngve Lyttkens og hans hustru forfatterinnen Alice Lyttkens en pilgrimsferd til Linnés vakre landsted Hammarby – nu museum og bevart som i Linnés dager. I sin dype sorg fant hun lindring i tanken på Linnés livsfilosofi og i møtet med en atmosfæren som hadde omgitt ham her og som han hadde elsket. Besøket på Hammarby hjalp henne til å gjenvinne noe av det livsmot hun trengte til den innsats hun i de følgende fem år under sitt U.S.A.-ekcil klarte å gjennomføre for sitt fedreland. Linné stod henne bi under ett av de hårdeste slag skjebnen tilføyet henne!

Omkring besøket på Hammarby skriver hun forresten i den selvbiografiske skildring av okkupasjonen i Norge og sin flukt til U.S.A. via Sverige og Russland, over Japan og Honolulu: «Tilbake til fremtiden»:

«Mens vi gikk og ventet på nytt om Hans, foreslo yngve og Alice, at vi skulle ta ut til Hammarby, Linnés herregård på sletten utenfor Uppsala. Blandt de arbeider jeg hadde planlagt og gjort forarbeider til før jeg forlot Norge, var en populær biografi av Carl von Linné – en slik mangler vi på norsk. [Vi gjør det fremdeles]. Og for meg hadde Linné, helt siden min tidligste ungdom, vært som en slags sekulær skytshelgen. Den underbare duft av ungdom og oppdagerfryd i hans bøker om sine reiser i Sverige, chårmen i hans selvbiografiske opptegnelser, det heftige og følsomme sind som åpenbarer seg på tusen overraskende måter i alt han har skrevet – hadde alltid fengslet meg. Og den barske og mandige livstro i de opptegnelser om *Nemesis Divina* som han skrev for sønnen, etterat

han selv var en dødsmerket mann, den hadde fått en ny betydning for meg i disse dagene. Prestesønnen fra det fattige landsens hjemmet blev født nettopp som Sveriges stormaktstid lakket mot slutten – Karl den tolvte førte de svenske hærer hit og dit på kontinentet, langt fra fedrelandet, hjemme i Sverige slet kvinner og barn og oldinger for å berge folk levende gjennom nødsårene. Carl Linnaeus gav sitt land en ny stormaktsstilling, i den internasjonale videnskap om naturen, som nettopp holdt på å bli skapt. Selv hadde han oppnådd materiell suksess i større grad enn folk flest – at han ble adlet var for så vidt det minst ualmindelige: minst halvten av de slekter som er innskrevet på Svenska eller Finska Riddarhuset stammer fra menn som ble adlet i anerkjennelse av deres fortjenester av fedrelandet, som soldater, videnskapsmenn, administratorer, kunstnere. Medgangen gjorde ham hverken optimistisk eller pessimistisk: Carl von Linné visste, hvad han alltid hadde visst, Gud styrer verden med hård rettfærdig hånd, – sent eller tidlig rammer Hans hevn hver eneste en som har øvet svik og urettferdighet: «De øfvervunna ha vapen qvar, de appellera til Gud.»

Vi reiste ut til Hammarby en morgen sist i mai. Det skyet over mens vi kjørte over den store Upplandssletten som lå med blodgrønne felt og askegrått pløyeland, – det så ut som vi skulle få det efterlengtede regnet omsider. Vi var de eneste besøkende på Hammarby den dagen. Stor er Linnés herregård ikke: corps de logis og to fløybygninger er bare tre toetasjers rødmalte trehusen.

Mange bondegårder på mine kanter av Norge er adskillig staseligere bebygget. Haven utenfor er noenlunde som den må ha vært på Linnés tid, – beplantet efter hans egne optegnelser. Men «Russland», den delen hvor han hadde anbragt keiserinne Katharinas sending av planter fra hennes rike, var blitt et kratt av svenske løvtrær igjen. Bare en lysegul corydalis-art fra Sibiria hadde hjemmet seg ner, den grodde som ugress over hele eiendommen.

Vi gikk gjennom de øde stuene. De er preget av nesten spartansk enkelhet, men de simple malte tremøblene vidner om at svensk smak har vært sikker og fornem alltid. Linnés soveværelse og arbeidsrum er tapetsert med bladene fra et stort verk om eksotiske planter, – han skar det opp og klistret kobberstikkene på veggene, så han kunne se på dem mens han gikk og tenkte ut sine arbeider.

Alice fortalte provoserende om en gammel svensk forfatterinne, som efter en middag for Ibsen hadde kysset bordduken hvor mesterens hånd hadde hvilt. Jeg lo, – men så gjorde jeg det likevel, kysset skrivebordsplatten hvor Linné må ha pleid å legge hånden sin.

Siden satt vi under trærne, hvor fruene til oppsynsmannen serverer kaffe og smørbrød. Det begynte å regne, fint og tett, og vi drakk i oss godlukten av våt jord og nytt gress. Og Alice hvisket det citatet som jeg satt og tenkte på hele tiden: «De øfvervunna ha vapen qvar, de appellera til Gud.»

*Summary*

SIGRID UNDSET AND HER SPIRITUAL GUIDE  
CARL LINNAEUS

By

CHRISTIANNE UNDSET SVARSTAD

Sigrid Undset, Nobel prize laureate 1928, had a life long interest in botany and found in Linnaeus her spiritual guide. She visited Sweden several times, making a pilgrimage in his foot-steps to Gotland in 1936. In the dark year of 1940, she also visited Hammarby, Linnaeus's summer-house outside Uppsala, again paying homage to the old professor.

*Författarinnans adress:* Christianne Undset Svarstad  
Bjerkebaeck, 2600 Lillehammer, Norge.



# Smärre meddelanden

**Avhandling om Linné.** Gunnar Brobergs doktorsavhandling »Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära» (Lychnos-bibliotek 28, [Uppsala] 1975, xv + 319 s., ill.) kretsar kring en grupp problem hos Linné som aldrig tidigare har behandlats på detta övergripande sätt. Det gäller frågan om gränsdragningarna i naturen, det för en systematiker smärtsamma förhållandet, att när man uppdelar naturen i klasser och grupper så splittrar man något som ofrånkomligen är en helhet och står där till slut med något som blivit mera konst än natur. Ty överallt tvingades Linné se övergångar, ja, tvånget övergick i fascination, kanske besatthet, och den store naturforskaren hamnade i dunkla vrår av naturen där stämningen inte alla gånger var rationellt vetenskaplig. Gränsfallen hopade sig på hans väg, han såg dem mellan sten och växt, mellan växt och djur och mellan det högsta djuret människan och hennes håriga kusiner aporna och fladdermössen.

Ett fundamentalt gränsproblem som mycket sysselsatt biologerna i Linnés samtid var frågan om det levandes avgränsning mot det icke-levande. Striden stod het mellan mekanisterna, som inte ville veta av någon boskillnad och vitalisterna, som i den hemlightsfulla livskraften fann den faktor som definitivt reste en mur mellan naturens två världar. Linné var nog, åtminstone till mun- nens beaktelse, mekanist, men hans ställning i den stora kontroversen var, som förf. visar, problematisk. I sina sena skrifter sökte han livets innersta hjärtpunkt i elektriciteten. Det tycks stå helt i linje med en mekanistisk grunduppfattning att på detta sätt se en fysikalisk företeelse som det mest centrala i den organiska världen, men, menar Broberg, Linnés sätt att hantera elektricitetsbegreppet gjorde hans åskådning tvetydig. Ty elektriciteten var för honom inte en mekanisk rörelsefaktor utan en ockult kvalitet i renässanshermetikernas mening, ett femte element som för tankarna till stoikernas pneuma, denna kroppssjäliska substans som inte riktigt är rumsren i en rationalistiskt färgad mekanistisk världsbild. Här kan man kanske invända att det drag av mystik och ockultism som varje läsare måste frapperas av inte var ovanlig hos 1700-talets vetenskaps- män, även hos många av dem som vi betecknar som mest moderna och avancerade. Hur som helst kommer man inte ifrån, att det drag av ålderdomlig spekulation som här framträdde i mycket hög grad utmärkte många av Linnés teorier. Hit hör den med elektricitetsteorin sammankopplade välkända linnean- ska läran om barksubstansen som bärare av organismernas maskulina princip och märgen som bärare av dess feminina – den senare innehöll enligt Linné elektriciteten.

Detsamma kan sägas om Linnés behandling av människan, som han i *Systema naturae* så skrupelfritt satte in i däggdjurens klass och i samma ordning som aporna. Om det vittnar om fördomsfri vetenskaplighet att på detta sätt erkänna hur svår gränsen är att dra mellan de högsta aporna och människan, så vittnar andra drag i hans sena skrifter om hans gammaldags godtrogenhet och dragning till underligheter. I tionde upplagan av *Systema naturae* dyker, som Broberg visar, ytterligare en representant för släktet *Homo* upp vid sidan av *sapiens*, *Homo troglodytes*, grottmänniskan. Och i än senare publikationer får denna tvivelaktiga varelse sällskap med den besvansade *Homo caudatus*, »Lucifer», och *Homo lar*, som inte var något annat än Gibbonapan och såtillvida bättre förankrad i empirin än de båda medsläktingarna ur skepparhistoriernas värld.

Efter en studie av Linnés raslära och uppfattning av vissa andra typer av varieteter, där förf. kan visa hur Linnés enhetliga syn på människan småningom tog intryck av hans famösa hybridiseringsteori liksom av en rad moraliska fördomar och betraktelsevinklar, kommer han i sista kapitlet till Linnés kultursyn sådan den exponeras i *Diaeta naturalis* och andra skrifter. Broberg menar att Linnés kulturkritik inte gjorde honom till någon föregångare till Rousseau. Kanske har han rätt. Hans lära att man skall leva i enlighet med naturen tillhörde en gammal tanketradition med starka rötter nere i antiken. Intressant är Linnés egen formulering av grundtanken bakom slutsatserna om det enkla, lyx och frosserier skyende levnadssättet: »Känn dig själv.» Ty denna *maxim* är för Linné närmast liktydig med: »Erkänn att du är ett djur, och rätta ditt liv därefter.» Därmed har, som Broberg så fint visar, också Linnés livsåskådning avslöjat sig som ett utflöde av hans djupa medvetenhet om samhörigheten mellan allt skapat.

Det får i detta sammanhang räcka med denna korta summering av innehållet i Gunnar Brobergs bok. Kring det sammanhållande temat virar förf. i själva verket en lång rad detaljobservationer från sina lärda utflykter i *Linnaeana*. Gunnar Broberg hör till de belästa, till den typ av forskare som inte är rädd för att öppna ännu en bok eller ytterligare en handskrivna källa när det gäller att belysa ett problem. Kanske ligger i denna aptit på lärdom fröet till en fara som stundom hotar honom: att lämna läsaren i ovisshet om vad som »egentligen» skall betecknas som Linnés ståndpunkt i en viss fråga. Ju mer man söker ta reda på om en sak eller en människa, desto osäkrare brukar man känna sig. Men att framställa en vetenskaplig text är också att ta ställning, även i smärtsamt medvetande om att positionen är provisorisk.

Till avhandlingens många förtjänster hör den inledande översikten över de senaste årens Linnéforskning. Den bringar klarhet och reda på ett fält där man på egen hand lätt går vilse. Också detta avsnitt förstärker intrycket att Gunnar Brobergs avhandling är den mest väsentliga inom Linnéforskningen på senare år.

*Gunnar Eriksson*

# LINNÉSÄLLSKAPETS EGNA ANGELÄGENHETER

## Telemak Fredbärj



3.X.1895–22.I.1975

Svenska Linnésällskapets hedersledamot och mångårige styrelseledamot, medicine doktorn Telemak Fredbärj avled i Stockholm vid nära 80 års ålder i januari 1975 efter en årslång, svår sjukdom, vars innebörd han som läkare väl förstod, men som han tog med stort lugn in i det sista.

Telemak Fredbärj var född i Borås 1895 men växte upp i Växjö, där fadern var läroverksadjunkt, en varm anhängare av nystavning, vilket bl.a. kom att lämna sina spår i familjenamnet. Den gedigna humanistiska utbildning som Telemak Fredbärj erhöll, i hemmet och i skolan, Linnés egen skola, kom att prägla hela hans kommande verksamhet, som blev förlagd till Stockholm.

Även om Telemak Fredbärj kom att göra en mycket god insats som läkare,

som skolläkare, långvårdsläkare och som privatläkare, med flera värdefulla skrifter inom invärtes medicin, pediatrik och socialmedicin, är det dock främst genom framstående insatser inom Linnéforskningen som hans minne kommer att leva.

Förutom ett femtiotal väldokumenterade uppsatser, varav en del är publicerade i denna årsskrift, är det Telemak Fredbärjs förtjänst att den unge Linnés första vetenskapliga verk, skrivet redan som skolpojke i Växjö, kunde ges ut till Linnéjubileet 1957 med titeln »Carolus Linnaeus Örtabok 1725». Tillsammans med Elis Malmeström gav han 1968 ut Linnés anteckningar rörande *Nemesis divina* »för första gången i fullständigt skick».

När Telemak Fredbärj blev invald i vårt Sällskaps styrelse 1945, dröjde det inte länge förrän han hade blåst liv i den serie, som 1921 hade startats som »Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning utgivna av Svenska Linné-Sällskapet», men som dittills inte hade utkommit med mer än tre nummer. Nu omfattar serien inte mindre än 63 nummer, vilket vill säga att två nya nummer har kommit ut per år och detta så gott som helt beroende på Telemak Fredbärjs osparda möda. Det är han som tagit initiativet till varje särskilt nummer, det är han som utfört huvudparten av arbetet och det är han som själv generöst har bekostat tryckningen av varje nummer. Nästan vid varje styrelsesammanträde utdelade han till kamraterna ett nytt nummer i serien. Innan han sjuknade hann han på detta sätt att presentera så gott som alla Linnés värdefullaste medicinska dissertationer och dessutom några andra av dennes skrifter, försvarstal, promotionstal och annat. Så gott som allt vad han önskade framföra i denna serie, hann han att få med, en i sanning beundransvärd insats av en i sitt yrke hårt upptagen läkare, som dessutom odlade andra intressen.

Som läkare vid Kungl. Teatern kom Telemak Fredbärj i nära kontakt med vår operas världsberömda sångare. I många år korresponderade han med Wilhelm Peterson-Berger, vilket så småningom ledde till den största samlingen Peterson-Bergerbrev, som någonsin funnits i privat ägo och som nu överlämnats till P.B.-sällskapet.

Med den några år äldre skolkamraten Pär Lagerkvist, som under skoltiden ändrade stavningen av såväl sitt förnamn som efternamn, sedan han påverkats av den Fredbärjska nystavningsivern, stod Telemak Fredbärj i mycket nära kontakt och fick av denne alla hans verk med egenhändig dedikation allt efter som de kom ut.

Genom sina fina insatser inom Linnéforskningen hedrades Telemak Fredbärj 1957 av Uppsala Universitet med medicine doktorsgraden och 1974 blev han av vårt Sällskap utsedd till dess hedersledamot, synnerligen välförtjänst och välmeriterat. Hans bortgång är en svår förlust, för hans närmaste, för Linnéforskningen och för hans många vänner, som alltid skall minnas honom som en entusiastisk, vänlig, hjälpsam och varmhjärtad kollega och vän.

*Birger Strandell*

## SÄLLSKAPETS VERKSAMHET ÅREN 1975–1977

Vårsammankomsten den 24 maj 1975 hölls på Linnés Hammarby, där professor Heinz Goercke, München, på svenska talade över ämnet »Linné och Tyskland – gammalt och nytt». Förtäring intogs i det fria på Hammarby.

Höstsammankomsten ägde rum på Läkaresällskapet i Stockholm den 12 november 1975. För året 1976 omvaldes ordföranden prof. Clemedson och vice ordföranden professor Nannfeldt, samt av de ledamöter som stod i tur att avgå docent Bengt Jonsell och förste bibliotekarie Carl-Otto von Sydow. Efter framlidne med. dr Telemak Fredbärj nyvaldes överbibliotekarie Wilhelm Odelberg. Till ny suppleant i styrelsen efter hr Odelberg valdes lektor Hans Krook. Vid fyllnadsval efter framlidne docent Gunnar Lohammar utsågs fil. dr Gustaf Sandberg till styrelseledamot. Professor Patrick Sourander, Göteborg, höll föredrag över ämnet »Linnés tankar om nervsystemet och dess sjukdomar».

Styrelsen sammanträdde under 1975 tre gånger, i Uppsala den 24 februari, på Linnés Hammarby den 24 maj och i Stockholm den 9 oktober. Bland ärenden under året märks en ansökan till regeringen om medel för uppförande av tidsenliga arbetslokaler, växthus och trädgårdsmästarebostad i Linnéträdgården samt förberedelser för celebrerande av Linnéminnet 1978. För detta ändamål tillsattes en kommitté bestående av ordföranden, sekreteraren, skattmästaren samt hrr Odelberg och von Sydow. Till prefekt för Linnéträdgården efter doc. Lohammar utsåg styrelsen fil. dr Gustaf Sandberg.

År 1976 hölls vårsammankomsten på Linnés Hammarby den 23 maj. Konstnären Gunnar Brucewitz talade över ämnet »Naturkalendern och den nöjsamma nyttigheten». Efter visningar av Hammarby följde middag i Linnéträdgårdens orangeri.

Höstsammankomsten ägde rum på Läkaresällskapet i Stockholm den 22 november 1976. För året 1977 omvaldes ordföranden och vice ordföranden samt för den kommande treårsperioden samtliga de ledamöter som stod i tur att avgå, nämligen med. dr Albert Boerman, överläkaren doc. Birger Strandell och bankdirektör Sven Söderberg, samt som suppleant förste antikvarie Inger Estham. Doc. Birger Strandell höll med kortast tänkbara varsel sedan vidtalad föredragshållare insjuknat ett föredrag betitlat »Professor Linnæi huskurer» samt demonstrerade några linneanska exlibris.

Styrelsen sammanträdde under 1976 två gånger, i Uppsala den 16 februari och i Stockholm den 14 oktober.

I vackraste försommarväder hölls 1977 års vårsammankomst den 11 juni på Svedens gård utanför Falun. Fru Lilly Westin, Sveden, stod för värdskapet och kunde välkomna en talrik medlemsskara. Efter förhandlingar i parken utanför Linnés bröllopsstuga höll fil. dr Sven Rydberg vid Stora Kopparbergs Bergslags AB föredrag över ämnet »Linné, Kopparberget och Falun». Fru Westin visade den nu vackert restaurerade bröllopsstugan varefter lunch intogs i Svedens lägerstuga. Dagen avslutades i Linnés spår med nedstigning i Falu gruva och dessutom besöktes gruvmuseet strax intill.

Höstsammankomsten ägde rum på Läkaresällskapet i Stockholm den 5 december 1977. För 1978 omvaldes ordföranden och vice ordföranden. För perioden 1978–1980 omvaldes docent Yngve Löwegren, fil. dr Gustaf Sandberg och suppleanten professor K.-G. Nyholm. Från professor Rudolf Zeitler förelåg avsägelse och i hans ställe invaldes fil. dr Gunnar Broberg i styrelsen.

Under 1977 sammanträdde styrelsen i Uppsala den 21 februari och den 6 oktober. Arbetet präglades speciellt av förberedelserna för minnesåret 1978 samt av ansträngningar föranledda av den besvärliga ekonomiska situationen att få dispositionsrätten till Linnéträdgården återförd till Uppsala universitet. Till prefekt för Linnémuseet efter professor Zeitler utsåg styrelsen professor Allan Ellenius.

*Bengt Jonsell*



# SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

---

1975–1977

|                                                                                                                                                                             |         |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| CARL-JOHAN CLEMEDSON, Linné och Wargentín. ( <i>Summary: Linnaeus and Wargentín.</i> )                                                                                      | 7–12    |
| GUNNAR BRUSEWITZ, Blomsteralmanackan och den nöjsamma nyttigheten. ( <i>Summary: Calendar of Flora: The pleasures and utility of Natural history.</i> )                     | 13–28   |
| ÅKE LUNDQVIST, Från ölandsfloristikens ungdomsår. ( <i>Summary: Early years of floristic studies in Öland.</i> )                                                            | 29–49   |
| BO RYDÉN, Carl Johan Gethe, Dagbok hållen på resan till Ostindien 1746–1749. ( <i>Summary: The East-indian journal of Carl Johan Gethe.</i> )                               | 51–127  |
| BIRGER STRANDELL, Några linneanska ex libris. ( <i>Summary: Some Linnean ex libris.</i> )                                                                                   | 129–138 |
| CARL-JOHAN CLEMEDSON, Linnaeus, Moraeus och Sveden. ( <i>Summary: Linnaeus, Moraeus and Sveden.</i> )                                                                       | 139–146 |
| CHRISTIANNE UNDSET SVARSTAD, Omkring Sigrid Undset og hennes åndelige livsledsager Carl von Linné. ( <i>Summary: Sigrid Undset and her spiritual guide Carl Linnaeus.</i> ) | 147–152 |
| Smärre meddelanden                                                                                                                                                          | 153–154 |
| Linnésällskapets egna angelägenheter                                                                                                                                        | 155–158 |

ISSN-0375-2038

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981